

T.C.

BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE

YATIRIMLARININ EKONOMİK BÜYÜME VE

BEŞERİ SERMAYE İLİŞKİSİNDEKİ ROLÜ: OECD

ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Merve YAVUZ

195011021

Tez Danışmanı:

Dr. Öğr. Üyesi Hicran SEREL

Bandırma 2022

T.C.
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE
YATIRIMLARININ EKONOMİK BÜYÜME VE
BEŞERİ SERMAYE İLİŞKİSİNDEKİ ROLÜ: OECD
ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Merve YAVUZ
195011021

Tez Danışmanı:

Dr. Öğr. Üyesi Hicran SEREL

Bandırma 2022

Etik Beyan Sayfası

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../20...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Merve YAVUZ

İmzası

ÖZET

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ EKONOMİK BÜYÜME VE BEŞERİ SERMAYE İLİŞKİSİNDEKİ ROLÜ: OECD ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Merve YAVUZ

Ülkeler ekonomik büyümelerini sağlayabilmek adına üretim miktarlarını arttırabilmek için üretim faktörlerinden özellikle beşerî sermayeye ihtiyaç duymaktadırlar. Beşerî sermayenin diğer üretim faktörleri üzerindeki verimlilik etkisi ve çıktı miktarında yaratmış olduğu artış göz önüne alındığında ülkeler, beşerî sermaye yatırımlarını arttırma yoluna giderek ekonomik büyümelerini gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Ancak ekonomik büyümeyi hedefleyen ülkelerde beşerî sermaye yatırımlarını gerçekleştirmek için yeterli miktarda sermaye bulunması gerekmektedir. Gelişmiş ülkeler bu koşulu sağlamaktayken gelişmekte olan ülkeler beşerî sermaye yatırımlarını gerçekleştirebilmek için alternatif çözümler aramaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları gelişmekte olan ülkeler için beşerî sermayelerini arttırmak ve dolayısıyla ekonomik büyümelerine pozitif katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, OECD üyesi 38 ülke için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme ve beşerî sermaye ilişkisindeki rolü, 1990-2019 dönemi ele alınarak Yumuşak Geçişli Panel Regresyon Modeli (YGPR) kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre DYSY'nın GSYİH içindeki payının eşik düzeyinin %12,939 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla söz konusu eşik seviyesi altında beşerî sermaye ekonomik büyümeyi olumsuz etkilerken, eşik seviyesi üzerinde beşerî sermaye ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir. Bu bağlamda, beşerî sermaye artışının ekonomik büyümeyi olumlu etkileyebilmesi adına yatırımlara ev sahipliği yapan gelişmekte olan ülkelerin güven ortamı sağlayarak yabancı yatırımcıları teşvik edecek politikalar geliştirmesi gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Ekonomik Büyüme, Beşerî Sermaye, OECD Ülkeleri, Yumuşak Geçişli Panel Regresyon Model.

ABSTRACT

THE ROLE OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN HUMAN CAPITAL AND ECONOMIC GROWTH RELATIONSHIP: THE CASE OF OECD COUNTRIES

Merve YAVUZ

Countries need especially human capital, one of the factors of production, in order to increase their production amount in order to ensure their economic growth. Considering the productivity effect of human capital on other production factors and the increase in output, countries aim to achieve their economic growth by increasing their human capital investments. However, in countries that aim for economic growth, there must be sufficient capital to realize human capital investments. While developed countries meet this condition, developing countries are looking for alternative solutions in order to realize their human capital investments. Foreign direct investment is important for developing countries in terms of increasing their human capital and thus making a positive contribution to their economic growth.

In this study, the role of foreign direct investment in the relationship between economic growth and human capital on the basis of OECD 38 member countries was examined by using the Soft Transition Panel Regression Model by considering the 1990-2019 period. According to the findings, it has been concluded that the threshold level of the share of foreign direct investment in GDP is 12,939%. Therefore, below the said threshold level, human capital affects economic growth negatively, while above the threshold level, human capital affects economic growth positively. In this context, developing countries that host investments need to develop policies that will encourage foreign investors by providing an environment of trust in order for the increase in human capital to have a positive effect on economic growth.

Key Words: Foreign Direct Capital Investment, Economic Growth, Human Capital, OECD Countries, Panel Smooth Transition Regression Model.

ÖNSÖZ

Globalleşen dünyada, ülkelerin ekonomik büyüme için beşerî sermayeye olan ihtiyacı giderek artmaktadır. Beşerî sermaye ihtiyacındaki artış bu alana yapılacak yatırım miktarını da etkilemektedir. Her geçen gün gelişen ve değişen dünya sisteminde, beşerî sermayeyi geliştirmek adına yapılan yatırım alanları da genişlemektedir. Dolayısıyla ülkeler için beşerî sermayenin ne seviyede olduğu ekonomik büyüme açısından büyük önem taşımaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları da ekonomik büyüme için sağlanacak adına, beşerî sermayeye yatırım yapacak sermaye birikimine sahip olmayan gelişmekte olan ülkeler için alternatif oluşturmaktadır. Bu bağlamda beşerî sermayede yaşanan bir değişimin ekonomik büyümede yarattığı etkide doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının dikkate alınması gerekmektedir.

Tez çalışmam süresince beni yönlendiren saygı değer danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Hicran SEREL' e teşekkür ediyorum. Aynı zamanda çalışmaya başladığım ilk günden itibaren her türlü destek ve bilgisini esirgemeyerek, değerli görüş ve eleştirileri ile bana yol gösteren, tezimin analiz kısmında da yardımcı olan Sayın Doç. Dr. Celil AYDIN' a minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Her zaman bana güvenerek desteklerini bir an olsun esirgemeyen annem Sümerya YAVUZ, babam Ahmet YAVUZ ve kız kardeşime sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Hem tez süreci boyunca hem de zor zamanlarımda bana destek olan aynı akademik süreci paylaştığım arkadaşım Yağmur ÇETİNTAŞ' a, maddi ve manevi destekleri için Nermin PAÇACI' ya teşekkürü bir borç bilirim.

Merve YAVUZ
Bandırma/BALIKESİR
05.03.2022

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAY SAYFASI	ii
ETİK BEYAN SAYFASI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar	xi
GRAFİKLER	xii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME, BEŞERÎ SERMAYE VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1. EKONOMİK BÜYÜME.....	4
1.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı ve Özellikleri.....	4
1.2. Ekonomik Büyümenin Kaynakları.....	7
1.2.1. Sermaye	8
1.2.2. Doğal Kaynaklar	8
1.2.3. İşgücü	9
1.2.4. Teknolojik Gelişme	10
1.2.5. Beşerî Sermaye	11
2. BEŞERÎ SERMAYE.....	12
2.1. Beşerî Sermayenin Tanımı	13

2.2. Beşerî Sermayenin Özellikleri	15
2.3. Beşerî Sermayenin Göstergeleri.....	17
2.4. Beşerî Sermayenin Ölçülmesi.....	19
2.4.1. Beşerî Sermaye Stoku	19
2.4.2. İşgücü Ortalama Beşerî Sermayesinin Ölçülmesi.....	20
2.4.3. Beşerî Sermaye İle İlgili Endeksler.....	21
2.5. Beşerî Sermayenin Fiziki Sermaye ile Karşılaştırılması	27
3. BEŞERÎ SERMAYEYE DAYALI BÜYÜME TEORİLERİ.....	29
3.1. Klasik Büyüme Teorisi ve Beşerî Sermaye	29
3.1.1. Adam SMİTH	31
3.1.2. Thomas MALTHUS.....	33
3.1.3. David RİCARDO	34
3.2. Karl Marx'ın Ekonomik Büyüme Teorisi	35
3.3. Harrod-Domar (Dinamik Keynesyen) Büyüme Modeli.....	36
3.4. Neoklasik Büyüme Teorisi ve Beşerî Sermaye	38
3.4.1. Solow Büyüme Modeli.....	40
3.4.2. Schultz Modeli	41
3.5. İçsel Büyüme Teorisi ve Beşerî Sermaye.....	43
3.5.1. Romer (Ar-Ge Modeli).....	45
3.5.2. Lucas (Beşerî Sermaye Modeli).....	47
3.5.3. Barro (Kamu Politikası Modeli)	49
3.5.4. Rebelo (AK Modeli).....	51
4. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI	52
4.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tanımı ve Kapsamı.....	52
4.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Türleri	54
4.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ev Sahibi Ülke Üzerine Etkileri	56
4.3.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Büyüme Üzerine Etkisi	56
4.3.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Teknoloji Üzerine Etkisi	57

4.3.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İşgücü Niteliği ve Verimlilik Üzerine Etkisi	58
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

BEŞERİ SERMAYENİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ

1. BEŞERİ SERMAYE ve EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ	60
2. BEŞERİ SERMAYE ve EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNDE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ ROLÜ	62
3. LİTERATÜR TARAMASI	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI BAĞLAMINDA OECD ÜLKELERİNDE BEŞERİ SERMAYE ve EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	84
2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE AMACI	85
3. ARAŞTIRMADA KULLANILAN VERİ SETİ	86
4. ARAŞTIRMANIN KISITLARI	86
5. ARAŞTIRMANIN MODELİ VE HİPOTEZLERİ	87
6. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	90
6.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi	91
6.2. Panel Birim Kök Testleri	93
6.3. Yumuşak Geçişli Panel Regresyon Modelleri	94
7. ANALİZ SONUÇLARI	97
7.1. Tanımlayıcı İstatistikler	97
7.2. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları	102
7.3. Birim Kök Test Sonuçları	102
7.4. Yumuşak Geçişli Panel Regresyon Tahmin Sonuçları	103
SONUÇ	108
KAYNAKÇA	113
EKLER	128

TABLÖLAR

Tablo 1.1: UNDP'nin Beşeri Kalkınma Endeksi Hesaplamasında Kullanılan Değerler.....	23
Tablo 1.2: UNDP' nin İnsani Yoksulluk Endeksi Hesaplamaları	26
Tablo 3.1: Tanımlayıcı İstatistikler	98
Tablo 3.2: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları.....	102
Tablo 3.3: Pesaran (2007) CADF Birim Kök Test Sonuçları	103
Tablo 3.4: Doğrusallık Testi Sonuçları	103
Tablo 3.5: Uygun Konum Parametre Sayısının Bulunması	104
Tablo 3.6: YGPR Modeli Tahmin Sonuçları.....	105

GRAFİKLER

- Grafik 3.1:** OECD Ülkeleri İçin 2019 Yılına Ait Reel GSYİH (\$) Göstergeleri..... 99
- Grafik 3.2:** OECD Ülkeleri İçin 2019 Yılına Ait Beşerî Sermaye Göstergeleri.....100
- Grafik 3.3:** OECD Ülkeleri İçin 2019 Yılına Ait Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının GSYİH İçerisindeki Payı (%) Göstergeleri.....101
- Grafik 3.4:** Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının GSYİH İçerisindeki Payına İlişkin YGPR Modeli ile Elde Edilen Tahmini Geçiş Fonksiyonu105

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ARDL	: Gecikmesi Dağıtılmış Otoresif Model
AR-GE	: Araştırma-Geliştirme
BKE	: Beşeri Kalkınma Endeksi
BRICS	: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti
BRICS-T	: Breziya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Türkiye
CADF	: Coss –Sectional Augmented Dickey Fuller
DYSY	: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları
ECM	: Hata Düzeltme Mekanizması
EKK	: En Küçük Kareler
FDI	: Foreing Direct Investment
GMM	: Genelleştirilmiş Momentler Metodu
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
HC	: Beşeri Sermaye Endeksi
MADF	: Multivariate Augmented Dickey Fuller
OECD	: İktisadi İş Birliği ve Gelişme Teşkilatı
PANKPSS	: Panel Kwiatkowski, Phillips, Schmidt and Shin
PER	: Panel Eşik Regresyon

- POLS** : Havuzlanmış En Küçük Kareler
- PVAR** : Panel Vektör Otoresyonyon
- REM** : Tesadüfi Etkiler Modeli
- SURADF** : Seemingly Unrelated Regression Augmented Dickey Fuller
- UNDP** : Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
- VECM** : Vektör Hata Düzeltme Mekanizması
- YGPR** : Yumuşak Geçişli Panel Regresyon
- WDI** : The World Bank

GİRİŞ

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin başlıca hedeflerinden biri sürdürülebilir büyümedir. Büyüme, niceliksel bir artış ile sağlanabileceği gibi niteliksel bir iyileşme yani verimlilik artışı sonucu da gerçekleşebilmektedir. Bu bağlamda nicel artışlar somut olan faktörlerce makine, teçhizat gibi fiziki sermayeden kaynaklanmaktayken, nitel artışlar ise bilgi birikimi ve beşeri sermaye gibi somut olmayan faktörlerden kaynaklanmaktadır.

Ülkeler ekonomilerini güçlendirmek amacıyla bazı yollara başvurmuşlar ve ekonomik büyümeyi sağlayan birleşenler üzerinde durmuşlardır. Büyüme ile ilgili analizlerin başlangıcı 1950' li yıllarda kullanılan neoklasik büyüme teorisinden, 1980' li yılların ikinci yarısında ortaya çıkan içsel (modern) büyüme teorilerine kadar uzanır. Neoklasik büyüme teorisi, büyümenin fiziki sermaye ile gerçekleşeceğini belirtmiş ve nüfus artış hızı ile teknolojiyi dışsal kabul ederek ön görülerinde başarısız olmuştur. Neoklasik büyüme teorilerinin başarısız olması üzerine içsel büyüme teorileri ortaya çıkmıştır. Neoklasik büyüme modelinin aksine beşeri sermaye ve teknoloji unsuru içselleştirilerek büyümenin yalnızca nicel faktörler değil nitel faktörlerce de belirlenebileceğini ortaya konulmuştur. İçsel büyüme modellerine göre ekonomik büyümenin belirleyicileri sadece fiziki faktörler ile sınırlı kalmamakta beşeri sermaye birikimi, bilgi birikimi ve teknoloji düzeyi gibi nitel faktörleri de içermektedir.

İçsel büyüme teorilerinde içsel değişken olarak kabul gören beşeri sermayenin, iş gücü verimliliğini arttırdığı ve verimlilik artışı ile ekonomik büyümeyi hızlandırdığı savunulmuş ve sürdürülebilir bir büyümenin gerçekleştirilmesinde beşeri sermayenin çok önemli bir unsur olduğu ortaya konulmuştur.

Globalleşen dünyada, ekonomik büyümenin yalnızca doğal kaynaklar ve fiziki sermaye gibi üretim faktörleri ile değil beşeri sermaye ile sağlanacağı anlaşılmıştır. Bireylerin sahip olduğu eğitim düzeyi, bilgi, beceri ve kabiliyet olarak tanımlanan beşeri sermaye sürdürülebilir büyümenin olmazsa olmaz unsurlarındandır. Ayrıca beşeri

sermaye, bireylerin beceri ve bilgi düzeylerinin değişen koşullara uyum yeteneklerinin bir göstergesi olarak da ifade edilmektedir.

Beşeri sermaye üretime katılacak iş gücünü yani bireyleri ifade etmektedir. Herhangi bir ekonomide beşeri sermaye seviyesinin yüksek olması sadece üretimde verimlilik artışı sağlamamakta aynı zamanda diğer üretim faktörleri üzerinde de verimlilik sağlayarak çıktı miktarında artışa neden olmaktadır. Ayrıca teknoloji kullanımının yaygınlaşmasını sağlaması ve istihdama kaynak oluşturması beşeri sermayenin üretime olan başka bir etkisidir. Dolayısıyla sürdürülebilir bir büyüme sağlamak ve gelişmiş ülkelerin seviyesine çıkabilmek için beşeri sermayenin geliştirilmesine önem verilmesi gerekmektedir. Beşeri sermaye düzeyindeki artışlar ise eğitim ve sağlık alanında yapılan yatırımlardaki artışa bağlı olarak gerçekleşmektedir. Ancak bu alanlara etkin bir şekilde yatırım yapabilen ülkeler yüksek beşeri sermaye düzeyine ve buna bağlı olarak da sürdürülebilir büyümeye ulaşmış olacaktırlar. Gelişmiş ülkeler bu koşulu sağlayabiliyor iken, gelişmekte olan ülkeler yatırımlar için yeterli miktarda sermaye birikimine sahip olamadığından bu koşulu sağlayamamaktadır. Bu bağlamda doğrudan yabancı sermaye yatırımları beşeri sermayenin geliştirilmesi ve ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için, gelişmekte olan ülkelere iyi bir alternatif olarak dikkat çekmektedir.

Sermaye birikimi yetersizliğinin giderilerek beşeri sermayenin geliştirilmesinde ve dolayısıyla ekonomik büyümenin sağlanmasında önemli rol oynayan DYSY, gelişmekte olan ülkeler için oldukça önemlidir. Çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilen DYSY, yatırım yapılan ev sahibi ülkeye teknoloji ve bilgi transferi sağlamakta, yönetim ve organizasyon alanlarında da bilgi aktarımı gerçekleştirmekte, üretim artışı ve istihdam yaratmakta, uzun süreli niteliği ile beşeri sermayenin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Buna bağlı olarak gelişmekte olan ülkeler DYSY'ni ülkelerine çekebilmek için birbiriyle rekabete girerek çeşitli girişim ve teşviklerde bulunmaktadır.

Ekonomik büyümenin gerçekleştirilebilmesi amacıyla beşeri sermayenin geliştirilmesi için DYSY özellikle gelişmekte olan ülkeler için oldukça önemlidir. Bu sebeple ekonomik büyüme ve beşeri sermaye ilişkisini inceleyen çalışmalarda DYSY önemli bir değişken olarak kullanılmaktadır. DYSY' na dair literatüre bakıldığında, ekonomik büyüme ve beşeri sermaye ilişkisinde DYSY' nı bir eşik değişkeni olarak kullanan çok az çalışma yer almaktadır. Yapılan çalışmalar ele alındığında ekonomik büyüme ile beşeri sermaye ilişkisinde DYSY' nin rolüne dair ters U şeklinde bir ilişkinin varlığı sonucuna ulaşılmış ve DYSY' na ilişkin bir eşik seviyesi belirlenmiştir. Yapılan bu çalışmada benzer bir ilişki beklenmektedir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ekonomik büyüme, beşeri sermaye ve DYSY kavramsal ve kuramsal çerçevede dâhilinde dört bölümde ele alınmıştır. İlk bölümde ekonomik büyüme kavramı üzerinde durulmuş, ikinci bölümde ise beşeri sermaye kavramına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde beşeri sermayeye dayalı büyüme teorilerine değinilmiştir. Dördüncü bölümde ise DYSY' nin tanımı, kapsamı ve ev sahibi ülke üzerinde etkilerinden bahsedilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ekonomik büyüme ile beşeri sermaye ilişkisi ve bu ilişkide DYSY' nin rolüne değinilmiştir. Ayrıca bu bağlamda ekonomik büyüme ve beşeri sermaye ilişkisinde DYSY' nin rolüne ilişkin literatüre yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde OECD ülke grubunda 1990-2019 dönemine ilişkin DYSY' nin ekonomik büyüme ve beşeri sermaye ilişkisindeki rolü analiz edilmiş ve sonuçları yer almıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME, BEŞERİ SERMAYE VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın ilk bölümünde öncelikle ekonomik büyüme kavramı teorik olarak açıklanacak, büyümenin özellikleri ve kaynakları üzerinde durulacaktır. Daha sonra çalışmanın ikinci temel faktörü olan beşerî sermaye kavramının kavramsal boyutu, özellikleri, göstergeleri ve nasıl ölçüldüğü incelenecektir. Buna ek olarak beşerî sermaye fiziki sermaye ile karşılaştırılacak, ardından beşerî sermayeye dayalı büyüme modelleri açıklanacaktır. Son olarak çalışmanın üçüncü faktörü olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının kavramsal boyutu ele alınacak, türleri ve ev sahibi ülke üzerinde oluşan etkilerine değinilecektir.

1. EKONOMİK BÜYÜME

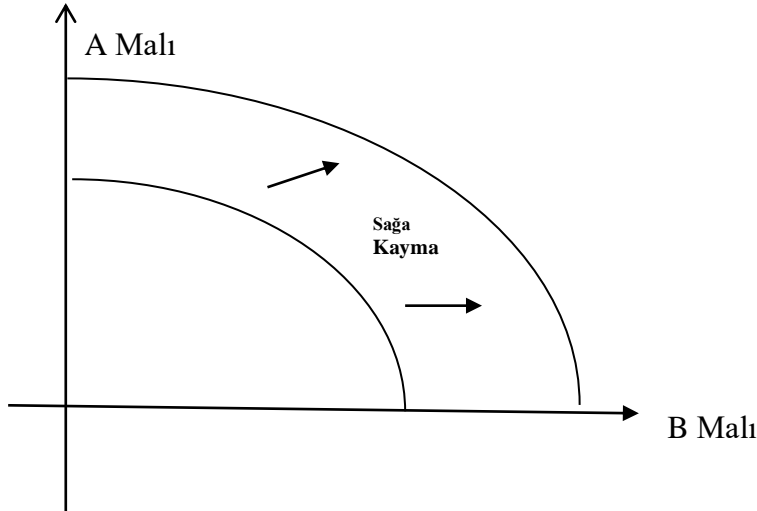
Gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler açısından önemli bir faktör olan ekonomik büyüme kavramının, geçmişten günümüze literatürde iktisatçılar tarafından farklı tanımlamaları yapılmıştır. Büyüme kavramının önemi, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere tüm ülkeler açısından gün geçtikçe artan bir amaç haline gelmiştir (Daşdemir, 2008: 49).

1.1. Ekonomik Büyüme Tanımı ve Özellikleri

Literatürde birden fazla tanımı bulunan ekonomik büyüme kavramı kısaca bir ekonomide belirli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmet miktarında artışı ifade etmektedir (Czech,2000:4). Bir ülkede bir yıldan diğer bir yıla doğal kaynaklar, sermaye birikimi, teknoloji ve işgücü gibi üretim faktörlerinden bir ya da birkaçının artması sonucu, üretim kapasitesinde meydana gelen genişleme veya reel Gayri Safi Yurtiçi Hâsılasında sayısal olarak gerçekleşen artış olarak da tanımlanabilmektedir. Yani büyüme hem bir toplumda ekonomik faaliyetlerde meydana gelen artışı hem de

gelir artışını ifade etmektedir (Taban,2011:1). Dolayısıyla gelirdeki bir artış kişi başına düşen geliri de etkilemektedir. Ancak kişi başına gelirden meydana gelen artışlar reel artışlardır. Artışların kişi başı geliri doğrudan etkileyebilmesi için süreklilik arz etmesi gerekmektedir (Berkman,2008: 35). Öte yandan bu artışların meydana gelebilmesi iki şekilde mümkündür. İlki üretim tam istihdam durumunda iken kaynak miktarına yenilerinin eklenmesi yoluyla, ikincisi ise tam istihdam durumu altında iktisadi kaynakların daha verimli kullanılmaya başlanması yoluyla büyümenin gerçekleştirilmesidir. Meydana gelen artışların süreklilik kazanabilmesi ve büyüme seyri gösterebilmesi birbirinden farklı nedenlere bağlı olsa da genel olarak ülkelerin sahip oldukları makine, teçhizat, altyapı, eğitim, işgücü, teknoloji gibi yatırımlarda istikrar sağlanarak, gelişme kaydedilmesine bağlıdır.

Gayri safi milli hâsıla ise belirli bir zaman için mal ve hizmet çıktılarının parasal karşılığını ifade etmektedir. Burada fiziki ve beşerî sermaye stoku ön plana çıkmaktadır. O halde büyüme kavramı tüm bu değerlendirmeler yapıldığında, ekonominin daha çok arz tarafına ilgi göstermektedir (Berkman, 2008: 36). Ekonomik büyümenin üretim miktarında yaşanan bir artış olduğu göz önüne alındığında, üretim olanakları eğrisinin sağa kayması ile de ifade edilebilmektedir. Eğrinin sağa kayma durumu üretimde artışın yaşandığını göstermektedir.

Üretim olanakları eğrisinde gerçekleşen sağa kayma durumu üretimi arttıran unsurlardan her birinde artış gerçekleşmesi ve gerçekleşen bu artış ile üretimde ortaya çıkan olumlu değişimlerdir (Dinçer, 2020: 13).

Ekonomik Büyümenin Özellikleri;

- Ekonomik büyüme, ülke ekonomilerinin rakamlarla ve sayısal olarak nitelendirilmesinden ötürü nicel (kantitatif) bir olgudur. Rakamlara dayandığından büyüme ölçülebilmekte, miktar olarak belirtilebilmekte, sayılabilmekte ve açıklanabilmektedir (Ünver,2017:7). Niceleyici bir olgu olması, GSYİH ve GSMH kavramlarının büyümeyi ifade ederken kullanılmasıyla da açıklanmaktadır.
- İktisadi büyüme uzun döneme dayalı bir kavramdır. Gerek yatırımların arttırılması, gerek üretim artışının sağlanması gerekse de iktisadi yapının değiştirilmesi ancak uzun bir dönemde gerçekleşmektedir. Yani büyümenin gerçekleşmesi için faaliyetlerin büyüme rakamlarına yansımaları belirli bir zaman gerektirmekte ve üretime bu uzun dönemde yön verebilmektedir.
- İktisadi büyüme kavramı nominal değil reel bir artışı ifade etmektedir. Dolayısıyla ekonomik büyüme hesaplaması yapılırken bir yıldan diğer bir yıla gerçekleşen milli hâsıla ya da üretim artışı gibi reel artışlar hesaplamaya dâhil edilmektedir. Fiyatların yükselmesi reel artış olarak değerlendirilmemektedir (Ünver,2017:7).
- İktisadi büyüme dinamik bir olgudur (Daşdemir, 2008: 56). Büyüme yıllar itibari ile değişim göstermekte büyüme hızı artmakta ya da azalabilmektedir. Ülkeler her yıl aynı hızla büyüme gerçekleştirmezler. Ayrıca dinamik olma özelliği nedeniyle büyüme, bir ülkenin bölgeleri arasında veya sektörler arasında da farklılık gösterebilmektedir (Daşdemir, 2008: 56).
- Büyüme tek başına gelir dağılımını iyileştirici bir özelliğe sahip değildir. Gelir dağılımı üzerinde denge ve düzen sağlamaz. Bir ülkenin ekonomik büyüme oranının iyi bir seviyede olması o ülke de kişi başı gelirin yüksek olduğu ve gelir adaletinin söz

konusu olduğunun kanıtı değildir. Bu noktada ekonomik kalkınma düzeyi ön plana çıkmaktadır.

- İktisadi büyüme kavramı ülke ekonomisinde belirli bölgeleri, belirli sektörleri, belirli piyasaları değil, ekonominin tamamını kapsayan makro bir olgudur (Acar, 2002: 35-36).
- Büyüme hızının artması ülke ekonomilerinde genellikle ilerleme anlamına gelse de tam tersi büyüme hızının yavaşlaması her zaman ekonominin gerilediği ve gelirin düştüğü anlamını taşımamaktadır. Örneğin gelişmiş ülkelerde büyüme hızları yavaş gerçekleşse de kişi başına gelir yüksek seviyelerdedir (Ünver,2017:7).
- Ekonomik büyümede meydana gelen küçük farklar zamanla büyük farklara dönüşebilmektedir. Zamanla oluşan bu farklar büyüme kavramının birikimli olma özelliğini göstermektedir (Daşdemir, 2008: 56).
- Ekonomide büyüme hesaplanırken, yıllık Gayri Safi Yatırımın eskiyen veya aşınan sermaye kısmının yenilenmesine harcanan bölümü olarak adlandırılan ikame yatırımları, dâhil edilmemektedir (Varsak,2008:5).

1.2. Ekonomik Büyümenin Kaynakları

Ekonomik büyüme, ülkeler arasında farklılıklar gösteren bir kavramdır. Her ülkenin büyüme oranları birbirinden farklı gerçekleşmektedir. Çünkü büyüme kendiliğinden oluşan ve ekonomiler için doğuştan gelen bir olgu değildir. Büyümenin gerçekleşebilmesi için doğru büyüme şartlarının sağlanabilmiş olması gerekmektedir. Söz konusu bu şartlar bir ekonomide sahip olunan kaynaklara bağlıdır. Ekonomik büyüme için gerekli olan birçok kaynak vardır. Ancak genellikle literatürde büyümenin kaynakları sermaye, doğal kaynaklar, iş gücü, teknolojik gelişme ve beşerî sermaye olarak ele alınmaktadır (Ünver,2008:12).

1.2.1. Sermaye

Ekonomik büyüme kavramı için belirli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmet miktarındaki artış ifadesi kullanılmaktadır. Sermaye kavramını bu tanımlamadan yola çıkarak açıklayacak olursak, ülkelerin bu mal ve hizmetleri üretebilme kapasitelerine sahip olabilmesidir (Söylemez,2019:5). Ülkelerin söz konusu kapasiteye sahip olabilmesi için bireylerin ya da işletmelerin gelirlerinin bir kısmını harcamayıp kenara ayırarak tasarruf etmeleri ve bu tasarrufu üretim için kullanmaları gerekmektedir. İşletme, fabrika vb. kurulma aşamasından üretime başlama ve üretimde sürekliliği sağlama aşamasına kadar sermaye oldukça önemli bir faktördür (Özdilek,2019:2). Sermaye kavramı sadece parasal anlamda tasarrufları nitelendirmemektedir. Aynı zamanda üretim için kullanılan araçlar, makineler, fabrikalar, ulaşım için gerekli araçlar, ekipmanlar ve kullanılan emek de sermaye olarak nitelendirilmektedir.

Daha fazla sermaye daha fazla üretim anlamı taşımakta ve üretimde yaşanan artış da büyümeyi beraberinde getirmektedir. Daha fazla üretim için gerekli olan sermayenin sağlanması ise ülkelerin gelir seviyeleri ile ilişkilidir. Gelir seviyesi yüksek olan ülkelerde gelirin harcanmayıp kenara ayrılarak tasarruf edilen kısmı daha fazla olacağı için sermayesi de daha fazla olacaktır. Burada önemli olan nokta ise bireylerin gelirinin yüksek olmasından çok sergilemiş olduğu tutumdur. Ancak gelir seviyesi düşük olan ülkelerde tasarruf edilen kısım gelirin büyük paydasının tüketime ayrılmasından dolayı daha az olacağından yeterli miktarda sermaye stoku oluşmayacaktır. Sermaye stokunu arttırabilmek için ülkelerin yatırım yapabilmesi de önemlidir. Daha net bir ifade ile ülkelerin sermaye elde etmesi için bireylerin tasarruf eğilimi gösterebilmesi ve yatırımların, girişimlerin sağlanabilmesi gerekmektedir.

1.2.2. Doğal Kaynaklar

Doğal kaynaklar, oluşumunda insanların etkisinin söz konusu olmadığı doğal ortam içerisinde belirli şartlara bağlı olarak kendiliğinden oluşan doğal zenginliklerdir. Örnek olarak hava, su, toprak, denizler, nehirler, yollar, madenler, sıcak su kaynakları, petrol kaynakları, kömür gibi yeraltı ve yerüstü kaynakları gösterilebilir. İnsan

ihtiyaçlarını karşılamak açısından önemli bir yere sahip olan doğal kaynaklar aynı zamanda üretim faktörleri arasında yer almakta ve ülkeler açısından da önem arz etmektedir (Kuzuören, 2019: 32). Ancak doğal kaynakların sınırsız ihtiyaçlar doğrultusunda kullanılması halinde bir gün tükenebileceği gerçeği de unutulmamalıdır.

Ülkeler coğrafi konumları neticesinde doğal kaynaklara eşit miktarda sahip değildirler. Bazı ülkeler doğal kaynak açısından zengin, bazı ülkeler ise doğal kaynak yönünden zayıf olarak adlandırılmaktadır. Bir ülkenin doğal kaynak açısından zengin olması o ülkenin gelişmiş bir ülke olduğunu göstermez. Çünkü önemli olan sahip olunan doğal kaynakları doğru ve etkin kullanarak verimlilik sağlayabilmektir. Zengin doğal kaynaklara sahip bazı ülkeler az gelişmiş ülke grubunda yer alırken, doğal kaynak bakımından daha zayıf olan ülkeler, gelişmiş ülke konumunda yer almaktadır. Burada sahip olunan kaynaklardan çok bu kaynakları etkin kullanabilmek için neler yapıldığı, ülkenin kaynakları kullanabilecek üretim kapasitesine sahip olup olmadığı ve yeterli seviyede teknoloji varlığı ile bu teknolojiyi de kullanabilme kapasitesi önemlidir. Doğal kaynaklar açısından zengin olan bir ülke etkin bir şekilde bu kaynakları çıkarıp kullanabiliyorsa ekonomik büyümesini artırma fırsatı yakalar. Doğal kaynak zenginliği söz konusu ülkenin büyümesinin olumlu yönde etkileyebilmektedir (Ünver, 2017: 13). Ayrıca doğal kaynakların tükenbilme riski unutulmamalı ve teknoloji yardımıyla doğal kaynakları yenilenebilir enerji kaynaklarına dönüştürerek olabildiğince uzun vadede bu kaynaklardan fayda sağlanmalıdır (Söylemez,2019:6).

1.2.3. İş Gücü

Herhangi bir ülke veya işletme de bir işe ya da mal ve hizmet üretimine katılan insan faktörü, iş gücü (emek) olarak nitelendirilmektedir. Bir ülkede iş gücü miktarını belirleyen unsur ise o ülkenin sahip olduğu nüfus miktarı ve nüfus artış hızıdır. Nüfusun fazla olması üretime katılacak iş gücü miktarının da fazla olması anlamını taşımaktadır. İş gücü miktarında artış olması, üretim aşamasına etki ederken, tüketim aşamasında da talep oluşturan tüketici sınıfı olarak karşımıza çıkmaktadır (Ünver, 2017: 12). Bu nedenle iş gücü, ekonomik büyümeyi etkileyen önemli unsurlardan biridir. Ancak

önemli olan nüfus artış hızına bağlı olarak iş gücü miktarında yaşanan artış değil, sahip olunan iş gücünün istihdam edilerek, nitelik ve verimliliğin sağlanabilmesidir.

Nüfus artış hızı az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere oranla daha fazladır. Fakat az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde sahip olunan iş gücünün istihdamı, tam anlamıyla sağlanamamaktadır. Ayrıca belirtilen durumda yer alan ülkelerde sahip olunan iş gücünün niteliği ve verimliliği de gelişmiş ülkelere kıyasla yetersizdir. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerde emeğin üretkenliğinin sağlanabilmesi ve üretimin maksimum düzeyde gerçekleşebilmesi için iş gücünün sahip olduğu eğitim seviyesine, bilgi düzeyine ve teknolojiyi kullanma becerisine önem verilmesi gerekmektedir. Bu nedenle sermaye politikaları söz konusu ülkelerde geliştirilmelidir (Ünver, 2017: 12).

1.2.4. Teknolojik Gelişme

Teknoloji, en genel anlamı ile bir mal veya hizmet üretimi için gerekli olan bilgi, teknik ve organizasyonların bütünüdür (Kuyubaşı, 2009: 6). Teknolojik değişim, belirli bir miktar kaynaktan daha kısa sürede daha fazla üretmeyi veya daha az kaynak kullanarak aynı miktarda üretmeyi sağlayan süreç olarak nitelendirilmektedir (Ergen, 1999: 24). Teknolojik gelişme ise teknolojik değişim sürecinin gerçekleşmesinde kullanılan yeni yöntemlerin bulunması veya yeni bir ürünün ortaya çıkması, ortaya çıkan ürüne yeni özelliklerin eklenmesi olarak açıklanmaktadır (Ergen, 1999: 24).

Sanayi devrimi ile ortaya çıkan ve önemi gün geçtikçe artan teknolojik gelişmeler, ülkelerin kaynaklarının daha verimli kullanılmasını, üretimde sürekliliği, iş gücü verimliliğinin artmasını sağlamaktadır. İktisatçılar için de teknolojik gelişme sanayi devrimi ile beraber dikkat çeken bir unsur olmuştur. Teknolojik gelişmenin önemi ile ilgili düşüncelere yer veren ve üretimde yeni bir tekniğin kullanılmasına dair görüşlerini belirten iktisatçı Schumpeter, yeniliklerin ekonomik gelişme üzerindeki rolünü ortaya koymuştur. Ekonomik değişimin yenilik ile beraber girişimci faaliyetlerine ve piyasa gücüne dayandığını öne sürmüştür. 1980'li yıllara kadar teknolojik gelişmeyi dışsal

kabul eden neo-klasik büyüme teorileri ise 1980’li yıllardan sonra zamanla yerini teknolojik gelişmeyi içselleştiren içsel büyüme teorilerine bırakmıştır (Demir ve Üzümcü, 2003: 21-22). Çalışmanın ilerleyen bölümünde büyüme modellerine ilişkin daha detaylı bir açıklama yapılmıştır. Günümüzde ise Ar-Ge (Araştırma-Geliştirme) faaliyetleri ülkeler tarafından desteklenerek teknolojik değişim ve gelişimin önemi artarak devam etmektedir.

Gelişmiş ülkelerin sanayi devriminden bu yana gelmiş oldukları nokta göz önünde bulundurulduğunda gelişmekte olan ülkelerin teknolojik ilerleme için daha çok çaba sarf etmeleri gerektiği görülmektedir. Ayrıca ülkelerin bu çabanın yanında teknolojik gelişme için göze almaları gereken maliyet de söz konusudur. Fakat teknolojinin, emek ve sermaye de sağlamış olduğu verimliliğin uzun dönemde sağladığı getiri göz önüne alındığında bu maliyetin katlanılacak bir maliyet olduğu açıktır (Ünver,2017:14). Gelişmekte olan ülkeler için ileri teknolojiyi ülkelerinde kullanabilmelerinin diğer bir yolu ise teknoloji transferi gerçekleştirmektir. Teknoloji transferini gerçekleştirebilen ülkeler, ileri teknolojiyi ülkelerine getirerek bu eksikliği giderebilmektedirler. Ancak teknoloji transferinin tam anlamıyla gerçekleşmesi ve başarılı olabilmesi, ev sahibi ülkenin sahip olduğu beşerî sermaye seviyesi, uygulamış olduğu politikaların doğruluğu vb. özelliklere bağlıdır. Bu özelliklerin sağlanabilmesi durumunda çok daha az maliyete katlanılarak teknoloji transferi ile gelişmiş teknolojiye ulaşılmaktadır.

1.2.5. Beşerî Sermaye

Beşerî sermaye, büyümenin kaynakları arasında yer alan başta iş gücü olmak üzere doğal kaynaklar, teknoloji ve diğer üretim faktörlerinde verimliliğinin sağlanmasında önemli bir unsurdur. Beşerî sermaye, üretime katılan iş gücünün sahip olduğu bilgi, beceri, yetenek, tecrübe ve kabiliyetlerin bütünü olarak ifade edilmektedir (Manga ve Diğerleri, 2015: 46). Üretime katkıda bulunan bu değerler bir yandan verimlilik sağlarken diğer yandan üretime yeniliklerin getirilmesi ve geliştirilmesi açısından da oldukça önemlidir. Beşerî sermaye, yeni buluşların ortaya çıkmasını ve bu buluşların benimsenmesi ve etkin olarak kullanılması aşamasında kolaylık

sağlamaktadır. Dolayısıyla ekonomilerin büyümesini pozitif olarak etkilemektedir. Bu nedenle beşerî sermaye ve teknoloji birbiriyle doğrudan ilişkilidir ve beşerî sermaye ekonomilerin büyümesi için oldukça önemli bir üretim faktörüdür.

2. BEŞERÎ SERMAYE

Ekonomik büyümenin kaynakları arasında yer alan sermaye kavramı, makine, teçhizat, donanım, araç gibi fiziki sermayeden oluşan değişimler veya bu değişimlerin oluşmasında kullanılan maddi kaynaklardır (Ünver, 2019: 16). Fakat ülke ekonomilerinin sahip olduğu sermaye birikimi ve fiziki sermaye dışında sermayeyi verimli bir şekilde kullanabilecek insan gücüne de ihtiyaç vardır. İnsan sermayesi olarak adlandırılan bu sermaye türü, iktisat literatüründe beşerî sermaye olarak adlandırılmaktadır. Fiziki sermaye ve sahip olunan kaynaklar tek başına ülke ekonomilerinin büyümesinde yeterli olmamaktadır.

Beşerî sermaye, önemi gün geçtikçe artmakta olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İktisat literatüründe klasik iktisat ile anılmaya başlayan beşerî sermaye kavramının kökeni, 1776'lı yıllara kadar dayanmaktadır (Oto, 2019: 4). Klasik iktisatçılar tarafından ele alınmış fakat fiziki sermaye kadar önemsenmemiştir. Klasik iktisatçılar ekonomik büyümeden söz ederken daha çok büyümenin niceliksel yönü üzerinde durmaktadır (Kırıkçı, 2019: 12). II. Dünya Savaşı'nın yaşanması ve ardından ülkelerin göstermiş oldukları toparlanma ve gelişme eğilimleri de beşerî sermaye kavramının ülke ekonomileri için ne anlama geldiğinin anlaşılmasında önemli bir noktadır. Savaşın ardından ülkelerde yaşanan değişimler, ortaya gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ayrımını çıkarmıştır (Mahmudlı, 2017: 15). Bu sebeple beşerî sermaye ilerleyen zamanlarda neoklasik iktisatçılar tarafından tekrar ele alınmış ve klasik iktisatçıların görüşleri geliştirilmiştir. 1960'lı yıllardan sonra neoklasik iktisatçılar tarafından beşerî sermayenin ülke ekonomilerinin büyümesi ve gelişmesi için fiziki sermaye kadar gerekli olduğu anlaşılmıştır. XX. yüzyıla gelindiğinde modern büyüme teorileri tarafından bir adım daha ileriye taşınan beşerî sermaye, ülke ekonomilerinin gelişmesinde oldukça önemli bir faktör olarak görülmüş ve tıpkı fiziki sermaye gibi üretim faktörleri arasında yer edinmiştir. Günümüz teknolojisinde yaşanan gelişim ve

değişim ile beraber beşerî sermaye diğer üretim faktörlerinin de önüne geçmiştir. Artık ekonomilerin büyümesinde niceliksel yönler kadar niteliksel yönlere de ağırlık verilmektedir. XXI. yüzyıla gelindiğinde ise teknolojinin geldiği son nokta ile birlikte beşerî sermaye oldukça ön plana çıkan ve ülke ekonomilerine pozitif etkisi bakımından destek olan bir unsur halini almıştır (Çelik,2019:4).

Klasik iktisat teorilerinden günümüze kadar ilerleyen süreçte ekonominin kaynakları olan iş gücü, doğal kaynak ve sermayenin yanına teknoloji ve beşerî sermaye kavramları da eklenerek iktisat literatüründe yer edinmiştir.

2.1. Beşerî Sermayenin Tanımı

Beşerî sermaye genel bir ifade ile bir ekonomide iş gücüne katılan bireylerin sahip olduğu yetenek ve beceriler olarak tanımlanmaktadır (Ekiz ve Gökmen, 2009: 43). İktisat literatüründe önemli bir yer edinmiş olan beşerî sermaye kavramı söz konusu tanım ile kalmayıp, geçmişten günümüze kadar geçen zamanda farklı şekilde tanımlamalar ile açıklanmıştır.

Beşerî sermaye kavramının iktisat literatüründe yer edinmesinde önemli girişimleri olan Smith, beşerî sermayeyi vasıfsız emek üzerinden açıklamıştır. Smith eğitim, bilgi ve beceriye sahip emek ile iş tecrübesi ve eğitimi bulunmayan emeğin farklı değerlendirilerek, aynı işi yapmamaları ve aynı ücrete tabi tutulmamaları gerektiğini ileri sürmüştür (Manga ve Diğerleri, 2015: 46).

Smith'in görüşlerinden yararlanarak beşerî sermaye kavramını bir adım daha ileriye taşıyan Schultz, beşerî sermayeyi, üretim faktörlerinde değişiklik olmazken iş gücüne katılan bireyin eğitim, bilgi, yetenek vb. sermayesinin yeterli seviyede olması ile artan üretim olarak nitelendirmiştir (Taban ve Kar, 2006: 161).

Bartolo, beşerî sermayeyi bireylerin sahip oldukları öğrenme, bilgi ve becerilerinin yanı sıra bireylerin değişen koşullara adapte olabilme ve öğrenme yetisini sürekli geliştirebilmeleri olarak açıklamaktadır (Yaylalı ve Lebe, 2011: 25).

Thurow, beşerî sermayeyi iş gücüne katılan bireyin sahip olduğu kapasite ve söz konusu kapasite ile üretmiş olduğu mal ve hizmet miktarı ile açıklamaktadır (Ünver, 2017: 16). İş gücüne katılan bireyler tarafından üretilmiş olan mal ve hizmet miktarı ne kadar fazla ise bireylerin sahip olduğu bilgi ve beceri kapasitesi de o kadar fazladır.

Rosen, beşerî sermayeden bireylerin üretkenlik sağlamak için kendilerine yaptığı yatırım olarak bahsederken, Romer ise beşerî sermayeyi üretkenliğin temeli olarak adlandırmaktadır (Manga ve Diğerleri, 2015: 47).

Hem içerisinde bulunduğu zaman hem de gelecek zaman için literatüre katkısı bakımından en önemli açıklamayı yapan diğer bir isim Becker'e göre, ele alınan dönemde bireylerin sahip olduğu bilgi, beceri ve kabiliyet eğer sonraki nesillere de katkı sağlayabiliyor ve aktarılabilirse beşerî sermaye tam anlamıyla sağlanmış demektir (Becker, 1993: 15).

OECD tarafından yapılan tanıma göre beşerî sermaye, bireylerin yaşamları süresince mal ve hizmet üretmek için sahip oldukları bilgi ve becerilerdir (OECD, 2001: 18). İnsanların zaman içerisinde sahip oldukları bilgi ve beceriler dışında kendilerinde bulunan yetenekler ve zamanla işi yaparak kazandıkları deneyimler de tanıma dâhil edilmiştir. Sahip olunan tüm bu bilgi, beceri, yetenek ve tecrübeler ekonomilerde refahın oluşmasına katkı sağlamaktadır (Bal, 2011: 5-6).

Aksu'ya göre beşerî sermaye bireyin veya toplumun sahip olduğu eğitim ve sağlık durumu, bilgi ve becerisi, bireyin toplumsal ilişkilerde ki yeri ve davranışları olarak nitelendirilmektedir. Beşerî sermaye ekonomik büyümenin temel noktasıdır (Aksu, 2016: 72).

Beşerî sermaye işgücüne katılacak bireylerin sahip olduğu bilgi, beceri, yetenek ve deneyimin yanında diğer üretim faktörlerinde de verimlilik sağlayarak üretim miktarında artışa neden olmakta ve ekonomik büyümeye pozitif katkı sağlamaktadır (Eser ve Ekiz Gökmen, 2009: 43).

Görüldüğü üzere beşerî sermaye kavramı için pek çok tanım bulunmaktadır. Geçen zaman, gelişen teknoloji dünyası, ülkelerin birbiriyle rekabeti, bireylerin gelişiminin süreklilik göstermesi ve bilginin öneminin gün geçtikçe artmasıyla yapılan tanımlara yenilerinin ekleneceği de aşikârdır. Yukarıda yararlanılan tanımlamalardan hareketle beşerî sermaye için genel bir ifadeye ulaşmak mümkündür. Beşerî sermaye, iktisadi boyutu ile bir toplumda üretime katılacak bireylerin fiziksel ve zihinsel iş yapabilme yeteneğini geliştirerek verimlilik sağlayan ve gelecek neslin de refahında artışa neden olan, ekonomileri pozitif yönde etkileyen, birey üzerinde biriken ve zamanla değişim gösteren bir kavramdır (Berkman, 2008: 11).

Özetle beşerî sermaye bireylerin sahip olduğu bilgi ile eşanlamlı bir terim olarak tanımlanmaktadır (Kwon, 2009: 4).

2.2. Beşerî Sermayenin Özellikleri

Beşerî sermaye kavramını daha iyi açıklayabilmek adına beşerî sermayenin özelliklerini incelemek faydalı olacaktır:

- Beşerî sermaye bireylerde somutlaşan bir kavramdır (Baysal Kurt, 2014: 17). Beşerî sermayeye bireyler sahiptir ve bireylerde bulunan, saklı tutulması gereken ve birey tarafından kullanılan, bireye bağlı olan bir kavramdır. Bu durum şöyle açıklanabilir bir ülkenin sahip olduğu beşerî sermaye stoku o ülkede bulunan bireylerin beşerî sermayelerinin toplamından oluşmaktadır.
- Beşerî sermaye alanında bireye yapılan yatırımlar arttıkça bireylerin elde ettiği gelir de artmaktadır. Bireylerin eğitimi için yapılan yatırımlar ayrıca önem taşımaktadır. Bireyin sahip olduğu fiziksel ve bedensel çalışmalar ile bilgi, beceri ve deneyimlerinin artması üretimde artış sağlayarak ekonomide refah artışına neden olmaktadır.
- Beşerî sermayenin gelecekteki kazançlara göre tahmin edilme durumu söz konusudur. Bireyin sahip olduğu beşerî sermayesinin değeri ileride bu sermaye ile sağladığı faydaların toplamına eşittir. Ancak bu faydalar tam olarak bilinemediği için tahmin edilerek beşerî sermayesinin değeri açıklanabilmektedir (Baysal Kurt, 2014: 17).

- Beşerî sermayenin geçmişte yapılan yatırımlara göre tahmin edilebilme durumu söz konusudur. Beşerî sermayenin değerinin geçmişte yapılmış yatırımlar ile belirlenmesi durumudur. Bu yatırımlar bireyin kendisi ve ailesi tarafından yapılan yatırımlar, işveren tarafından yapılan harcamalar ve devlet tarafından yapılan harcamalar olarak üç şekilde gerçekleşmektedir (Atik, 2006: 7). Söz konusu yatırımlar sonucu elde edilen faydalar tam olarak bilinemeyeceği için ancak tahmin edilebilmektedir.
- Genel olarak tanımlarda beşerî sermayeden bireylerin sahip olduğu bilgi, beceri, yetenek ve kabiliyet olarak bahsedilmektedir. Beşerî sermayenin değeri bireylere bağlı bulunmaktadır. Bu nedenle beşerî sermaye bireysel özelliklere bağlı olarak tahmin edilmektedir (Ünver, 2017: 19).
- Beşerî sermayeye yapılan yatırımların yapısı bireylerin yaşam sürecine göre farklılaşabilmektedir. Eğitim, sağlık, göç, beslenme vb. bireylerin yaşlarına göre farklılık gösterdiğinden yapılan yatırımlarda bu farklılığa bağlı olarak değişmektedir.
- Beşerî sermaye yatırımları fiziki sermaye ve sosyal sermaye yatırımları gibi diğer yatırımlarında verimliliğini arttırmaktadır (Kazancıgil, 2019: 18).
- Beşerî sermaye yatırımları birbirlerini tamamlayıcı özelliğe sahiptir (Berkman, 2008: 12). Eğitim için yapılan yatırımlar bilgiyi, bilgi yeniliklerin oluşmasını, Ar-Ge faaliyetlerini ve teknolojik gelişmeyi etkilemektedir. Teknolojik ilerleme ve gelişme, yeni buluşlar ülke ekonomisinin kalkınması için oldukça önemlidir. Sağlık ve beslenme için yapılan yatırımlar ise bireyin fiziksel kabiliyetini etkileyerek verimliliğini arttırmakta ve eğitimin işlerliğine katkı sağlayarak üretimde artış sağlamaktadır.
- Beşerî sermayenin diğer önemli bir özelliği ise kısa dönemde tüketim harcaması, uzun dönemde ise yatırım harcaması özelliği göstermesidir (Ünver, 2017: 19).
- Beşerî sermaye yatırımları sosyal fayda amacı doğrultusunda kamu sektörü tarafından özel fayda amacı doğrultusunda özel sektör tarafından gerçekleştirildiğinden yarı-kamusal mal özelliği göstermektedir (Kazancıgil, 2019: 18).

- Beşerî sermaye fiziki sermaye gibi depolanma özelliği göstermediğinden işsiz olan her birey ekonomide refah kaybına neden olmaktadır (Daşdemir, 2008: 65).
- Beşerî sermaye yatırımları sonucu oluşan mikro etkiler birey, aile ve firmalar üzerinde görülmekteyken, mikro etkilerin zamanla farklı alanlarda yoğunlaşarak oluşturduğu makro etkiler ülke ekonomisi üzerinde görülmektedir (Yumuşak ve Bilen, 2000: 82).
- Beşerî sermayeye yapılan yatırımlar mal ve hizmetler için yapılan yatırımlar, harcanan zaman ve vazgeçilen gelirdir (Daşdemir, 2008: 65).
- Beşerî sermayenin en temel özelliği ise kazanılabilir olması, korunabilir olması, geliştirilebilir olması ve azalıp kaybolabilir olmasıdır. Ayrıca bireyin ölmesi ile beşerî sermayenin ortadan kalkması söz konusudur (Daşdemir, 2008: 65).
- Beşerî sermaye açısından önemli olan bir başka özellik ise beşerî sermaye yatırımlarının fiziki sermaye yatırımlarını ülkeye çekmede önemli bir etken olmasıdır (Ünver, 2017: 19).

2.3. Beşerî Sermayenin Göstergeleri

Beşerî sermayeyi ölçmek amacıyla farklı göstergeler kullanılmaktadır. Kullanılan göstergeler arasında yer alan unsurlar eğitim başta olmak üzere sağlık, göç ve nüfustur. Yapılan çalışmalar incelendiğinde beşerî sermayeyi ölçmek için genellikle beşerî sermaye göstergelerinden eğitim unsurunun kullanıldığı gözlemlenmiştir (Atik, 2006: 11). Çünkü beşerî sermaye bireyin sahip olduğu bilgi, beceri, deneyim ve yeteneklerin bütünü olarak tanımlanmaktadır. Eğitim ise bireyin sahip olduğu niteliklerin en temel noktasını oluşturmaktadır. Beşerî sermaye göstergelerinde eğitimin ağırlık kazanmasının bir diğer nedeni ise beşerî sermayeye etki eden diğer unsurların etkisini ölçmede yaşanan zorluktur. Beşerî sermaye göstergeleri eğitim baz alınarak stok göstergeler ve yatırım göstergeleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Stok göstergeler beşerî sermayenin eğitim düzeyi ile ilgilenirken, yatırım göstergeleri ise eğitime yapılan harcamalar olarak tanımlanmaktadır (Ekiz ve Gökmen, 2009: 43).

Stok göstergeler ortalama eğitim süresi, eğitim düzeyi ve okuryazarlık göstergelerinden oluşmaktadır. OECD tarafından yapılan çalışmalarda okuryazarlık üç gruba ayrılarak açılanmaktadır. Belge okuryazarlığı, düz okuryazarlık ve niceliksel okuryazarlık olarak tanımlanmıştır. Belge okuryazarlığı kapsamında başvuru formları, zaman çizelgeleri, tablolar, şablonlar ve harita gibi dokümanları anlama yer almaktadır. Düz okuryazarlık ise makale, metin, haber yazıları gibi yazılı bilgileri okumayı ve anlamayı içeren standart okuma yazmadır. Niceliksel okuryazarlık nicel olan sayısal ve matematiksel işlemleri barındıran okuryazarlıktır (Ünver, 2017: 20). Örneğin faiz oranlarının hesaplanması veya enflasyon oranlarının hesaplanması niceliksel okuryazarlık kapsamında değerlendirilebilir.

Yatırım göstergeleri parasal göstergeler ve parasal olmayan göstergeler olarak iki gruba ayrılarak açıklanmaktadır. Parasal göstergeler kapsamında eğitimle ilgili mal ve hizmetlere yönelik olarak yapılan kamu harcamaları ve özel sektör harcamaları değerlendirilmektedir (Ekiz Gökmen ve Eser, 2009: 44). Yapılan bu açıklamaya göre parasal göstergeler içerisinde GSYİH içerisinde eğitimin payı ve öğrenci başına eğitim için yapılan harcamalar işletmelerin yapmış olduğu eğitim harcamaları yer almaktadır. Parasal olmayan göstergeler ise daha çok eğitim için ayrılan zaman ve eğitimin süresinden oluşmaktadır. İşle ilgili verilen eğitimlere katılma, işle ilgili eğitim süresi, okul-kayıt oranı ile eğitim için ayrılan zaman parasal olmayan göstergeler içerisinde değerlendirilmektedir (Varsak, 2008: 23).

Beşerî sermaye göstergeleri arasında eğitimden sonra gelen diğer bir önemli unsur ise sağlıktır. Sağlık, eğitimin işlevini gerçekleştirmede önemli bir etkiye sahiptir. Sağlık unsuru için stok ve yatırım göstergelerini değerlendirdiğimizde, stok göstergeler daha çok ölüm ve doğum oranları ile yaşam umudundan oluşmaktadır. Bireyin hayata geldikten sonra hayatta kalma süresi ve oranı stok göstergelerin ana kriterini oluşturmaktadır.

Sağlık unsuru için yatırım göstergeleri ise tıpkı eğitim göstergeleri gibi parasal göstergeler ve parasal olmayan göstergeler olarak iki gruba ayrılarak değerlendirilmektedir. Parasal göstergeler ise sağlık için yapılan harcamaları ele

almaktadır. Yapılan sağlık harcamaları, GSYİH içerisinde sağlık harcamalarının payı, kamu sağlık harcamaları ile bu harcamaların toplam harcamalar içerisindeki payı stok göstergeler içerisinde yer almaktadır. Parasal olmayan göstergeler ise doktor başına düşen hasta sayısı, yatak başına düşen hasta sayısı, yoğun bakım yatak başına düşen hasta sayısı vb. olarak değerlendirilmektedir (Ünver, 2017: 21).

2.4. Beşerî Sermayenin Ölçülmesi

Beşerî sermayenin ölçülmesi üç farklı şekilde gerçekleştirilmektedir. Birincisi, ülkede yer alan ve farklı formüller ile hesaplanan beşerî sermaye stokunun belirlenmesidir. İkincisi temeli beşerî sermayenin verimliliğini esas alan iş gücünün ortalama beşerî sermayesinin ölçülmesidir. Son olarak üçüncü ölçümde ise beşerî sermaye düzeyinde meydana gelen değişimin hesaplanması yer almaktadır. Meydana gelen değişim farklı endekslerle hesaplanmaktadır (Zahir Seddiqı, 2018: 43).

2.4.1. Beşerî Sermaye Stoku

Beşerî sermaye stoku, bireyi üretken ve verimli yapan tüm özellikleri içermektedir. Ayrıca beşerî sermaye stoku bir ekonominin sahip olduğu teknoloji düzeyi ve iş gücü piyasası ile de ilişkilendirilmektedir. Bireylerin sahip olduğu beşerî sermaye stoku bireylerin iş gücü piyasasına girmesiyle elde edeceği ücret miktarını belirleyen faktörlerden biridir. Bireyler iş gücü piyasasına girdiklerinde beşerî sermaye stoku ile teknolojiyi bir araya getirerek üretkenliği arttırmış olacaklardır (Ünver, 2017: 22). Bireyler iş gücü piyasasına girebilmek ve daha iyi şartlarda daha fazla ücret ile çalışabilmek için beşerî sermaye stoklarını artırma yoluna gideceklerdir.

Beşerî sermaye stokunu arttırmanın en temel yolu eğitimden geçmektedir. Bireyler kaynaklarının bir kısmını eğitime, kurslara vb. ayırarak beşerî sermaye stoklarını arttırabilmektedirler. Birey iş gücü piyasasına girdiğinde kendisine daha fazla gelir imkânı sağlayacak olan nitelik ve becerilerinin büyük bir kısmını eğitim yoluyla sağlamaktadır. Eğitim yoluyla sağlanan nitelik ve becerilerin yanında bireyin doğuştan sahip olduğu yetenekler ile zamanla deneyim kazanarak sahip olduğu yeteneklerde mevcuttur. Bireylerin bir kısmı eğitimi seçerek kaynaklarını ve zamanını eğitim için

kullanarak gelecekte daha fazla ücret elde etmeyi amaçlamaktadır. Bir kısmı ise eğitimden vazgeçerek erken yaşta iş gücüne katılarak, yaparak zamanla öğrenme ve deneyim kazanma yolunu seçmektedir. İşverenlerin bir kısmı da meslek içi eğitim imkânları sunarak bireylerin beşerî sermaye stokunu arttırmalarına ve verimli çalışmalarına destek olmaktadır (Ünver, 2017: 22).

Beşerî sermaye stokunun ölçülmesinde oluşan güçlükler sebebiyle uygulamada çok fazla kullanılmadığı ve literatürde önemli bir alana sahip olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte beşerî sermaye stokunun ölçülmesi için süre gelen zaman içerisinde birden çok modelde ölçümler yapılmış ve her bir modelde beşerî sermaye başka bir fonksiyonun değeri olarak incelenmiştir. Bu modellerden kısaca bahsetmek gerekirse kullanılan ilk modelde beşerî sermaye araç değişken olarak, diğer bir modelde ise yatırımın bir fonksiyonu olarak ele alınmıştır. Söz konusu iki model dışında en sık olarak kullanılan modelde beşerî sermaye insan yeteneklerinin toplamı olarak ele alınmıştır (Berkman, 2008: 26).

2.4.2. İş Gücünün Ortalama Beşerî Sermayesinin Ölçülmesi

Ülke ekonomilerinde üretimde verimlilik sağlamak ve çıktı miktarını arttırmak için beşerî sermayeye önemli ölçüde gerek duyulmaktadır. Sahip olunan beşerî sermaye miktarını ve kalitesini fiziki sermaye gibi net olarak ölçebilmek pek mümkün değildir. Fakat birtakım sebep-sonuç ilişkileri kurularak ve farklı değişkenlerden yararlanılarak ortalama beşerî sermaye miktarı ile ilgili tahminde bulunulabilir. Belirli bir dönem için iş gücünün ortalama beşerî sermayesinin ölçümünde iş gücüne katılacak bireylerin cinsiyeti, okullaşma oranı ve zaman yapılacak ölçümün temelini oluşturmaktadır (Fernandez ve Mauro, 2000: 11). Ölçümün temelini oluşturan bu değişkenler ortaya konulurken dikkat edilmesi gereken hususlar kişi sayısı, eğitim ve yaş dağılımı, cinsiyet dağılımı ve zaman aralığıdır. İş gücüne katılan bireylerin sahip olduğu eğitim düzeyi ile yaş aralığı ve bireylerin cinsiyeti üretimi etkileyen değişkenler olarak kabul edilmektedir. Söz konusu değişkenlerde meydana gelen niceliksel değişimlerin üretimde verimliliği ve çıktı miktarında artışı ne ölçüde etkilediği ortaya çıkarılabilmektedir

(Karagül, 2002: 29). Bu şekilde bir ilişki kurulduğunda, belirli bir dönemde iş gücünün sahip olduğu ortalama beşerî sermaye potansiyeli ortaya çıkarılabilmektedir.

2.4.3. Beşerî Sermaye İle İlgili Endeksler

Beşerî sermaye ölçümü için geliştirilen ve temel alınan ilk endeks beşerî kalkınma endeksidir. Beşerî kalkınma endeksini insani yoksulluk endeksi, beşerî kalkınma endeksinin kadın ve erkek arasındaki dağılımı, kadının siyasi ve ekonomik yaşamdaki durumunun dağılımı gibi diğer endeksler takip etmiştir.

Beşerî kalkınma endeksi diğer adıyla insani gelişim endeksi ilk kez Pakistanlı bir ekonomist olan Mahbubul Hag tarafından 1990 yılında farklı değişkenlere bağlı olarak ülkeler bazında oluşturulmuştur. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın yayınlamış olduğu 1990 yılı Gelişme Rapor'unda bu endekse yer verilmiştir. 1990 yılından itibaren her yıl ülkelerdeki beşerî kalkınmışlığı ölçmek ve beşerî sermaye gelişimini gözlemlemek amacıyla oluşturulan raporlar UNDP tarafından yayınlanmaktadır (Zahir Seddıqı, 2018: 43). Yayımlanan çalışmalarda sadece ülkelerin göstermiş olduğu gelişmişlik düzeyi değil aynı zamanda büyüme hızıyla beraber ülkelerde oluşan refah seviyesi ve kalkınmışlık göstergeleri de yer almaktadır. Ülkelerin göstermiş olduğu iktisadi boyuttaki gelişmelerin beşerî kalkınma ile ilişkisi gözlemlenmektedir. Ancak her zaman her ülke için iktisadi büyüme ve beşerî kalkınma arasında doğrusal bir ilişki kurmak mümkün olmayabilir (Berkman, 2008: 27). Bazı ülkeler iktisadi büyümelerini potansiyel büyüme oranını ve üzerinde gerçekleştirmelerine rağmen refah dağılımını ve beşerî kalkınmayı tam anlamıyla gerçekleştiremeyebilirler. Bu tarz ülkeler genellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat nadir görülen bu durumlar dışında iktisadi büyüme ve beşerî kalkınma ilişkisi paralellik göstermektedir (Yumuşak, 2000: 5).

UNDP tarafından 1990'dan itibaren her yıl yayınlanan beşerî kalkınma raporlarında bir ülkenin iktisadi büyümesini gerçekleştirmesinin yanı sıra gerçek anlamda gelişmişlik göstermesinin eğitim alanında kendini geliştirebilen, sağlıklı ve özgün hayat standartlarında yaşayabilen, temiz ve sağlıklı bir alanda yaşamını

sürdürebilen bireyler ile mümkün olabileceğini sıklıkla ifade etmektedir (UNDP, 1995: 11). Beşerî kalkınmayı sağlık, bilgi ve beceri gibi niteliklere sahip olmak ve aynı zamanda sahip olunan nitelikleri etkin bir şekilde kullanabilecek alanların ve kaynakların bulunması olarak tanımlamaktadır (Demir Şeker, 2011: 2). Söz konusu niteliklere sahip olmak kadar kullanım alanlarının varlığı da oldukça önemlidir. Çünkü kullanılmayan ve sergilenemeyen niteliklerin varlığı herhangi bir anlam içermemektedir.

Beşerî kalkınma bireylerin yaşam standartlarını ve niteliklerini arttıran pek çok unsuru içerisine almaktadır. Geniş bir yelpazesi bulunan beşerî sermaye kavramı bilgi edinme, becerileri artırma, uzun ve sağlıklı bir hayat, iyi yaşam şartları olmak üzere pek çok unsuru içermektedir. Beşerî kalkınmanın çok sayıda göstergesi bulunmaktadır. Fakat bu göstergelerin ölçümleri sırasında yaşanan zorluklar nedeniyle göstergelere sınırlamalar getirilmek zorunda kalınmıştır. Bireylerin kültürel, ekonomik, sosyal, siyasal özgürlükleri olmak üzere bilgi ve yeteneklerini aktarabilme imkânlarını, haklarını vb. birçok unsuru içerisinde barındıran beşerî kalkınma ölçüm zorluklarından dolayı sadece temel üç unsuru içermektedir (UNDP, 2010: 215). Bu unsurlardan birincisi doğumda yaşam beklentisidir. Yaşam beklentisinin üç unsurdan biri olma nedeni sağlık ve beslenmenin uzun bir yaşamın önemli bir ölçütü olmasından kaynaklanmaktadır. Bireylerin iyi beslenme imkânlarının olduğu ve sağlık hizmetlerinden faydalanabilme konusunda iyi durumda olduğu ülkelerde yaşam süresi diğer ülkelere kıyasla daha uzun olmaktadır. Doğumda yaşam beklentisi verileri kullanılarak ölçümlerden hareketle sağlık alt endeksine ulaşılmaktadır (Ünver, 2017: 26). Beşerî kalkınma endeksinin ikinci unsuru ise eğitim ve bilgidir. Bu unsur içerisinde okuryazarlık ve okullaşma oranı yer almaktadır. Okullaşma oranı beklenen okullaşma yılı ile ortalama okullaşma yılından oluşmaktadır. Söz konusu eğitim verileri alınarak eğitim alt endeksi belirlenmektedir (Gülen, 2018: 65). Üçüncü ve son olarak hesaplaması yapılan unsur yaşam standardıdır. İyi bir yaşam sürdürebilmek için gerekli olan tüm kaynakları içermektedir. Bu unsurla ilgili güvenilir ve ölçüme koyulabilecek veriler olmadığından ortalama gelir kullanılmaktadır. Kişi başına GSMH ile ölçülerek

gelir alt endeksi hesaplanmaktadır (Zahir Seddiqı, 2018: 43). Göstergeleri belirleyen değerlere Tablo 1.1’ de değinilmiştir.

Tablo 1.1: UNDP’ nin Beşeri Kalkınma Endeksi Hesaplamasında Kullanılan Değerler

	Göstergeler	Maksimum Değer	Minimum Değer
Sağlık	Doğumda Yaşam Beklentisi (Yıl)	85	20
Eğitim	Beklenen Eğitim Süresi (Yıl)	18	0
	Ortalama Eğitim Süresi (Yıl)	15	0
Refah	Kişi Başına GSMH (2017 PPP\$)	75,000	100

Kaynak: UNDP, Human Development Report (2020).

Beşerî kalkınma endeksine ulaşabilmek amacıyla UNDP, ülkelerin eğitim, sağlık ve gelir unsurlarıyla hesaplanan endeks değerlerini kullanmaktadır. Beşerî kalkınma endeksi hesaplanırken, hesaplaması yapılacak ülkelerin alt endekslerinin geometrik ortalaması alınmaktadır. Böylece geometrik ortalamaları alınan söz konusu ülkelerin beşerî kalkınma endekslerine ulaşılabilir (Human Development Report, 2020: 2). Tablo 1.1’ de beşeri kalkınma endeksi değerinin hesaplanabilmesi amacıyla temel alınan üç göstergenin minimum ve maksimum değerlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda beşeri kalkınma endeksi formülü aşağıda belirtilmektedir. Öncelikle sağlık endeksinin formülü yer almaktadır.

$$Sağlık\ Endeksi = \frac{Xi - Xmin}{Xmaks - Xmin}$$

Eşitlikte verilen Xi , beşeri kalkınma endeksinde hesaplanan ülke için doğumda yaşam beklentisine ait gözlemlenen değeri ifade etmektedir. $Xmin$ ve $Xmaks$ değerleri ise Tablo 1.1’ de verilen doğumda yaşam beklentisi minimum ve maksimum değerlerini temsil etmektedir (UNDP, 2020: 3).

Eğitim endeksinin hesaplanabilmesi için öncelikle beşeri kalkınma endeksi hesaplanan ülkenin beklenen eğitim süresi (yıl) ve ortalama eğitim süresi (yıl)

göstergelerinin hesaplanması gerekmektedir (Gülen, 2018: 64). Daha sonra hesaplanan değer dahil edilerek oluşturulan birleşik eğitim endeksine ulaşılmaktadır.

$$\text{Beklenen ve Ortalama Eğitim Süresi} = \frac{X_i - X_{min}}{X_{maks} - X_{min}}$$

$$\text{Birleşik Eğitim Endeksi} = \frac{\sqrt{X_i^a \times X_i^b} - X_{min}}{X_{maks} - X_{min}}$$

Eşitlikte verilen X_i^a , beşeri kalkınma endeksi hesaplanan ülkenin beklenen eğitim süresinin hesaplanan değerini ifade ederken, X_i^b ise ortalama eğitim süresinin hesaplanan değerini temsil etmektedir (Gülen, 2018: 65).

Sağlık ve eğitim endeksinin hesaplanmasının ardından gelir endeksinin hesaplanması gelmektedir. Gelir endeksinin hesaplanmasında ise logaritmik dönüşüm yer almaktadır. Eşitlikte yer alan $\ln X_i$ beşeri kalkınma endeksi hesaplanan ülkenin gözlemlenen kişi başı gelirinin logaritması alınmış halini ifade etmektedir. Paydada yer alan $\ln X_{maks}$ ve $\ln X_{min}$ ise kişi başına maksimum ve minimum GSMH' yı vermektedir (UNDP, 2020: 3).

$$\text{Gelir endeksi} = \frac{\ln X_i - \ln X_{min}}{\ln X_{maks} - \ln X_{min}}$$

Hesaplanarak elde edilen tüm bu endeksler yardımı ile en son aşamada ülkeye ait beşeri kalkınma endeksi hesaplanmaktadır. Elde edilen tüm bu endekslerin geometrik ortalaması beşeri kalkınma endeksini vermektedir (Gülen, 2018: 65).

$$BKE = \sqrt[3]{\text{Sağlık Endeks.} \times \text{Birleşik Eğitim Endeks.} \times \text{Gelir Endeksi}}$$

Beşeri Kalkınma Endeksi dışında beşeri kalkınma raporlarında yer alan başka endekslerde mevcuttur.

İnsani Yoksulluk Endeksi Beşerî Kalkınma Raporlarında yer alan endekslerden biridir. İnsani yoksulluk endeksi ülkeler arasında var olan gelişmişlik farklarının dikkate alınması ile hesaplanmaktadır. Önceki yıllarda söz konusu hesaplama sağlıklı ve uzun yaşam, bilgi düzeyi ve yaşam standardı temel alınarak, gelişmekte olan ülkeler ve OECD ülkeleri için ayrı ayrı iki farklı şekilde yapılmaktaydı. Yeni insani yoksulluk endeksi hesaplama yöntemi ise bütün ülkeler için yoksulluğu üç temel boyutta tanımlamaktadır. Bu boyutlar yine sağlık, eğitim ve yaşam standardından oluşmakta ve temel boyutların altında on gösterge yer almaktadır. Tablo 1.2’ de yer verilen ağırlıklı göstergelerden en az üçte birinde yoksunluk yaşayan bireyler çok boyutlu yoksulluk katagorisine dahil edilmektedir.

Tablo 1.2: UNDP'nin İnsani Yoksulluk Endeksi Hesaplamaları

Yoksulluğun Boyutları	Gösterge	Bulunduğu Hanede Yaşıyor ise Yoksun	Ağırlık
Sağlık	Beslenme	70 yaşın altındaki bir yetişkin veya bir çocuk yetersiz besleniyor.	1/6
	Çocuk Ölümü	18 yaşın altındaki bir çocuk, anketten önceki 5 yıl içinde öldü.	1/6
Eğitim	Okul Yılları	10 yaşında veya daha büyük hiçbir hane üyesi 6 yıllık eğitimi tamamlamamıştır.	1/6
	Okula Devam	Okul çağındaki herhangi bir çocuk, 8. Sınıfı tamamlayacağı yaşa kadar okula gitmemektedir.	1/6
Yaşam Standardı	Pişirme Yakıtı	Ev halkı gübre, odun, odun kömürü veya kömürle yemek pişirir.	1/18
	Sanitasyon	Hanenin sıhhi tesisleri iyileştirilmez veya iyileştirilir, ancak digger hanelerle paylaşılır.	1/18
	İçme Suyu	Hane halkının iyileştirilmiş içme suyuna erişimi yok veya güvenli içme suyu evden en az 30 dakikalık (gidiş-dönüş) yürüme mesafesinde.	1/18
	Elektirik	Evin elektriği yok.	1/18
	Konut	Çatı, duvar ve zeminden en az biri için konut malzemeleri yetersiz.	1/18
	Varlıklar	Hane halkı şu varlıklardan birden fazlasına sahip değildir: radyo, telefon, televizyon, bilgisayar, bisiklet, motosiklet veya buzdolabı ve bir araba veya kamyon.	1/18

Kaynak: UNDP, Human Development Report (2021).

Beşerî kalkınmanın kadın ve erkek arasındaki dağılımını ölçen endeks ise dört unsurdan oluşmaktadır. Bunlar ortalama hayat beklentisi, kişi başına gelir, 15 yaş üzerindeki nüfusun okuryazarlık oranı ile ortalama hayat beklentisi ve ilk, orta ve yüksek öğrenimdeki brüt okullaşma oranıdır. Söz konusu değişkenlerin her biri kadın ve erkek için ayrı olarak hesaplanmaktadır.

Kadının siyasi ve ekonomik yaşamdaki durumunun dağılımı ölçen bir diğer endeks de yine dört unsurdan oluşmaktadır. Bu dört unsur sırasıyla kadınların mesleki ve teknik personel içerisindeki payları, kadınların yöneticiler içerisindeki payı, parlamentoda yer alan kadın milletvekili sayısı ve kazanılan gelir içerisinde kadınların gelirinin payıdır. Bu unsurlar kadınların toplumdaki yerini ve kadın nüfusunun gelişimini analiz etmektedir (Atik, 2016: 18).

2.5.Beşerî Sermayenin Fiziki Sermaye ile Karşılaştırılması

1960'lı yıllara kadar üretim faktörlerinden biri olan sermaye kavramından bahsedildiğinde akla şüphesiz olarak fiziki sermaye gelmekteydi. Ancak ortaya çıkan yeni düşünceler ve oluşturulan yaklaşımlarla birlikte ekonomik gelişme ve büyümeye sağlayacağı katkılar nedeniyle fiziki sermayenin yanında beşerî sermaye de yerini almıştır. Zamanla üretim sürecinde fiziki sermaye kadar önemli bir yer edinen beşerî sermayenin, fiziki sermaye ile benzer özellikleri bulunmasına rağmen fiziki sermayeden farklı özellikleri de bulunmaktadır.

Fiziki sermaye ile beşerî sermayenin benzer özellikleri incelendiğinde;

- Beşerî sermaye kalitesi ve sayısı bakımından üretime olan olumlu etkisi ile fiziki sermayeyle benzer özellik göstermektedir (Akça, 2014: 30).
- Hem beşerî sermayenin hem de fiziki sermayenin oluşturulması ve üretime sunulması yüksek miktarlarda maliyet gerektirmektedir. Beşerî sermaye ve fiziki sermaye bu noktada da benzerlik göstermektedir (Karagül, 2002: 29).
- Diğer benzer bir özellik ise beşerî sermayenin boş bırakıldığında fiziki sermayenin ise kullanılmadığında zarar görmesidir. İşsizlik bireyin yeteneklerini ve bilgisini kullanamamasına zamanla körelmesine neden olurken fiziki sermayenin kullanılmaması da üretime katkıyı azaltmaktadır (Schultz, 1972: 34).

Fiziki sermaye ile beşerî sermayenin farklı özellikleri incelediğinde ise;

- Fiziki sermaye ve beşerî sermaye yatırımları yüksek miktarda maliyet gerektirir. Fakat beşerî sermayeye yapılan yatırımların sadece üretim odaklı olmaması beşerî sermayeyi fiziki sermayeden ayırmaktadır. Beşerî sermayeye yapılan yatırımlar eğitim, sağlık gibi bireyin kalitesini, sosyal yaşantısı ve çevresiyle olan ilişkilerini artırıcı özelliğe sahiptir (Akça, 2014: 30).
- Beşerî sermayenin dinamik bir yapıya, fiziki sermayenin ise durağan bir yapıya sahip olması diğer bir farklılık durumudur. Beşerî sermaye her an değişen bir yapıya sahiptir. Yaşanan göç hareketleri ve nüfus akışı bu anlamda önemli bir etki oluşturmaktadır. Ayrıca beşerî sermayenin dinamik olması nedeniyle stoklanması mümkün değildir. Beşerî sermaye kullanılmadığı her an fırsat maliyete dönüşebilmektedir (Kırıkçı, 2019: 12).
- Beşerî sermaye nerede, nasıl ve ne zaman kullanılacağına kendisi karar verirken fiziki sermaye kullanım alanına karar verme noktasında pasif bir yapıya sahiptir. Fiziki sermaye pasif yapısı sebebiyle beşerî sermayeden farklılık göstermektedir (Daşdemir, 2008: 67).
- Beşerî sermaye üretim sürecinde yer alırken işgücü ise ücret, girişimci ise kar elde etme amacı gütmektedir. Eğer beşerî sermaye üretime koşmaz ise iş gücü ücretini, girişimci karını alamayacağından farklı problemlerle karşılaşmaktadır (Kırıkçı, 2019: 12).
- Beşerî sermaye fiziki sermaye gibi görülebilir veya tutulabilir bir özelliğe sahip değildir ve bu nedenle soyut bir kavramdır (Şimşek, 2006: 10). Fiziki sermayenin üretimi maddi kaynakların kullanılması ile gerçekleşebiliyorken, beşerî sermaye maddi olmayan, bilgi, beceri, kabiliyet ve yeteneklerin niteliklerinin geliştirilmesi ile elde edilebilmektedir (Altay, 2007: 338).
- Beşerî sermayenin eğitim düzeyinin yükselmesi durumu gerçekleştiğinde beşerî sermaye daha etkin, daha dinamik ve daha verimli olmaktadır. Bu yönüyle üretim süreci içerisinde fark yaratan bir unsur olan beşerî sermaye söz konusu özelliği ile fiziki sermayeden ayrılmaktadır. Bu bağlamda beşerî sermaye

yatırımının etkisi ve geri dönüşümü fiziki sermayeye nispeten daha etkin ve yüksek gerçekleşmektedir (Çolak, 2010: 110).

Fiziki sermaye ile beşerî sermayenin benzer ve farklı yönlerinin yanı sıra üretim sürecinde birbirlerini tamamlar nitelikte olduklarını söylemek mümkündür. Yalnızca beşerî sermaye ile veya yalnızca fiziki sermaye ile üretim yapabilmek ya da üretim verimliliğinin sağlanmasından bahsetmek neredeyse imkânsız bir durumdur (Seddıqı, 2018: 25). Üretimin gerçekleşebilmesi için beşerî sermaye ve fiziki sermayenin bir arada bulunması gerekmektedir (Kırıkçı, 2019: 12). Fakat üretimde etkin olma durumu göz önüne alınarak beşerî veya fiziki sermayenin baskın çıktığı üretim teknolojileri tercih edilebilir. Üretim teknolojisine göre her iki sermaye farklı düzeylerde bir araya getirilmektedir (Atik, 2006: 9).

3. BEŞERÎ SERMAYEYE DAYALI BÜYÜME TEORİLERİ

İktisat biliminin doğuşu ile beraber iktisatçılar tarafından ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının nedenleri tartışılmaya başlanmış ve ekonomik büyümeye etki eden faktörler farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Söz konusu faktörlerin ekonomik büyümeye etkileri değerlendirilirken iktisatçılar tarafından görüş ayrılıkları yaşanmış ve bu nedenle birbirinden farklı teoriler ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan ekonomik büyüme teorilerinde büyümenin belirleyicileri üzerine yoğunlaşmış ve beşerî sermaye ile teknolojik gelişmenin büyüme üzerine etkilerine değinilmiştir.

Bu nedenle söz konusu bölümde ekonomik büyüme modellerine ilişkin kuramsal çerçeve oluşturulmuş olup, çalışmanın ekonomik büyüme ve beşerî sermaye ilişkisini konu alması nedeniyle beşerî sermayenin büyüme teorilerindeki yeri ve önemini belirten bir yaklaşım benimsenmiş ve büyüme modellerinden sırasıyla bahsedilmiştir.

3.1. Klasik Büyüme Teorisi ve Beşerî Sermaye

Fransa'da Fizyokratlar tarafından temelleri oluşturulan iktisat, İngiltere'de Adam Smith tarafından geliştirilerek bilim olarak ele alınmaya başlanmıştır. İktisat bilimi ve buna bağlı olarak iktisadi büyüme teorilerinin temeli 1776 yılında Adam Smith

tarafından yayınlanan ‘Ulusların Zenginliği’ adlı eserle oluşturulmuştur. Adam Smith oluşturmuş olduğu büyüme modelinde sermaye birikimi, emek, iş bölümü ve uzmanlaşma kavramlarına değinmiştir (Ünsal, 2016: 39). Büyümeyi açıklarken kullanmış olduğu diğer faktörler ise uluslararası ticaret, nüfus artışı, kurumlar ve görünmez el fiyattır. Adam Smith tarafından sanayi devriminin başlarında oluşturulan teori, kendinden sonraki teorilere de kaynaklık etmesi açısından oldukça önemlidir.

Klasik büyüme teorisi genel olarak oluşturulduğu dönemin özelliklerini taşımaktadır. Klasik görüşün hâkim olduğu dönem, İngiltere’de sanayi devriminin yaşandığı dönemi kapsamaktadır. Bu nedenle klasik görüş sanayileşme, teknolojik gelişme ve sanayileşme hızına bağlı büyüme üzerine odaklanmıştır. Söz konusu dönemde tasarruflar ve sermaye birikiminde yaşanan artışlar, yatırımları arttırmış ve teknolojik ilerlemeler yaşanmıştır. Klasiklere göre bu durumda kar oranları artacak, tasarruf, yatırım ve sermaye birikimi teşvik edilerek büyüme sağlanacaktır. Ayrıca teknolojik ilerlemede büyüme üzerinde pozitif etki sağlayacaktır (Akça, 2014: 30). Ancak klasikler iktisadi büyüme sürecinde teknolojik ilerlemeyi ikinci plana atmışlardır. Klasik teori, uluslar arası ticarete uzmanlaşma ve iş birliğinin mümkün olduğunca geliştirilmesi üzerinde durmaktadır. Teori ekonominin arz yönüne ağırlık vermiş ve genel yaklaşımını arz yönlü oluşturmuştur. Klasik analize bağlı iktisatçıların düşünceleri emek-değer teorisine dayanmaktadır (Daşdemir, 2008: 70). Klasikler birey ve bireysel girişimciliğe odaklanarak emeğin iktisadi faaliyetlerin merkezinde yer aldığını analizlerine dâhil etmişlerdir. Bireye yapılacak yatırımların getiriye arttırarak büyüme olumlu yönde etkileyebileceği varsayımında bulunmuşlardır. Klasik iktisatçılar bireye odaklanarak dolaylı yoldan ilk defa beşerî sermaye kavramından söz etmişlerdir. Ancak beşerî sermaye unsurunu analizlerinde kullanmamışlardır.

Tüm bu bilgiler ışığında klasik iktisat teorisinin öncü bir teori olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda klasik teori büyüme iktisadi olarak kabul edilmekte ve beşerî sermaye unsurunun iktisat literatürüne geçmesine kaynaklık etmektedir. Klasik büyüme teorisi Adam Smith, Thomas Malthus ve David Ricardo’nun görüşlerine dayanmaktadır.

3.1.1. Adam Smith

İktisat biliminin babası olarak bilinen ve klasik iktisat teorisinin öncüsü olan Adam Smith iktisadi büyümeyi analiz ederken sermaye birikimi, iş bölümü ve uzmanlaşma faktörleri üzerinde durmuştur (Kırıkçı, 2019: 24). Uluslararası ticaret, görünmez el, kurumlar ve fiyat artışı ise büyümeyi açıklarken kullandığı diğer faktörlerdir.

Adam Smith'e göre ekonomik büyümenin temelinde sermaye birikimi bulunmaktadır. Sermaye birikiminin kaynağını ise kar ve tasarruflar oluşturmaktadır. Ekonomide tasarruf artışı, yatırım artışı, kar artışı ve sermaye stoku artışı şeklinde bir düzen işlemektedir. Buna bağlı olarak Smith, yapılan tasarrufların bir şekilde yatırımlara aktararak ekonomik büyümeyi sağlayacağını ifade etmektedir.

Smith'in iktisadi büyümeyi açıklarken üzerinde durduğu diğer önemli faktör iş bölümü ve uzmanlaşmadır. İş bölümü ve uzmanlaşmayı açıklarken emeğe vurgu yapmaktadır. Smith, bir toplumda iş bölümünün planlama ile değil kendiliğinden ortaya çıktığını ve iş bölümünün emeğin verimliliğini arttırdığını ifade etmiştir (Ünsal, 2007, 40). Smith'in toplu iğne gözlemi iş bölümünün verimliliğe etkisini açıklamada oldukça önemlidir. Toplu iğne gözlemi örneğinden kısaca bahsetmek gerekirse, bir işçi toplu iğne imalatı eğitimi almış olsa bile günde ortalama 20 iğne üretebilmektedir. Ancak imalathanede iş bölümü yapılmışsa bir kişi bu sefer ortalama 4800 kadar toplu iğne üretebilmektedir. Smith, toplu iğne imalatında görülen yüksek artışı üç farklı nedene bağlamaktadır. Sırasıyla artışın nedenleri işçinin tecrübesinin artması, bir işten diğerine geçişte zaman tasarrufu sağlanması, son olarak ise çalışmayı kolaylaştıran makinelerin kullanılmasıdır. Böylece kısa zamanda daha fazla üretim sağlanmış olur (Smith, 2005: 11-12). Smith'e göre kısa zamanda çeşitli ürünlerin fazlasıyla üretilmesi iş bölümü sonucunda gerçekleşmektedir. Bu nedenle toplumların zenginleşmesinin temeli olarak iş bölümünü görmektedir.

Smith bireyin niteliklerin iş bölümü ve uzmanlaşma sonucunda arttığını ileri sürmektedir. Smith'e göre bireylerin sahip olduğu nitelikler iş bölümü ve

uzmanlaşmanın nedeni değil sonucudur. Buna göre bireyin sahip olduğu nitelikler iş bölümü ve uzmanlaşmayı oluşturmamaktadır (Karaman, 2007: 23-24). İş bölümü ve uzmanlaşma sonucunda bireyin nitelikleri oluşmakta ve artmaktadır. Bu varsayımda iş bölümünü temel alarak ulusların zenginliğini iki unsura bağlamıştır. Bunlardan birincisi emeğin karlılığı diğeri ise üretken emeğin üretken olmayan emeğe oranıdır.

Bireysel çıkarların ön planda olduğu bir piyasada görünmez el fiyat ile toplumsal çıkarların en üst düzeye çıkarıldığını ve hükümetlerin piyasaya müdahale etmemeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Ekonomik liberalizmi temel alan bu görüşüyle Smith, hükümetin eğitim, savunma ve adalet işlerini yürütmesi ile su kanalları, yollar, köprüler ve limanlar inşa ederek iş bölümünü arttıran ve ulusal pazarları genişleten politikalar izlemesi gerektiğini savunmaktadır.

Adam Smith büyüme teorisinde ekonomik büyümenin sınırsız bir olgu olmadığından ve belli bir aşamaya geldiğinde büyümenin duracağından bahsetmektedir. Büyümenin ulaşabileceği en üst sınır olan ve büyümenin durgun hale geldiği bu aşama tam zenginlik aşamasıdır. Ülke ekonomileri büyümenin en üst sınırı olan tam zenginlik sınırına geldiğinde büyüme ve zenginleşmenin değişmediği durağan duruma ulaşarak durgunluk yaşayacaktır. Ekonominin durgun duruma ulaşmasının nedeni sermayenin azalan verimler kanununa bağlı olarak işlemesidir (Ünver, 2017: 32).

Smith, sermaye kavramının beşerî sermaye olarak değerlendirilmesinde ilk önemli katkıyı yapan iktisatçıdır. Aynı zamanda ilk defa iş bölümü sonucunda oluşan verimlilik artışının zihinsel emekten kaynaklandığını vurgulamıştır. Fakat Smith bunun ötesine gidememiş ve zihinsel emek-büyüme ilişkisi üzerine herhangi bir teori geliştirememiştir. Bu bağlamda beşerî sermaye unsurunu ihmal ederek beşerî sermaye-büyüme ilişkisi üzerine kurulacak büyüme teorisinin ertelenmesine neden olmuştur. Fakat yine de içinde bulunduğu dönem değerlendirildiğinde beşerî sermayeye önemli katkıları olmuştur (Gökçen, 2006: 20).

Adam Smith, beşerî sermayenin ekonomik büyümeyi sağlayacağını ancak bunun dolaylı yoldan gerçekleşeceğini belirtmiştir. Smith, ekonomik büyümeyi doğrudan

etkileyen faktörün iş bölümü ve uzmanlaşma olduğunu bununda bireyin nitelik, beceri ve deneyimlerinde artış sağlayarak ekonomik büyümeyi uyaracağını ifade etmiştir. Bireyin mevcut ve kazanılmış niteliklerini sermaye olarak kabul ederek, hem sermaye hem de iş gücünün verimliliğini üretim düzeyine bağlamıştır. Ancak Smith, tüm bu görüşlerine rağmen beşerî sermayeyi analizlerine dâhil etmemiş ve verimliliğin iş bölümü ve teknolojik ilerlemenin bir sonucu olduğunu ifade etmiştir. Bireyin sahip olduğu bilgi ve beceriler uzmanlaşmayı arttıran bir faktör olduğu halde Smith, analizlerinde iş gücünü niceliksel özellikleri ile ele almış ve geliştirmiştir (Karaman, 2007, 23).

3.1.2. Thomas Malthus

Klasik iktisat teorisinde yer alan önemli diğer bir isim Thomas Malthus'tur. Malthus, nüfus teorisi ile ilgili yaptığı çalışmalarla ön plana çıkmaktadır. Teori ile ilgili görüşlerini 1798 yılında yayınlanan 'Nüfus Prensibi Üzerine Bir Deneme' adlı çalışmasında ortaya koymuştur. Malthus çalışmasında, sürekli bir nüfus artışının gelecekte gıda yetersizliğine neden olacağını ve bunun insanlığın refahını tehdit eden önemli bir sorun oluşturacağına yer vermiştir.

Malthus, ekonomik büyüme ve nüfus artışı arasındaki ilişkiyi ele aldığı büyüme teorisinde nüfusun kontrol altına alınmadığı sürece geometrik hızla artarken gıda miktarının aritmetik bir hızla artacağını ifade etmiştir. Buna göre ileride yaşanacak olan nüfus artışı üretim artışından fazla olacak ve nüfusu besleyecek miktarda üretim artışı sağlanamayacaktır. Eğer artan nüfus kontrol altına alınmaz ise nüfus ile üretim miktarı arasındaki fark giderek artacak ve krizlerin yaşanması kaçınılmaz olacaktır (Baysal Kurt, 2014: 35).

Malthus'un büyüme modeli iki temel varsayıma dayanmaktadır. Bunlardan ilki, toprağın arzının sabit olması ve azalan verimler yasasının geçerli olmasıdır. İkincisi ise hayat standardının nüfus artışı üzerine pozitif etkisinin bulunmasıdır (Kuyubaşı, 2009: 15). Ayrıca buna ek olarak Malthus model, teknolojik gelişmeler ve kullanılabilir, elverişli topraklar bulunmadığında nüfusun kendi kendini dengeleyeceği negatif bir geri

beslemeye sahip olduğunu belirtmektedir. Bu durum söz konusu olduğunda bir yandan nüfus artmakta diğer yandan toprağın artan nüfusa oranı azalmakta ve ücretlerde düşüş yaşanmaktadır.

Malthus, Ricardo'nun büyüme teorisinde yer verdiği değişkenlere teknolojik yenilikleri ekleyerek teoriyi geliştirmiştir. Teknolojik gelişmelerin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyebileceğini ancak bu durumun süreklilik arz etmediğini ifade etmektedir. Aynı zamanda teknolojik ilerlemenin malların fiyatını düşürerek talebi arttırabildiği sürece büyümeyi pozitif etkileyebileceğini belirtmiştir (Daşdemir, 2008: 75).

Malthus, büyüme teorisinde teknolojik gelişmeler dışında ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyeceğini düşündüğü sermaye birikiminin de önemini vurgulamaktadır. Sermaye birikimindeki artış iş gücü niteliğini arttırarak daha fazla mal üretimi sağlayacak bu durumda büyüme üzerinde olumlu etki yaratacaktır. Ancak sürecin bu şekilde işleyebilmesi için üretilen her ilave mala ihtiyaç duyan tüketicilerin bulunması gerekmektedir (Kahiloğulları, 2010: 15). Malthus'a göre sermaye birikiminin ekonomik büyüme sürecine katkıda bulunabilmesi efektif talebin oluşmasına bağlıdır. Oluşturduğu büyüme modelinde sermaye birikimi ve teknolojiden her ne kadar bahsetmiş olsa da yeterince üzerinde durmamıştır (Ünsal, 2007: 59).

Malthus, ekonomik büyüme sürecinde önemli bir paya sahip olan beşerî sermayeye de pek fazla önem vermemiştir. Yalnızca eğitimin artan nüfusu kontrol altına almak için bir araç olarak kullanılabileceğini belirtmiştir (Becker ve diğerleri, 1994: 324). Oysaki günümüzde beşerî sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki oldukça kuvvetlidir. Bu nedenle Malthus'un nüfus ve üretim miktarı arasındaki ilişkiye bağlı olarak oluşturduğu büyüme modeli günümüzde geçerliliğini yitirmiş bulunmaktadır (Kahiloğulları, 2010: 15).

3.1.3. David Ricardo

David Ricardo, büyüme teorisinde milli gelirin üretim faktörleri arasında nasıl dağıtıldığı ve faktör paylarını belirleyen unsurları incelemiştir. Ricardo'nun gelir

dağılımı teorisi iktisadi anlamda önemli bir yeniliktir. Ricardo'nun büyüme teorisi azalan verimler yasası ve fonksiyonel gelir dağılımı ile ücretler, kar ve rant üzerine inşa edilmiştir. Ricardo, analizlerinde toprağın azalan verimler yasasına tabi olduğunu varsayarak büyüme sürecinde değişmekte olan gelir dağılımının, ekonomik büyüme sürecinin devamlılık gösterip göstermemesi durumunu incelemiştir (Meier ve Buldwin, 1957: 44).

Ricardo, uzun dönemde üretim faktörlerinin gelirden aldıkları payların değişimine göre ekonomide iki safhadan bahsetmektedir. Bu safhalar ekonomik büyüme ve durgunluk aşamalarıdır. Hâsılanın değişmediği ve büyümenin durduğu durgunluk yaşanan döneme durağan durum denilmektedir. Bu aşamada ücretlerin doğal ücret düzeyinde kaldığı, büyümenin durduğu, emek ve çıktı miktarının değişmediği, rantların yüksek olduğu durağan durum yaşanmaktadır. Ricardo Modelinin hassas noktası durgunluk aşaması denilebilir (Kuyubaşı, 2019: 13).

Ricardo, uluslararası uzmanlaşma ve serbest ticaret fikrini benimsemiştir. Ricardo'ya göre her ülke farklı kaynaklara, kültürel ve coğrafi özelliklere sahiptir. Ülkeler sahip olduğu bu özellikleri ile kendilerine en uygun malların üretiminde uzmanlaşacaktır. Böylece uluslar arası ticaret ve uzmanlaşma ile ülkeler gelişim sürecini daha hızlı gerçekleştirebilecek ve dış ticaret bütün taraflar için faydalı olabilecektir (Preston, 2002: 180).

Ricardo, uzun dönemde ekonominin her alanında azalan verimler yasasının geçerliliğinden bahsetmiş ve teknolojik ilerlemenin tarım sektöründe artan verimlere yol açtığı düşüncesini reddetmiştir. Teknolojik gelişmeyi göz ardı ettiği gibi emeğin niteliği konusuna da analizlerinde değinmeyerek beşerî sermaye kuramına katkı sağlayamamıştır (Kuyubaşı, 2009: 13).

3.2. Karl Marx' ın Ekonomik Büyüme Teorisi

Karl Marx, bir malın değerini belirleyen unsurun emeğin gücü olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre emeğin gücünü belirleyen ise yalnızca herhangi bir malın üretimi için harcanan zaman değil, aynı zamanda insanda var olan fiziksel ve zihinsel

yeteneklerin tamamıdır (Taban, 2008: 36). Buna göre, Marx büyüme modeli Ricardo'nun emek-değer teorisine dayanmakta ve Marx emeğin değerini üç kısma ayırmaktadır. Bunlar sırasıyla sabit sermaye, değişken sermaye ve artı değerdir. Sabit sermaye, üretimde kullanılan ve emeğe fiziki anlamda yardımı bulunan makineler, binalar, araçlar ve çeşitli mallardır. Değişken sermaye, emeğe ödenen ücretleri içermektedir. Artı değer ise üretimde kullanılan emek ve sermayenin üzerinde ve ötesindeki aşırı değeri ifade etmektedir. Artı değer in olduğu yerde emek girdisinin sömürüldüğü ifade edilmektedir. Çünkü emeğe tüm girdi değerinin altında bir değer ödenmekte ve aldıkları ücret karşılığında daha fazla süre çalıştırılmaktadırlar (Yılmaz Göktaş, 2005: 65). Bu sebeple üretimde daha az maliyet ile daha fazla üretim sağlanacak ve daha az emek kullanılacaktır. Bu durum emeğin talebinin düşmesine yol açacak ve işsizlik artacaktır. Artan işsizlik oranları Marx'ın büyüme modeline göre çalışan emeğin karını yükseltecek ve sermaye birikiminin daha az kişide toplanmasına neden olacaktır. Söz konusu durumun uzun dönemde toplam talep yetersizliği ile ekonomik ve sosyal sorunlar oluşturacağı belirtilmektedir (Kırıkçı, 2019: 25).

Marx'a göre teknolojik ilerleme artı değer yaratılmasında ve üretim sürecinde verimlilik sağlanmasında önemli bir faktördür. Ancak Marx, teknolojik ilerleme ve ekonomik büyümeyi doğrudan ilişkilendirmemiş, ayrıca emeğin niteliği bakımından beşerî sermayeyi de pek fazla önemsememiştir (Akça, 2014: 43). Marx, büyüme modelinin klasik büyüme teorisinden farkı azalan verimler yasasından bahsetmemesidir. Adam Smith, Thomas Malthus, David Ricardo ve Karl Marx gibi iktisatçılar teknolojik yeniliklerin ve nitelikli emeğin büyüme süreci ile yakından ilişkili olduğunu kabul ettikleri halde analizlerinde farklı konular üzerine yoğunlaştıkları için oluşturdukları büyüme modellerinde beşerî sermaye ve teknik yeniliklere yer vermeyerek göz ardı etmişlerdir (Gökçen, 2006: 22).

3.3. Harrod-Domar (Dinamik Keynesyen) Büyüme Modeli

Roy F. Harrod ve Evsey D. Domar tarafından geliştirilen model iktisat literatüründe Harrod-Domar büyüme modeli olarak adlandırılmaktadır. İlk defa bu model yardımı ile büyüme sistematik olarak incelenmiştir (Mahmudlı, 2017: 17).

Harrod ve Domar, Keynes'in kısa dönem analizlerini uzun döneme taşıyarak incelemiş ve genişletmişlerdir. Bu nedenle Keynes modelin devamı olarak bahsedilmekte ve oluşturulan modelin temelinde yatırımlar yer almaktadır (Gürak, 2006: 87).

Harrod ve Domar analizlerinde dengeli büyüme modelini oluşturmaya çalışmaktadırlar (Kırıkçı, 2019: 26). Onlara göre büyümeyi sağlayan temel unsur yatırımlardır. Bu analize dayanarak yatırımların gelir arttırıcı etkisi ile üretim kapasitesi arttırıcı etkisinden bahsetmektedirler. Eğer bir ekonomide yatırımlardaki artışın neden olduğu talep artışı (gelir arttırıcı etki) ile arz artışı (üretim kapasitesi arttırıcı etki) birbirine eşit ise Harrod-Domar'a göre dengeli büyümenin koşulu sağlanmış olur (Taban, 2008: 60).

Harrod-Domar büyüme modelinde tasarrufların fazla olduğu durumda yatırımlarda tasarruflara bağlı olarak artacak, sermaye birikimi yükselerek hâsılada artış sağlanacaktır. Artan hâsıla daha fazla tasarrufa neden olacaktır. Söz konusu büyüme modeline göre ekonomiler kısa dönemde tüketimlerini azaltıp tasarruflarını artırır, yatırımlarda da artış sağlayarak ekonomik büyümeyi gerçekleştirebileceklerdir (Daşdemir, 2008: 81). Daha genel bir ifade ile durumu özetlemiş olursak dönemin başında planlanan yatırımlar ile dönem sonunda yaratılan gelirin neden olduğu tasarruflar birbirine eşit olursa dengeli büyümeden söz edilebilir.

Harrod-Domar modeli iki ayrı iktisatçı tarafından oluşturulan bir modeldir ve her ne kadar iki model bir olarak anılıyor olsa da modeller arası ufak tefek farklılıklar da bulunmaktadır. Ayrıca Harrod-Domar modeli, iktisat literatüründe büyüme sürecinin model olarak ele alınması ve modelde dengeli büyüme ve kararlı durum kavramlarına yer verilmesi açısından oldukça önemlidir. Ancak Harrod-Domar büyüme modelinin eleştirildiği bazı taraflar bulunmaktadır. Modelde sadece sermayeye önem verilerek, emek ve teknoloji gibi ekonomik büyüme üzerinde etkili olan faktörlerin göz ardı edilmesi ve yalnızca sermayenin üretim faktörü olarak ele alınmış olması modele yöneltilen eleştirilerdendir (Daşdemir, 2008: 80). Bu bağlamda model günümüz teknoloji ve bilgi çağında geçerliliğini kaybetmektedir. Yöneltilen diğer bir eleştiri ise

gerçek hayatta hesaplanması zor olan ve temel kavramlara dayandırılan modelin daha çok gelişmiş ülkeler için formüle edilmiş olmasıdır (Taban, 2010: 27).

3.4. Neo-Klasik Büyüme Teorisi ve Beşerî Sermaye

Neoklasik büyüme teorisi 1960'lı yıllarda ortaya çıkmış ve 1980'li yılların ikinci yarısına kadar varlığını sürdürmüştür. Harrod-Domar büyüme teorisinin eksikliklerini tamamlamak amacıyla oluşturulan neoklasik büyüme teorisi klasik iktisadın varsayımlarına dayanmaktadır (Mahmutlu, 2017: 17). Teori ilk olarak Robert Solow tarafından (1956) ortaya atılmış ve başta Schultz olmak üzere diğer iktisatçıların da katkılarıyla geliştirilerek büyüme literatüründe yerini almıştır (Taban ve Kar, 2006: 160). Neoklasik model uzun yıllar Solow'un adıyla özleştirildiği için Solow Büyüme Teorisi olarak da anılmaktadır. Teorinin temelinde faktörler arası ikamenin mümkün olduğu Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonu varsayımı yer almaktadır (Yaylalı ve Lebe, 2011: 30). Neoklasik büyüme teorisinin diğer varsayımları; üretim faktörleri için ölçeğe göre azalan getiri söz konusu iken üretim fonksiyonu için azalan marjinal verimlilik ve sabit getirili üretim teknolojisinin söz konusu olmasıdır (Ercan, 2002: 130). Neoklasik teoride ekonomide homojen tek bir mal üretilmekte ve tüketilmektedir. Söz konusu bu varsayım dış ticaretin olmadığı kapalı bir ekonomi anlamına taşımaktadır. Ayrıca model çok sayıda firmanın yer aldığı, tam istihdam ve tam rekabet koşullarının gerçekleştiği, giriş-çıkışların serbest olduğu, yatırım ve tasarruf oranlarının birbirine eşit olduğu, bireylerin rasyonel davrandığı piyasa varsayımlarını da içermektedir (Kuyubaşı, 2009: 21).

Neoklasik teoriye göre devletin ekonomide rolü sınırlıdır ve hükümetin herhangi bir ekonomi politikası uygulamasına gerek yoktur. Ekonomide sapmalar olsa da kendi kendine işleyen piyasa mekanizması sayesinde ekonomi tekrar dengeye gelecek ve her zaman dengeli bir büyüme seyri gerçekleşecektir (Konya, 2012: 17). Bu nedenle modelde kamu politikalarının ekonomik büyüme üzerine etkileri dikkate alınmamaktadır. Yani uygulanan hükümet politikalarının ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır (Demir, 2002: 2). Kamu politikalarının yanı sıra 1960'lı yıllara kadar beşerî sermayenin üretkenlikte etkileri de dikkate alınmamıştır.

Beşerî sermayenin dikkate alınmamasının nedenlerinden bazıları, fiziki sermaye olmadan iş gücüne katılan bireylerin ekonomik açıdan bir öneminin olmayacağı ve beşerî sermayenin fiziki sermaye gibi doğrudan ölçülebilecek bir değişken olmadığı düşüncesidir. Ancak gözlemlenen bir takım çalışmalar sonucunda gerçekleşen ekonomik büyümenin üretim faktörlerindeki büyüme ile açıklanamaması ve özellikle 2. Dünya Savaşından sonra bazı ülkelerin hızlı büyüme oranları göstermesi beşerî sermayenin büyüme üzerine etkisinin anlaşılmasına katkı sağlamış ve iktisatçılar çalışmalarında beşerî sermaye konusuna eğilim göstermişlerdir (Ünver, 2017: 41).

Modelin en önemli varsayımlarından biri de nüfus artış hızının sabit olarak ele alınması ve ayrıca nüfus faktörü ile teknolojik gelişmelerin dışsal olarak kabul edilmesidir (Kar ve Ağır, 2003: 182). Teknolojinin dışsal olarak kabul edilmesi ülkelerin teknolojik gelişmelerden herhangi bir ek maliyete katlanmadan yararlanmasını sağlamaktadır. Bu durum ülke ekonomilerinin teknoloji düzeylerinin aynı ve değişmeyen bir yapıya sahip olduğu varsayımını oluşturmaktadır (Atamtürk, 2007: 91). Söz konusu varsayım altında, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uzun dönem reel büyüme oranlarının aynı değere yaklaşarak bu değerın sıfır olacağı görülmektedir. Oluşan bu durum neoklasik iktisatçılar tarafından iktisat literatüründe “yakınlaşma hipotezi” olarak adlandırılmaktadır (Kibritçioğlu, 1998: 9). Hipoteze göre ülkeler arasında gelişmişlik farkına sebep olan büyüme farklılıklarının nedeni ülkelerin faktör donanımlarının farklı olması ve sermayenin marjinal verimliliğinin azalmasıdır. Yakınlaşma hipotezi gelişmiş ülkelere doğru sermaye akışının olduğunu belirtmektedir. Hipoteze göre ülkeler arası faiz haddi farklılıkları, sürecin işleyişine etki ederek sermaye akımını uyarmakta ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere daha hızlı büyüme göstererek gelişmiş ülkeleri yakalamalarına ve aradaki gelişmişlik farkının kapanmasına neden olmaktadır (Taban ve Kar, 2006: 161).

Neoklasik büyüme teorisinde teknolojik gelişme, iş gücü ve sermaye birikiminin karşılıklı etkileşimi ortaya konularak dengeli büyüme süreci açıklanmaya çalışılmıştır. Daha fazla sermaye birikimi ile daha fazla işçi başı üretim artışı sağlanabileceği üzerinde durulmaktadır. Dengeli büyüme sürecinde nüfusta yani iş gücünde artış

ekonomik büyümeyi etkilerken, ekonomik büyüme oranı iş gücünde görülen artışı etkilememektedir. Benzer durum teknolojik gelişme içinde geçerlidir. Teknolojik gelişme ekonomik büyümeye etki ederken, ekonomik büyüme oranında yaşanan artış teknolojik gelişmeye etki etmemektedir. Bu nedenle dışsal olarak kabul edilen nüfus ve teknolojik gelişme büyümenin motoru olarak ifade edilmektedir (Berber, 2006: 144).

3.4.1. Solow Büyüme Modeli

Neoklasik büyüme teorisinin temellerini atan Solow (1956) Cobb-Douglas üretim fonksiyonu ile yapmış olduğu analizlerinde, ekonominin uzun dönemde dengeli bir büyümeye sahip olabileceğini ifade etmektedir. Solow'a göre dengeli bir büyümenin gerçekleşmesi, iş gücünde artış, teknolojik gelişme ve sermaye birikiminin karşılıklı etkileşimi ile sağlanmaktadır (Bülbul, 2008: 111).

Solow modelde, kişi başına üretim artışı ile ücretlerde yaşanan artışların bir kısmının sermaye stokundaki artışlardan kaynaklandığını belirtirken, üretimde yaşanan artışların büyük bir kısmının teknolojik gelişmeye ve iş gücünün sahip olduğu eğitime bağlı olabileceğini belirtmektedir. Kısaca modelde sürdürülebilir büyümenin gerçekleşmesinin temel şartı teknolojik gelişme olarak görülmekte ve teknolojik gelişmesinin sağlanması beşerî sermaye ile de ilişkilendirilmektedir (Kahiloğulları, 2010: 24).

Neoklasik büyüme teorisi olarak da adlandırılan Solow modelde üretim fonksiyonu $Y=F(K,L)$ temel alınarak oluşturulmaktadır. Model aşağıdaki denklemde, Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu ve sermaye birikimi eşitliğini içeren iki denklemlilik fonksiyon ile belirtilmektedir.

$$0 < \alpha < 1, \quad [Y=F(K,L)=K]^\alpha L^{1-\alpha}$$

Burada çıktı düzeyi (Y), sermaye (K) ve iş gücü miktarı (L) içeren üretim fonksiyonu görülmektedir. Modelde α katsayısı sermaye (K)'nin ve $1-\alpha$ katsayısı iş gücü miktarı (L)'nin esneklik değerini belirtmektedir. Solow modelde ölçeğe göre sabit getirili üretim fonksiyonu kullanılmakta ve bu sebeple faktörlerin çıktı esneklikleri de

bire eşit olmaktadır (Akça, 2014: 51). Solow'un modele teknolojik gelişmeleri dâhil etmesi ile model denklemde son halini almaktadır.

$$Y = F(K, AL) = K^\alpha (AL)^{1-\alpha}$$

Modele göre, teknolojide yaşanan gelişmelerin neden kaynaklandığı saptanamamakta bu nedenle de teknoloji sabit ve dışsal olarak modele (A) olarak yansıtılmaktadır. Modelde yer alan (AL) ise “etkin iş gücü” olarak modelde tanımlanmaktadır. Solow büyüme modelinde, çıktı düzeyi (Y) nin, iş gücü miktarı (L) ve sermaye (K) ile ilişkisinin doğru yönde olduğu gözlemlenmekte ve ayrıca teknolojinin üretim faktörlerinin üretime olan katkısını belirleyen temel unsur olduğu görülmektedir. Solow tarafından büyümenin kaynağı olarak görülen teknolojik gelişme modele dışsal olarak dâhil edilmiş ancak beşerî sermaye unsurunun büyüme üzerine etkili olduğu kabul edilmiş olsa da beşerî sermaye unsuru modele dâhil edilmemiştir (Can, 2015: 10-13).

3.4.2. Schultz Büyüme Modeli

Beşerî sermaye kavramını literatürde kullanan ilk isim Solow olsa da beşerî sermayeye gereken önemi göstermemiş ve yapmış olduğu analizlerde beşerî sermayeden bahsetmemiştir. Beşerî sermaye bağlantısını kuran ve beşerî sermayeye teorik bütünlük kazandıran ilk isim Schultz' dur. Schultz (1961), ekonomik büyümenin açıklanamayan kısmını “bilgisizliğimize verilen isim” olarak adlandırmış ve bu noktaya ışık tutmaya çalışmıştır (Kırıkçı, 2019: 29). Eğitim ile ekonomik büyüme arasında ilişki kurarak bu ilişkiyi beşerî sermaye ile bağdaştırmıştır.

Schultz'a göre sahip olunan bilgi ve beceriler teknolojik avantajı da beraberinde getirmektedir. Teknolojik avantaj sağlamak eğitimin vazgeçilmez bir unsurudur ve tüm bunlar ekonomik büyümenin dinamiklerini oluşturmaktadır. Bu teoriye göre, tüm faktörler sabitken insan sermayesi, niteliği, eğitimi ve becerisi iyi olan nispeten daha az olana göre daha fazla üretim gerçekleştirmektedir ki bu da daha fazla gelir demektir (Mahmudli, 2017: 15). Schultz'a göre bireyler arası ücret farklılıklarının nedeni beşerî sermaye farklılıkları ile açıklanabilmektedir. Daha fazla bilgi, beceri ve kabiliyete sahip,

daha sağlıklı ve eğitimli bireyler daha yüksek ücret ile ücretlendirilmektedir. Tam tersi bir durumda ise bireyler daha düşük ücret karşılığı emek sarf etmektedir (Kırıkçı, 2019: 29). Schultz'a göre kişi başı reel gelirinde artmasına neden olan tüm bu olaylar beşerî sermayeye yapılan yatırımlarla doğrudan ilişkilidir. Buna göre eğitim için yapılan harcamalar, sağlık harcamaları, bireylerin gelir elde etme imkânları varken eğitim hayatına devam etmesi, daha iyi iş imkânlarına sahip olmak için yapılan iç göçler beşerî sermayeye yapılan yatırımlara örnek oluşturmaktadır.

Schultz analizlerinde, Solow'un modelini genişleterek ekonomik büyümenin büyük bir bölümünün beşerî sermaye ile sağlanabileceğini eğitimin önemini vurgulayarak anlatmaktadır (Varsak, 2008: 30). Schultz' un iktisat literatürüne en önemli katkılarından biri beşerî sermaye teorisi ve ekonomik büyümenin artık bölümünü söz konusu teoriye dayalı olarak açıklamasıdır. Bununla birlikte, zamanla iktisatçılar ekonomik büyümenin sağlanmasında fiziki sermayeden çok beşerî sermayenin etkili olduğunu benimsemişlerdir (Aykırı, 2016: 48).

Ancak neoklasiklerin varsayımları genel olarak değerlendirildiğinde, gerçek dünya ekonomileri ile ilgili gözlemlerle uyumluluk göstermemektedir. Modelde yer alan teknolojinin dışsal ve sabit olduğu varsayımının gerçekçi olmaması ve özellikle de gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalayacağı "yakınlaşma hipotezinin" ekonomilerle uyumluluk göstermemesi modele yönelik eleştirilerin artmasına neden olmuştur (Kuyubaşı, 2009: 24). Ancak modelin en büyük eksikliği beşerî sermayeyi fiziki sermaye gibi bir üretim faktörü olarak kabul etmesine karşın, ülkelerin kalkınmasına yönelik çalışmalara ve oluşturulan büyüme modeline beşerî sermayeyi dâhil etmemesidir (Bozkurt, 2009: 35). Neoklasikler büyümenin üretim fonksiyonu ile açıklanamayan kısmını artık olarak nitelendirerek kaynağının teknolojinin olduğunu belirtmiş, beşerî sermayenin büyümeye etkisini dikkate almamıştır. Neoklasik modele yöneltelen tüm bu eleştiriler modelin büyümenin kaynağını açıklamada yetersiz kalmasına ve İşsel Büyüme Teorilerinin doğmasına neden olmuştur.

3.5. İçsel Büyüme Teorisi ve Beşerî Sermaye

Neoklasik büyüme teorisi 1980’li yıllara kadar önemini korumaya devam etmiş ve ekonomik büyüme sürecinin anlaşılması konusunda iktisat literatürüne oldukça önemli katkılar sağlamıştır. Ancak beşerî sermayeyi modele dâhil etmeyen ve teknolojiyi dışsal kabul ederek geliştirilen analiz araçları, uzun dönemli ekonomik büyümenin kaynağını açıklamada yetersiz kalmıştır. Neoklasik modelin yetersiz kalması ve modele yöneltilen yoğun eleştiriler üzerine söz konusu eksiklikleri tamamlamak amacıyla 1980’li yılların ortalarından itibaren “İçsel Büyüme Teorileri” ortaya çıkmıştır.

İçsel Büyüme Teorisi, “Modern Büyüme Teorisi” veya “Yeni Büyüme Teorisi” olarak da adlandırılmaktadır. Literatüre bakıldığında A. Smith ve K. Arrow gibi ünlü iktisatçıların “yaparak öğrenme” görüşünden etkilenilerek oluşturulan İçsel büyüme Teorilerinin temelleri, Romer (1986) ve Lucas (1988) tarafından yapılan çalışmalarla atılmıştır (Ercan, 2000: 29). Bu alanda yapılan çalışmalar, büyüme kavramının dışsal olarak kabul edilen faktörler yerine içsel faktörlerce belirlendiğini ve büyümenin ekonominin kendi iç unsurlarına bağlı olduğunu izah etmektedir. Neoklasik büyüme teorisinin üretim fonksiyonunu temel alan içsel büyüme teorileri, temel varsayımlarında yer alan değişikliklerle neoklasik teoriden ayrılmaktadır.

Genel olarak içsel büyüme teorilerinin temel varsayımları ve neoklasik büyüme teorisinden ayrıldığı temel noktaları değerlendirildiğinde aşağıdaki gibidir (Konya, 2012: 20-21);

- Neoklasik büyüme teorisinde yer alan ölçüğe göre azalan getiri yerine artan verimlere dayalı üretim fonksiyonu geçerlidir (Yülek, 1997: 1).
- Teorilerde aktif rol almayan devletin bu modelde ekonomiye müdahalesi gerekmektedir (Berber, 2004:138).
- Sermayenin azalan getirisi söz konusu değil aksine artan getirisi söz konusudur.
- Neoklasik modelden farklı olarak teknoloji içsel olarak modele dâhil edilmiştir ve ekonomik kararlardan etkilenmektedir.

- Tam rekabet piyasası varsayımı yerine eksik rekabet varsayımının geçerliliği söz konusudur.
- Bilginin kullanılmasında dışlanma olmamakla birlikte bilgi kamusal mal niteliği taşımaktadır.
- Eğitim, sağlık ve kamu politikaları ile yatırımların ekonomik büyümeye uzun dönemde pozitif etkileri olacağı savunulmuştur (Daşdemir, 2008: 86).
- Uzun dönemli bir büyüme için teknolojik gelişme, Ar-Ge faaliyetleri ve beşerî sermayenin gerekliliği savunulmuştur (Aşık, 2007: 7).

Varsayımlar genel olarak değerlendirildiğinde içsel büyüme teorilerinin, ekonomik büyümenin unsurlarını sistem içerisinde aradığı görülmektedir. (Romer, 1994: 3). Burada kendi kendini besleyen ve sürdürebilen büyüme süreçleri ifade edilmektedir. İçsel büyümenin temel belirleyicileri sağlık politikası, eğitim politikası ve teknoloji politikası olarak görülmektedir. Dolaylı olarak ülkelerin sahip olduğu bölgesel, kültürel ve sosyal değerlerde içsel büyümenin belirleyicileri arasında yer almaktadır. Eğitim, sağlık, teknolojik altyapı ve yenilik alanında yapılan yatırımlar beşerî sermayeyi oluşturan ve Ar-Ge faaliyetleri destekleyen unsurlar olarak görülmektedir. Diğer taraftan ülkelerin kendilerine özgü sosyal ve kültürel yapıları yaratıcılık ve tesadüfler vasıtasıyla Ar-Ge oluşumunu sağlamaktadır. Yapılan teknolojik altyapı yatırımları yenilik ve bilgi üretimini sağlayarak ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Teknolojik altyapı yatırımları kadar beşerî sermaye yatırım oranı da oldukça önemlidir. Teknolojinin büyümeye dönüşebilmesi aşamasında teknolojiyi kullanan beşerî sermayenin de eğitilmesi gerekmektedir (Ünsal, 2020: 65). Ayrıca oluşturulan modellerde teknolojik gelişimini sağlayamayan ülkelerin, sağlayabilen ülkelerle arasında oluşan gelir farkının kendiliğinden birbirine yaklaşacağı ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalayacağı “yakınlaşma hipotezi” reddedilmekte ve aksine eğer gelişmekte olan ülkeler gerekli tedbirleri almamış olursa gelişmiş ülke ile arasındaki farkın giderek açılacağı ifade edilmektedir(Daşdemir, 2008: 86).

Tüm bunlar değerlendirildiğinde içsel büyüme teorilerinin diğer büyüme teorilerinin üzerinde durmayarak ihmal ettiği faktörleri, büyüme sürecinin işleyişinde

temel faktörler olarak ele aldığı görülmektedir. İçsel büyüme teorilerini dört ana başlık altında incelenmesi mümkündür. Bunlar sırasıyla bilgi birikiminin ön planda olduğu Ar-Ge Modeli (Romer), beşerî sermayenin büyüme açısından önemini vurgulandığı Beşerî Sermaye Modeli (Lucas), kamusal harcamalara ağırlık veren Kamu Politikası Modeli (Barro) ve en basit içsel büyüme modeli olan AK (Rebelo) Modelidir (Kibritçioğlu, 1998: 2017). Tüm bu yaklaşımların ortak noktası “bilgi” ye verilen önemdir (Ünsal, 2020: 66).

3.5.1. Romer (Ar-Ge Modeli)

İçsel büyüme teorisini ilk ortaya atan iktisat bilimci Romer (1986), K. Arrow’ un “yaparak öğrenme” düşüncesini temel alarak modelini geliştirmiştir (Taban, 2010: 37). Arrow (1962) bazı sektörlerin üretim sürecini izlediği çalışmasında, zaman ilerledikçe maliyetlerin düşerek, kalitenin yükseldiğini ve üretimin arttığını görmüş bu duruma “yaparak öğrenme” adını vermiştir (Arrow, 1962: 172). Romer bu fikri odağına alarak neoklasik modelin dışsal olarak analizlere dâhil ettiği teknolojiyi içsel hale getirmeye çalışmaktadır. Romer’ e göre üretim ve yatırım sürecinde ortaya çıkan yalnızca fiziksel ürün değildir. Fiziksel ürünün yanı sıra yan ürün olarak “bilgi” elde edilmektedir. Elde edilen bu yan bilginin üretim sürecinde bir nevi bedava girdi olarak kullanıldığını ve yeni üretimin daha düşük maliyetle daha yüksek kalite ile yapıldığını ileri sürmüştür. Romer bu yaklaşımdan yola çıkarak üretilen bilginin taşmalar sonucu diğer firmalara da yayılacağını ve diğer firmaların bu durumdan olumlu yönde etkileneceğini ifade etmektedir. Dışsallıklardan başka firmalar yararlandıkça içsel bir yapıya dönüşmekte ve bu durum ekonomik büyümeye olumlu yönde etki etmektedir (Taban ve Kar, 2006: 162).

Modelde, üretimde artan marjinal verime sahip bir girdi olarak varsayılan bilginin uzun dönem büyümeyi belirlediği varsayılmaktadır. Romer, üretim sürecinde üretilen bilginin göstergesi olarak sermaye stokunu ele almıştır. Buna göre ülkede daha önceden ne kadar çok yatırım yapılmış ise yani sermaye stoku ne kadar fazla ise o kadar çok bilgi üretilmiş olacak ve üretim fonksiyonu bu şekilde değiştirildiğinde belirli varsayımlar altında sermaye stokunda artan verimler oluşacaktır (Yülek, 1997: 8).

Kısaca daha çok yatırım yapıldıkça her bir yatırım bir önceki yatırımdan daha verimli olacaktır.

Romer modeli, Ar-Ge sektörü tarafından istihdam edilen beşerî sermaye tarafından gerçekleştirilen ve Ar-Ge faaliyetleri ile üretilen yeni ürünlere dayalı bir büyüme modelidir. Modelde ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği söz konusu sektörde istihdam edilebilen araştırmacı sayısına bağlı bulunmaktadır (Gülmez ve Ak, 2006: 310). Bu bağlamda Romer büyümenin itici gücü olarak Ar-Ge sektöründe yer alan ve beşerî sermayeyi içeren teknolojik buluşları görmekte ve uzun dönemde bu sektörde çalışanların sayısını önemli bir gösterge olarak kabul etmektedir (Romer, 1990: 100).

Romer oluşturduğu Ar-Ge modelinin merkezine bilgi ve teknolojiyi koymaktadır. Neoklasik modelin aksine modelde üretim sürecinde kullanılacak bilgi tesadüfler sonucu değil aksine bilinçli bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Romer teknolojinin rekabete konu olmayan ve belli bir dereceye kadar dışlanabilir olduğunu varsaymaktadır. Başta teknolojiyi üretmek için belirli bir sabit maliyet gerekmekte ancak daha sonra üretilen teknoloji maliyet gerektirmeden kullanılmaktadır. Bu durumda teknolojinin üretilmesi belli bir miktar karın elde edilmesine bağlıdır ve özel sektör firmalar mülkiyet haklarını yasal önlemlerle edindiklerinde tam rekabetten uzaklaşarak söz konusu karı elde etmektedirler. Romer, özel sektörün kar elde etmeleri ve mülkiyet haklarını korumaları durumunda devlet politikalarına gerek duymayacağını ifade etmektedir (Romer, 1990: 99). Romer' e göre devletin rolü bilgi donanımını arttırmak ve Ar-Ge çalışmaları ile sermaye birikimini sağlamaktadır. Ayrıca özel sektör firmalar tarafından elde edilen karlar sayesinde Ar-Ge harcamaları finanse edilerek sürdürülebilir büyüme için kaynak sağlanmaktadır. Ar-Ge model bilgi ve teknoloji üretiminin aksak rekabet piyasalarında yapılması nedeniyle “rekabetçi olmayan büyüme modeli” olarak da adlandırılmaktadır (Ünsal, 2020: 69).

Romer' e göre modelin merkezinde olan bilgi ve teknolojik gelişmelerin sağlanabilmesi için gerekli olan yeni fikirler, Ar-Ge faaliyetlerinin oluşması ve beşerî sermayeye birikimine bağlıdır. Bu nedenle yüksek beşerî sermaye birikimine sahip

ülkelerin, olmayan ülkelere göre daha fazla yeni ürün ortaya koyacağını ve daha hızlı büyüme seyri göstereceğini ifade etmektedir. Daha fazla beşerî sermaye birikimi daha hızlı büyüme sağlayacağından, beşerî sermaye stokunun büyüme oranlarını belirlediği sonucuna ulaşmaktadır. Romer tüm bunlar doğrultusunda beşerî sermayeye oldukça önem vermekte ve beşerî sermayenin bilgi kapasitesi ile doğrudan ilişkili olduğunu ve fiziki sermaye şeklinde somutlaştığını ifade etmektedir. Ona göre fiziki sermayeye yapılan yatırımlar bilgiyi ve beşerî sermayeyi arttırmaktadır (Ünver, 2017: 46).

3.5.2. Lucas (Beşerî Sermaye Modeli)

İçsel büyüme teorilerinin diğer bir önemli temsilcisi beşerî sermaye ve büyüme ilişkisini inceleyen R. Lucas (1988)' dir. Lucas da Romer gibi ekonomik büyüme sürecinde sürekliliğin sağlanabilmesi için fiziki sermayenin yanında beşerî sermayenin gerekliliğine değinmekte ve büyümenin kaynağı olarak beşerî sermayeyi görmektedir (Baysal Kurt, 2014: 51). Ona göre, beşerî sermaye büyüdükçe diğer üretim faktörlerinde artışa yol açacak ve ekonomik büyümeye de katkı sağlayacaktır. Lucas büyüme modelinin temel öngörüsü beşerî sermayesi düşük olan ülkelerin yüksek olan ülkelere göre düşük ekonomik büyüme göstereceğidir. Bunun nedeni beşerî sermaye birikimi ve dışsallıkların düşük olduğu gelişmekte olan ülkelere söz konusu faktör getirisinin daha düşük olmasıdır. Yani söz konusu getiri işçilerin ücretleri olduğuna göre, gelişmekte olan ülkelere işçi ücretlerinin gelişmiş ülkelere göre daha düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre, Lucas modelinde ülkeler arası büyüme oranlarının yanı sıra gelir farklılıklarının nedeni olarak beşerî sermaye görülmektedir (Yardımcı, 2006: 101). Modelde iş gücü ve sermaye ayrı ayrı azalan verime sahipken beşerî sermaye için azalan verim söz konusu değildir. Beşerî sermayenin en önemli unsuru eğitim olarak görülmekte ve sağladığı katkılar nedeniyle artan getirinin temel kaynaklarından olan dışsallık olgusunu meydana getirdiği düşünülmektedir (Daşdemir, 2008: 97).

Eğitimin söz konusu işlevleri aşağıdaki gibidir:

- Eğitimli insanlar çeşitli eğitim birimlerinden almış oldukları kademeli bilimsel teknik bilgiyi çalışmakta oldukları üretim birimlerine aktarmaktadırlar.

- Eğitimli insanlar değişen çalışma koşullarına ve teknolojik gelişmelere çok çabuk adapte olmaktadırlar (Karşıyakalı, 2008: 49).
- Eğitimli insanlar her türlü çevrede etkili iletişim ve etkileşime sahiptirler (anakı ve Tutar, 2006:4).

Lucas, oluşturduğu büyüme modelinde beşerî sermayeyi de fiziki sermaye gibi üretim faktörlerinden biri olarak varsaymaktadır. Ona göre, bir ekonomi nasıl fiziki sermaye yatırımlarına ihtiyaç duyuyorsa beşerî sermaye yatırımlarına da ihtiyaç duymaktadır (Söylemez, 2019: 19). Ayrıca beşerî sermayede meydana gelen artış diğer bütün üretim faktörlerinde de artış sağlamaktadır. Lucas bu nedenle hükümetin ekonomik büyümede sürekliliği sağlayabilmesi için beşerî sermayeye fiziki sermayeye göre daha fazla yatırım yapması gerektiğini belirtmektedir. Beşerî sermayeye yapılan yatırımlar genelde eğitim yatırımları olarak değerlendirilse de üretim sürecinde yaparak öğrenme yoluyla veya kendiliğinden de gerçekleşebilir (Yülek, 1997: 9).

Lucas' a göre ekonomide üretim düzeyi (Y), fiziki sermaye (K) ve etkin emek (N^e) tarafından belirlenir. Etkin emek (N^e)  unsurdan oluşur: işçinin üretimde harcadığı zaman (u), işçilerin bilgi ve beceri düzeyi (h) ve ülkedeki işçi miktarı (N). Bu durumda üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi olmaktadır.

$$Y = F(K, uhN)$$

Denkleme göre işçinin üretimde harcadığı zaman (u) ve işçilerin bilgi-beceri düzeyi (h) arttıķa, üretim düzeyi (Y) artmaktadır. Lucas, işçilerin yeteneğinin artmasını ve çalışma süresinin dışında kalan zamanı (1-u) ile ilişkilendirmektedir.

$$h(t) = h(t)\delta[1-u(t)]$$

Denkleme göre, u(t)=1 olması halinde işçi tüm zamanını üretimi gerçekleştirmek için kullanmakta ve kendini geliştirmek için zamanı kalmamaktadır (Demir, 2002: 7). u(t)=0 olması durumunda ise işçi tüm zamanını kendini geliştirmeye yani eğitime harcamakta ve beşerî sermaye birikimi maksimum olmaktadır (Akça, 2014: 64). Modele göre beşerî sermaye arttıķa ekonomik büyümede sürekli olarak artmaktadır. Bu

noktada Lucas beşerî sermaye modeli, Arrow' un “yaparak öğrenme” modeli ile çelişmektedir. Arrow' un modelinde çalışma süresi arttıkça beşerî sermaye birikimi artarken, Lucas modelinde boş zaman arttıkça beşerî sermaye birikimi artmaktadır. Bu çelişen iki düşünce birleştirildiğinde ve bire eşitlendiğinde $1-u(t)+ u(t)=1$, beşerî sermaye birikimi denklemi $h(t)= \delta h(t)$ şeklini alır. Sonuç olarak beşerî sermaye birikiminin kaynağı yine kendisi olmaktadır (Demir, 2002: 4).

3.5.3. Barro (Kamu Politikası Modeli)

İçsel büyüme teorilerinin bir diğeri ise Barro (1990) tarafından ortaya konulan kamu politikası modelidir. Modelde kamu harcamalarının ekonomik büyüme sürecindeki etkisine ilişkin görüşler yer almaktadır. Bu nedenle kamu tarafından üretilen mal ve hizmetler birer üretim faktörü olarak kabul edilmekte ve modelde üretim faktörlerinden emek çıkartılarak yerine kamu harcamaları ikame edilmektedir. Model, hükümetin gelirinin sadece gelir vergisi, giderinin ise sadece kamu malının arzı olduğu ve bütçenin her zaman denk tutulduğu varsayım altında oluşturulmaktadır (Yülek, 1997: 10).

Vergiler ile finansmanı sağlanan kamu harcamalarının, kişi başı büyüme oranı üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Kamu harcamaları ekonomide üretim faktörü olarak ele alındığından modelde verimli ya da verimsiz tüm kamu harcamalarının büyüme oranları üzerinde etkili olduğu tahmini yer almaktadır. Bu nedenle model ekonomik büyümeyi kamu harcamalarının etkilediği içsel büyüme yaklaşımı olarak sunulmaktadır (Yardımcı, 2006: 102).

Model, hükümetlerin ekonomik büyümeyi arttırmak amacıyla yatırımlar yapacağını ve yatırımların arttırılması için özel girişimi teşvik edici politikalar ile destekleyeceğini belirtmektedir. Bir yandan özel sektör yatırımları sermaye stokunu arttırırken diğeri yandan denk bütçe ile artan vergi gelirleri kamu malı arzını arttıracaktır. Barro, vergilerle finanse edilerek kamu sektörü tarafından yapılacak altyapı yatırım harcamalarının özel sektörün sermaye birikimini arttıracığını belirtmektedir.

Büyümenin kamu harcamaları ve kamu politikaları ile yatırımlara bağlandığı üretim fonksiyonu aşağıdaki gibidir (İnce, 2006: 56-58):

$$y = [Ak]^{1-a} g^a$$

Denklemden kişi başı GSYİH (y), kişi başına düşen sermaye (k) ve kişi başı kamu harcaması (g) bağlı olmaktadır. Burada belirtilen α , kamu sektörünün özel sektöre göre verimliliğini belirten katsayıyı oluşturmaktadır (Ünsal, 2020: 70). Barro (1991) çalışmasında neoklasik modelin savunduğu “yakınlaşma hipotezine” karşılık yalnızca koşullu varsayımın olduğunu ileri sürmüştür. Analizlerinde, büyüme oranlarının ülkeler arası yakınlaşmasının yalnızca benzer kurumsal koşullara sahip olan ülkeler arasında görülebileceğini belirtmiştir. Bunun nedeni gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere yapılacak sermaye transferlerinin, gelişmiş ülkelerin teknolojileri ile ortadan kaldırılacağıdır (Akça, 2014: 66).

Barro (1992) yayınladığı makalesinde beşerî sermaye ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmasında, eğitimi beşerî sermayenin temel unsuru ve ekonomik büyümenin de temel belirleyicisi olarak gördüğünü belirtmektedir. Fakat eğitimin ekonomik büyümeyi sağlayabilmesi için beşerî sermayenin eğitim seviyesinin yükseköğrenim ya da meslek okulu seviyesinde olması gerekmektedir. Buna göre Barro, eğitimin hem niceliksel hem niteliksel gelişimini hesaba katarak analizlerini devam ettirmiştir. Barro’ya göre verili bir kişi başına milli gelir için daha yüksek beşerî sermaye stoku, fiziki sermayeye göre daha yüksek beşerî oranı temsil etmektedir. Söz konusu yüksek beşerî oran ise iki farklı yoldan ekonomik büyümeyi etkileyecektir. Bu yollardan ilki daha yüksek beşerî sermayenin gelişmiş ülkelere teknoloji transferini kolaylaştıracağıdır. İkinci yol ise yüksek beşerî sermaye oranına sahip ülkeler fiziki sermaye kalitesini daha da arttıracak, yüksek beşerî sermaye yüksek ve kaliteli fiziki sermaye yaratacak bunun sonucunda da her iki sermaye düzeyi ekonomik büyüme seviyesini etkileyecektir (Karaman, 2007: 34).

Barro tarafından yapılan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, ekonomik büyümeyi kamu harcamaları, teknolojik gelişme ve beşerî sermaye düzeyi ile

ilişkilendirdiği görülmektedir. Ayrıca beşerî sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisinde eğitimin önemini belirtmektedir.

3.5.4. Rebelo (AK Modeli)

İçsel büyüme teorilerini oluşturan bir diğer model sermaye stoku arttıkça sermaye getirisinin azalmayacağı varsayımı altında S. Rebelo (1991) tarafından oluşturulan ve “AK Modeli” olarak adlandırılan modeldir. Model Romer (1986) ve Lucas (1988) tarafından kabul görmüştür. Rebelo, neoklasik modelin koşullu ve koşulsuz yaklaşma hipotezini reddetmekte ve dışsal teknolojik gelişmeler olmasa bile uzun dönemde büyümenin varlığını göstereceğini ifade etmektedir (Ay ve Yardımcı, 2008: 42).

AK modeli içsel büyüme teorilerinin oluşmasına imkân tanıyan modeller içerisinde en basitidir. Modelde kullanılan üretim fonksiyonu $Y=AK$ şeklindedir. Söz konusu üretim fonksiyonunun en önemli özelliği sermayenin azalan verimlere tabi olmadığını göstermesidir. AK modelinde A sabiti teknoloji seviyesini belirtmekte ve denklem aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (İnce, 2006: 45):

$$A=\Delta Y/\Delta K$$

Burada K bir taraftan fiziksel sermayeyi temsil ederken diğer taraftan da beşerî sermayenin sahip olduğu (bilgi, beceri, deneyin, tecrübe vb.) temsil etmektedir. Beşerî sermaye ve teknoloji seviyesi birim başına ifade edilecek olursa üretim fonksiyonu $y=Ak$ olarak gösterilmektedir. Burada sermayenin marjinal ve ortalama ürünü olan A sabittir. Elde edilmiş olan fonksiyon $\Delta K=sY-(n+d)k$ yerine konulduğunda;

$\Delta K=sAk-(n+d)k$ eşitliği elde edilir ve denklemin her iki tarafı k' ya bölüldüğünde $\Delta k/k=sA-(n+d)$ eşitliği elde edilmektedir. Eşitlikte $sA >(n+d)$ ise teknolojik ilerleme olmadan da ekonomik büyüme sağlanmakta, $sA <(n+d)$ durumunda ise büyüme oranı negatif olmakta ve ekonomi küçülmektedir. Ekonominin küçülmesi durumunda pozitif büyümeyi sağlamak amacıyla tasarruflar arttırılmalı ya da nüfus artış oranı azaltılmalıdır (Gökçe, 2007: 23).

Sonuç olarak içsel büyüme teorilerinde kendinden önce oluşturulan ana akımların göz ardı ettiği ve analizlerine dâhil etmediği beşerî sermayeye ayrı bir önem verilmiştir. İçsel büyüme teorilerini oluşturan modellerde büyümenin kaynağı teknoloji ve beşerî sermaye olarak görülmüş ve büyümenin söz konusu kaynaklar ile artacağı belirtilmiştir.

4. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

Küreselleşme eğilimi ile beraber bir taraftan ülkeler arası sınırlar kalkarken diğer taraftan ülkelerin dünya ile bütünleşmiş olmaları zorunlu bir hal almıştır. Küreselleşmenin hız kazanması ve teknoloji alanında meydana gelen gelişmeler sermayenin serbest dolaşımını gündeme getirmiş ve buna bağlı olarak da sermaye hareketlerinin önemi gün geçtikçe artmaktadır (Şahin, 2015: 1296). Sermaye birikimi yeterli seviyede olan ülkeler yatırımlarda ve üretimde artış sağlamak ve ekonomik büyümelerini gerçekleştirebilmektedir. Fakat sermaye sıkıntısı çeken gelişmekte olan ülke ekonomileri üretim sürecinde sermayeye fazlasıyla ihtiyaç duymakta ve bu ihtiyacı gidermede doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını önemli bir araç olarak görmektedirler (Aydın ve Güvenoğlu, 2019: 270). Bu sebeple gelişmekte olan ülkeler uluslararası sermayeyi ülkelerine çekebilmek amacıyla büyük çaba sarf etmektedirler. Sermaye hareketlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin gözlemlenmesi ile birlikte özellikle 1980’li yıllardan sonra doğrudan yabancı sermaye yatırımları ekonomik büyümenin belirleyicileri arasında gösterilmeye başlanmıştır. İktisat literatüründe ülke ekonomileri için oldukça önemli bir kavram olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tanımı, kapsamı ve türleri açıklanarak ev sahibi ülke üzerinde etkilerine değinilecektir.

4.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tanımı ve Kapsamı

Uluslararası sermaye hareketlerinin bir türü olan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (DYSY)’nın iktisat literatüründe anlam yönünden birbirine yakın pek çok tanımı bulunmaktadır. En genel tanımıyla doğrudan yabancı sermaye yatırımları bir şirketin üretimini, kurulu bulunduğu ülke sınırları dışında gerçekleştirmesi veya kurulu

bulunan mevcut üretim tesislerinin bir kısmını ya da tamamını satın almaları şeklinde ifade edilebilir (Çinko, 2009: 118).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları genel olarak yatırım faaliyetlerini birden fazla ülkede devam ettiren, üretimle ilgili kararları merkezden alan ya da farklı yollarla bağlı şirketlerin kararlarını etkileyebilen çok uluslu şirketler tarafından yapılmakta ve bağlı olduğu yatırımcısına yönetimine katılma hakkı tanımaktadır (Şahin, 2015: 1296). Kısaca DYSY, çok uluslu şirketler tarafından yapılan uluslar arası sermaye akışları olarak da ifade edilmektedir (Seyidoğlu, 2001: 397).

DYSY gittiği ülkenin tasarruf açıklarının kapatılmasına ve sermaye birikimi yetersizliğine katkı sağlamakla birlikte, teknoloji, risk taşıma, organizasyon aktarımı sağlamakta aynı zamanda işletmecilik bilgisini beraberinde getirmekte ve rekabet faktörünü ülkeye taşımaktadır (Bostan ve diğerleri, 2016: 25). Bu nedenle DYSY' nı sadece işletmelerin kuruluş ve finansman kaynağı olarak değerlendirmek doğru olmamaktadır. DYSY özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin sağlanmasında önemli rol oynamakta ve büyümenin motoru olarak nitelendirilebilmektedir. DYSY yatırımın yapıldığı ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde pozitif etkiler yaratmaktadır. Bunlar, doğal kaynakların etkin kullanılması, yönetim ve üretim bilgisinin gelişmesi, ekonomide istihdam artışının sağlanması, milli gelir, yurt içi tasarrufların artması, teknolojik gelişme, döviz dar boğazından kurtulma, dış ticaret ve ödemeler dengesinde açıkların kapatılması, ihracatın artması, iş gücü ve bilgi edinimi vasıtasıyla pozitif bilgi dışsallıkları yaratması ve ekonomik büyümenin gerçekleşmesidir (Daşdemir ve Erdaş, 2018: 141). DYSY ise yüksek getiri elde etmeyi amaçlamakta bu nedenle üretim imkânları ucuz ve çok, piyasa talebi yüksek, yatırım teşvikleri, alt yapı tesisleri ve dış pazara yönelimi olan ülkeleri tercih etmektedir. Ayrıca ülkelerin büyüme performansı ve riskleri, siyasi ve ekonomik istikrarı da dikkate alınmakta ve son olarak ülkelerin psikolojik ve ahlaki durumları da yatırım kararlarını etkilemektedir (Ağayev, 2010: 163). Gelişmekte olan ülkelerin DYSY' nı ülkelerine çekebilmek için söz konusu ölçütleri sağlamış olmaları gerekir. Bu nedenle de

gelişmekte olan ülkeler yatırımları kendi ülkelerine çekebilmek için büyük çaba sarf etmektedirler.

4.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Türleri

Çok uluslu şirketler yabancı yatırımlara karar verirken bir yandan dış piyasaya giriş şeklini de belirlemektedir. Söz konusu dış piyasaya giriş şeklini belirleyen doğrudan yabancı sermaye yatırım türleri yeşil alan yatırımları, ortak girişim, sınır ötesi birleşme ve satın almalar ve stratejik birlikler şeklinde gerçekleşmektedir.

Yeşil alan yatırımları, yatırımcının kendi ülkesi dışındaki bir ülkede sıfırdan başlayarak yeni bir üretim tesisi veya bir fabrika kurmasına dayalı yatırımlardır. Bu tür yatırımlar sermaye stokunu arttırıcı etkisi yanında yeni iş ve katma değer potansiyeline sahip olduğu için ev sahibi ülke tarafından en çok istenilen yabancı yatırım türüdür. Sıfırdan başlayarak oluşturulduğu için başlangıç maliyeti yüksek, riski fazla ve getirisi uzun zaman gerektiren yatırımlardır. Aynı zamanda yatırım yapılan ülkeye sermaye transferinin yanı sıra yepyeni bir üretim tesisi de kazandırmaktadır (<https://www.tcmb.gov.tr> , 13.11.2021).

Ortak girişim, bir ya da birden fazla yabancı yatırımcının ev sahibi ülkeye gelerek ev sahibi ülkede bulunan bir ya da birden fazla yerli yatırımcı ile ortak amaçlarını gerçekleştirmek üzere kaynaklarını bir araya getirerek ortak bir şirket kurmasıdır (Aydın, 1997: 11). Oluşturdukları söz konusu şirket mülkiyet, faaliyet, finansal risk ve sorumlulukları ile ana şirketten ayrı olan üçüncü bir şirket durumundadır. Günümüzde iki yabancı yatırımcı tarafından üçüncü bir ülkede kurulan ortaklıklar da ortak girişim olarak ifade edilmektedir. Kısaca ortak girişim bir işin ortaklaşa yapılması, gerçekleştirilmesi yönünde oluşturulan iş birliğini ifade eden iktisadi bir kavram olarak nitelendirilebilir. Ortak girişimden söz edilebilmesi için bazı unsurların varlığı gerekmektedir. Bu unsurlar ortaklık, ortaklar arası sözleşme unsuru, müşterek yönetim unsuru, müşterek işi gerçekleştirme ve kar elde etme amacıdır (Başarır, 2013: 8). Ortak girişimler genellikle firmaların çıkarları doğrultusunda temel hedefi tutturmaya yönelik stratejik ortaklıklardır (Başarır, 2013: 8). Yeni üretim ve pazarlama teknikleri,

beklenmeyen şoklarla başa çıkma kabiliyeti, teknoloji transferi, yeni ürün geliştirme, Ar-Ge maliyetlerinin azaltılması, yabancı sermayeye karşı olumsuz düşüncelerin aşılması, tek başına yapılamayacak ölçekte işlerin ortaklıkla yapılması söz konusu temel hedeflerden bazılarıdır. Ortak girişimde çeşitli kararlar ortak verilmekle birlikte kar ve finansal riskler de ortaklaşa paylaşılmaktadır. Kısaca ortak girişimler işe başlama riskinin paylaşılarak azaltılması, küçük firmalara teknolojilere daha kolay ulaşma imkânı sağlaması, daha büyük olan firmalar yanında küçük olanlara rekabet etme ve yaşama şansı sağlaması açısından yatırımcı firmalarca dış büyüme stratejisi olarak görülmektedir (Başarır, 2013: 10).

DYSY türlerinden bir diğeri ise sınır ötesi birleşme ve satın almalarıdır. İki veya daha fazla sayıda birbirinden bağımsız olan firmaların hukuki varlıklarını sona erdirerek, yeni bir isim altında işletme oluşturarak, sahip oldukları tüm yetenek ve varlıkları yeni oluşturdukları şirket üzerinde birleştirmelerine sınır ötesi birleşme denilmektedir (Seyidoğlu, 2001: 671). Gerçekleştirilen şirket birleşmeleri şirket evlilikleri olarak da adlandırılmaktadır (Bakırtaş, 2009: 238). Satın alma durumu ise bir firmanın yabancı bir ülkedeki firmaya ait olan hisse senetlerinin çoğunluğunu veya tamamını satın alarak onu kendi bünyesine katmasıdır. Bu tarz yatırımlar ev sahibi ülke açısından sermaye stokunda artışı neden olmamakta fakat yeni teknoloji ve yönetim bilgileri getirme gibi etliler yaratabilmektedir.

DYSY türlerinden biri olan stratejik ittifaklar, karşılıklı fayda sağlamak amacıyla iki ya da daha fazla bağımsız firmanın uzun vadeli geleceğe yönelik bir hedef doğrultusunda iş birliği yapmak için bir araya gelmeleriyle oluşan anlaşmalar olarak ifade edilmektedir (Şimşek, 2006: 76). Stratejik birlikler küresel rekabetin yoğunlaşması ile birlikte günümüzde uluslararası işletmecilikte yoğun olarak kullanılmaktadır. Stratejik birleşmelerin ortak girişimlerden farkı ise ortak girişimlerde şirketler birleşerek üçüncü bir şirket kurmaktayken stratejik birleşmelerde birleşme yoluna giderek kendi faaliyetlerine devam etmektedirler (Altınbaşak, 2008: 346).

4.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ev Sahibi Ülke Üzerine Etkileri

DYSY' nin ülkelerin ekonomilerine yapmış olduğu etkiler, sağladığı faydalar ve getirdiği yeniliklerle diğer yabancı sermaye türlerinden ayrılmaktadır. Söz konusu etkilerin daha çok gelişmekte olan ülke ekonomileri için belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Tüm bunlar dikkate alındığında genellikle gelişmekte olan ülkelerde tasarruf açıklarının kapatılması, sermaye birikimi yetersizliğinin giderilmesi ve beraberinde teknoloji transferi sağlanması, yönetim ve üretim bilgisinin gelişmesi, işletme bilgisi getirmesi, insan kaynaklarını geliştirmesi, üretim ve istihdamı artırması, döviz arzını artırması ve makro etkilerin sonucu olarak ekonomilerin büyüme ve kalkınmalarını sağlaması beklenmektedir (Taşdemir ve Erdaş, 2018: 141). DYSY' nin söz konusu ekonomik değişkenlerden hangisi ya da hangilerini ne kadar etkileyeceği yabancı sermayenin türüne bağlı olarak piyasaya giriş şekline, hangi sektöre yönelerek yatırım yaptığına, iç pazarını yoksa dış pazarını hedeflediğine göre farklılık göstermektedir. Aşağıda DYSY' nin ev sahibi ülke ekonomilerine ana etkileri, detaylara girilmeden açıklanacaktır.

4.3.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Büyüme Üzerine Etkisi

DYSY' nin ev sahibi ülke açısından etkileri değerlendirildiğinde merak edilen en temel konu söz konusu yatırımın, ev sahibi ülkenin ekonomik büyümesine pozitif katkı sağlayıp sağlayamayacağıdır.

DYSY genel olarak çok uluslu şirketler tarafından sermaye birikimi ve üretim odaklı yapılan yatırımlardır. Ev sahibi ülkenin sermaye yetersizliği ve tasarruf açığını kapatmak başta olmak üzere kaynak kullanımında verimlilik sağlamakta, teknoloji transferi ve bilgi aktarımı ile yönetim ve üretim bilgisinin geliştirmekte böylece üretim ve istihdam artışı sağlayarak ekonomik büyümeyi etkilemektedir (Şahin, 2015: 1296). Ancak DYSY' nin beklenen etkileri göstermesi yatırım yapılan ev sahibi ülkelerin makroekonomik yapılarına, sosyal ve kültürel özelliklerine, kalkınmışlık durumlarına ve teknoloji ve sermaye transferini etkin bir şekilde gerçekleştirip

gerçekleştiremediklerine göre farklılıklar gösterebilmektedir (Başarır, 2013: 43). Bir nevi DYSY' nin büyüme üzerinde ne denli etki gösterip göstermeyeceği yatırım yapılan ev sahibi ülke ve sahip olduğu bazı özelliklerle ilişkilidir. DYSY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik yapılan çalışmalarda görüş birliği sağlandığı söylenemez. Görüş farklılıkları ev sahibi ülkeler arasında görülen makroekonomik farklılıklar, çalışmalarda kullanılan zaman aralıkları ve verilerin farklılığından kaynaklanabilmektedir. Ancak DYSY' nin ekonomik büyüme üzerine etkilerini inceleyen çalışmalarda hâkim olan görüş doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğudur. DYSY ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı pozitif bir ilişkinin varlığı söz konusudur (Alagöz ve Diğerleri, 2008: 88).

4.3.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Teknoloji Üzerine Etkisi

Gelişmekte olan ülke ekonomileri büyümeleri ve kalkınmaları için sermaye birikimi ve ileri teknolojiye ihtiyaç duymakta, yeterli düzeyde tasarruf oranına sahip olmadığından söz konusu ihtiyaçları DYSY aracılığıyla karşılamaya çalışmaktadır. DYSY' ni gerçekleştiren çok uluslu şirketler yeni teknolojiler geliştirmekte ve geliştirdiği yeni teknolojinin transferini diğer ülkelere yaymada önemli rol üstlenmektedir. Diğer bir ifade ile yeni teknolojinin yaratılması, kontrol edilmesi ve transferinin sağlanması aşamasında çok uluslu şirketler hayati öneme sahiptir. Burada önemli olan ileri teknolojinin DYSY aracılığıyla yatırım yapılan ülkelere ne şekilde transfer edildiğidir. Bu konu literatürde dört ana mekanizma çerçevesinde şekillenmektedir (Yücel ve Akbay, 2008: 4). Bunlar iş gücü hareketi, teknoloji dışsallığı, yatay ve dikey bağlantılardır. İş gücü hareketi çok uluslu şirketlerden yerli firmalara geçen iş gücünün sağladığı bilgi aktarımını, teknoloji dışsallığı ise yabancı firmaların Ar-Ge faaliyetleri sonucu yayılan teknolojiyi ifade etmektedir. Çok uluslu şirketlerin yerli firmalara mal satmak ve mal almak aracılığıyla teknoloji transferini gerçekleştirmesi dikey bağlantılar, yerli şirketlerin aynı sektörde yer alan yabancı firmalarca ileri teknoloji kullanmaya zorlanması yatay bağlantıları oluşturmaktadır (Akbiyık, 2014: 33).

DYSY gelişmekte olan ülkelere kendi başına üretemediği teknolojik gelişmelere kavuşma imkn sunmaktadır. Ev sahibi ülkede yer alan yerli firmalar transfer olan teknolojiyi alabilir ve kullanabilirler. Böylece yatırım yapan yabancı firma ile yerli firmalar arasında teknoloji dşsallığı yaratılmasına yönelik ilişkiler gerçekleşebilir (Akbıyık, 2014: 34). Teknoloji transferine dayalı olarak yabancı yatırım yapan firma ve yerli firma arasında oluşan doğrudan ilişkiler yerli firmaların transfer olan teknolojiyi sindirmesi, uygulaması ve yeni bilgi birikimleri elde etmesi ile pozitif dışsallık yaratmaktadır. Söz konusu dşsallığın yaratılması ev sahibi ülkenin teknolojiyi sindirme kapasitesine bağlıdır (Batmaz ve Tekeli, 2007: 35). Burada kapasite olarak nitelendirilen ekonomik büyüme ve beşerî sermaye gibi unsurların yeterli seviyede olup olmadığıdır.

4.3.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İş Gücü Niteliği ve Verimliliği zerine Etkisi

DYSY yatırımları yüksek getiri elde etmeyi amaçlayan yatırımlardır. Bu nedenle yatırım yapacağı ülkeyi seçerken üretim imkânları ucuz ve çok, karlılık oranları yüksek, iş gücünün yüksek olduğu ekonomileri tercih etmektedirler. DYSY gerçekleştiren çok uluslu şirketler yatırım yaptıkları ülkelere daha ileri bir teknoloji düzeyine sahiptirler. Bu nedenle yatırım yapılan ülkenin iş gücü niteliğini ileri teknolojiyi kullanabilecek seviyeye getirmesi gerekmektedir. Söz konusu seviyeye getirilmesi için yeni alınan iş gücünün eğitim sürecinden geçmesi gerekir. Yatırımı yapan çok uluslu şirketler iş gücünü hem yatırım yaptıkları ülkede hem de ana şirketin bulunduğu ülkede eğitim sürecine alabilirler. Eğitim tamamlandığında yabancı şirketlerden ayrılan işçiler yerli şirketlerde çalışmaya başlamaları durumunda edindikleri bilgileri yerli firmalara aktararak iş gücünün eğitimine katkı sağlamış olmaktadır (Gündoğan, 2002: 80). Böylece yerli firmalarda nitelikli iş gücüne sahip olmakta ve iş gücü niteliğinin gelişmesi ile ileri teknolojinin kullanılabilmesi verimlilik artışı sağlamaktadır. Tüm bu yaşanan gelişmeler istihdam artışı yaratmaktadır. Bundan dolayı DYSY' nin gelişmekte olan ülke ekonomilerinin iş gücü piyasasına en önemli faydası istihdam yaratmasıdır.

DYSY girişleri sonucu iş g¼c¼ niteliği ve verimliliği artmakta, geleneksel sekt¼rlerden hizmet ve sanayi sekt¼rlerine iş g¼c¼ akışı sağlanabilmekte b¼ylece iş g¼c¼ piyasasında istihdam yaratılabilmektedir (Ercan, 2001: 89).

İKİNCİ BÖLÜM

BEŞERİ SERMAYENİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisinden bahsedilecektir. Daha sonra doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisindeki rolüne değinilerek söz konusu ilişkiye yönelik incelenen çalışmalara literatür taraması kısmında yer verilecektir.

1. BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Beşerî sermayenin ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerin başında görülmesi ile bu faktörlerin ağırlıkları da değişmiştir. Ülke ekonomilerinin büyümesinde fiziki faktörler ön planda iken iktisadi hayatta yaşanan gelişmeler ile bireylerin sahip olduğu eğitim, bilgi ve beceri unsurlarını içerisinde barındıran, geliştirilebilir insan gücü olarak adlandırılan beşerî sermaye ön plana çıkmıştır (Akça, 2014: 68). Günümüzde ekonomiler fiziki sermaye kapasitesine ek olarak beşerî sermaye kapasitesinin de yeterli seviyede olması gerektiğinin farkındadır. Kişi başına beşerî sermaye miktarının artması, fiziki ve beşerî sermaye yatırım oranlarının daha yüksek olmasına neden olmakta ve bu durumda kişi başına gelir artmaktadır (Barro, 1991: 409). Beşerî sermaye seviyesi yüksek olan yani eğitim seviyesi yüksek bireylere sahip olan ülkeler, ekonomik büyüme açısından en önemli adımlardan birini atmış sayılmaktadır. İyi eğitim almış ve sağlıklı iş gücü üretim sürecinde daha hareketli, yeni geliştirilen teknolojileri ve farklı donanımları kullanmaya daha yatkın, problem çözmede daha yenilikçi, becerisi daha yüksek bir yapıya sahip olmaktadır (Ali ve Jabeen, 2015: 579). Bu nedenle beşerî sermaye seviyesi yüksek olan ülkeler uluslararası piyasalarda rekabet gücüne sahip olmakta, büyüme ve kalkınmalarını gerçekleştirebilmektedirler (Çeştepe ve Gencel, 2019: 140).

Beşerî sermayenin kaynağı birey olmakla birlikte bireye yönelik yapılan yatırımlar beşerî sermayenin etkinliğini arttırmakta ve verimlilik artışı yaratmaktadır. Beşerî sermayeye yönelik yatırımlar beslenme, sağlık, eğitim ve göç alanında gerçekleştirilen yatırımlardır. Bu yatırımların en temel yatırım alanını eğitim

oluşturmakta ve gücünü eğitimden aldığı ifade edilmektedir. Eğitimin en belirgin özelliği, bireyi temel alarak firma ve toplumların geleceğine yatırım yapılmasıdır (Yaylalı ve Lebe, 2011: 25). Eğitimin amacı bilgi seviyesi yüksek bir toplum yetiştirerek, sistemde meydana gelen değişimlere daha hızlı ve kolay şekilde geçiş sağlayabilmektir. Beşerî sermayenin nitelikli bir hale gelmesi, eğitim reformları, eğitime yapılan harcamalar, bireylerin sahip olduğu eğitim düzeyi ile doğrudan ilişkilidir (Manga ve Diğerleri, 2015: 45). Eğitim seviyesi yüksek olan ülkelerde bireylerin niteliğine bağlı olarak iş bulma imkânları artmakta, bireylerin deneyim, beceri ve kabiliyetleri de artacağından aldıkları ücretlerde yüksek olmaktadır. İş bulma imkânlarının fazla olması işsizliği azaltmakta, dolaylı yoldan refah seviyesini yükseltmekte ve ekonomik etkiler başta olmak üzere olumlu birçok sosyal etkiyi de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle sosyo-ekonomik gelişmelerin ve verimlilik artışının en önemli unsuru, toplumun sahip olduğu eğitim düzeyi olarak görülmektedir (Çeştepe ve Gençel, 2019: 140).

Beşerî sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi oldukça önemlidir. Beşerî sermaye düzeyinde görülen bir artış, başta işgücü olmak üzere üretim sürecinde yer alan tüm faktörlerin verimliliğini arttırarak ekonomik büyümeyi pozitif anlamda etkilemektedir (Seddıqı, 2018: 7). Hükümetlerin eğitim ve teknoloji için yaptığı yatırımlar, beşerî sermaye birikimi yaratarak büyüme üzerinde, fiziki sermaye yatırımlarından daha fazla olumlu etki göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde beşerî sermaye ve alt yapı yatırımlarının yeterli seviyede olmaması ise, büyüme oranlarında hedeflenen artışın sağlanamamasına ve gelişmiş ülke ekonomileri karşısında rekabet gücünün düşük olmasına neden olmaktadır (Aksu, 2006: 98).

Üretim faktörlerinden biri olan beşerî sermaye, ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde oldukça önemli bir rol üstlenmektedir. Beşerî sermaye, üretime katılacak bireyler başta olmak üzere diğer üretim faktörlerinin verimliliğini arttırarak aynı miktarda girdi ile daha çok çıktı elde edilmesini sağlamaktadır. Daha fazla mal ve hizmet üretilmesi, üretim hacmini genişleterek gayri safi yurt içi hâsıla miktarında artış yaratmakta ve ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir (Özel, 2012: 70).

Öte yandan beşerî sermayede görülen artışın ekonomik büyümeye pozitif etki etmediği durumlarda söz konusudur. Yani beşerî sermayede artış yaşanmasına karşın ekonomik büyümede beklenen olumlu sonuçlar görülememektedir. Elbette bir ülke ekonomisinde pozitif etkilerin görülebilmesi için beşerî sermaye en temel faktörlerden biridir. Ancak arttırılan beşerî sermaye fiziki sermayenin uygulama alanında aranan nitelikte veya tamamlayıcı rolde olmayabilir (Karataş ve Çankaya, 2011: 106). Bu sebeple ülkeler beşerî sermayelerini yeterli seviyeye ulaştırabilmek ve ekonomik büyümeye katkı sağlayabilmek için milli gelirlerinden pay ayırarak bu alanda yapılan yatırımlara ağırlık vermektedirler. Beşerî sermayeyi arttırabilmek için yatırımlara ayrılan pay ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir. Çünkü beşerî sermaye unsurlarından eğitim, sağlık, göç vb. alanlara yapılan yatırımlar uzun vadede yatırım olarak nitelendirilse de kısa vadede tüketim harcaması olarak görülmektedir (Yılmaz ve Ünver, 2019: 1012).

Sonuç olarak, iktisat literatüründe ekonomik büyüme ve beşerî sermaye ilişkisine dayalı çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda hâkim olan görüş ekonomik büyüme ve beşerî sermaye arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğudur.

2. BEŞERÎ SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNDE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ ROLÜ

Beşerî sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisinde önemli bir faktör olarak görülen doğrudan yabancı sermaye yatırımları, özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinin büyümesinde ve beşerî sermayesinin geliştirilmesinde kritik rol oynamaktadır. DYSY, sermaye yetersizliği ve ulusal tasarruf yetersizliği görülen gelişmekte olan ülke ekonomilerine, sermaye transferi sağlaması açısından önem arz etmektedir. Söz konusu yabancı yatırımlar, gittiği ülkenin tasarruf yetersizliğinin çözümüne ve sermaye birikimine katkıda bulunarak, ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yaratmaktadır. (Ağayev, 2010: 163). İyi planlanmış ve etkin bir şekilde yönlendirilebilmiş DYSY, sermaye transferinin yanı sıra ev sahibi ülkede ekonomik büyümeyi, dışallıklar yaratılması ve verimliliği arttırması konularında da etkilemektedir (Kaymak, 2005: 80). Yapılan yabancı yatırım ile eksik olan sermaye stokunda artış yaratılmaktadır. Bununla

beraber teknoloji transferi sağlanmaktadır. Dolayısıyla ev sahibi ülkede, teknolojik bilginin ilerlemesi, mevcut olan beşerî sermayenin gelişmesi, Ar-Ge faaliyetlerinin artması, yönetsel bilgi ve becerilerin geliştirilmesi gibi önemli etkiler görülmektedir (Lauter ve Rehman, 1999: 35).

DYSY, yatırım yapılan ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde çeşitli olası etkiler yaratmaktadır. Bu etkileri temel başlıklar altında toplamak gerekirse, ev sahibi ülkenin milli gelirine, istihdamına ve sermaye birikimine olan etki, ev sahibi ülkenin ihracatına ve dış ticaret hacmine olan etki, ev sahibi ülkeye yönetim bilgisi, markalaşma, üretim ağına nitelikli iş gücü kazandırma ve beşerî sermayeye etki, teknoloji transferi ile yeni teknolojilerden yararlanmaya etki şeklinde sıralanabilmektedir (Zhang, 2006: 4). DYSY' nin en temel etkisi milli gelire olan etkisidir. Söz konusu etkiler, gelen yabancı sermaye yatırımının türüne bağlı olmakla birlikte tasarruf ve yatırım oranlarına olan etkiler ile pekişmektedir (Demircan, 2003: 6). DYSY' nin ödemeler dengesi üzerinde oluşturduğu etki ile milli gelir üzerinde oluşturduğu etki arasında oldukça yakın bir ilişki söz konusudur. DYSY, iletişim, ulaşım ve haberleşme ağını genişleterek ulusal alanda üretilen ürünlerin ve hammaddelerin dış pazarlara açılmasını sağlamaktadır. Bu nedenle söz konusu alanlarda ihracat artışı gerçekleşmektedir (Ayaydın, 2010: 134). Ayrıca bu yatırımlar ev sahibi ülkeye döviz girdisi sağlayarak sermaye birikimine katkıda bulunmakta ve bu sayede dış borçların ödenmesine de olanak sağlamaktadır.

DYSY' nin sermaye transferi ve ekonomik etkilerinin dışında sağlamış olduğu en önemli etki teknoloji transferidir (Ağayev, 2010: 163). Çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilen yatırımlar ile bu şirketlerin sahip olduğu ileri teknoloji, ev sahibi ülkede yer alan yerli firmalara aktarılmaktadır. Yatırım yapılan yerli firmalarda çalışacak iş gücü çok uluslu şirketler tarafından eğitime tabi tutularak teknik bilgiler öğretilmekte ve ileri teknolojinin kullanımında kolaylık sağlanmaktadır. Ayrıca teknoloji transferinin yanında yönetim ve işletmecilik bilgi transferi gerçekleştirilerek iş gücünün nitelikleri arttırılmaktadır. Böylece nitelikli iş gücü yaratılarak ev sahibi ülkenin beşerî sermayesi gelişmektedir (Çayır ve Erdem, 2020: 726).

Beşerî sermaye, ülkelerin üretim sürecindeki, işgücü üzerinde etki yaratarak diğer üretim faktörlerinde de verimlilik sağlamaktadır. Burada önemli olan söz konusu ülkelerin beşerî sermayelerini nasıl arttıracaklarıdır. Beşerî sermaye yalnızca nitel olarak değil nicel olarak da arttırılmaya ihtiyaç duymaktadır. Ülkeler arası gelişmişlik farklarının kapatılabilmesi adına beşerî sermaye unsurlarının en başta da eğitimin geliştirilmesi gerekmektedir (İşleyen, 2020: 1561). Eğitimin yalnızca geniş kitlelere ulaştırılması değil tüm sektörlerin ihtiyaç duyduğu sayıda ve kalitede nitelikli bireyler yetiştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilen yatırımlar beşerî sermayenin etkinliğini arttırmakla beraber yeni teknolojilerin ve ürünlerin kullanımında kolaylık sağlayarak beşerî sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini de arttırmaktadır (Yaylalı ve Lebe, 2011: 26).

Beşerî sermayenin geliştirilmesi için yapılacak yatırımlar ülkenin tasarruf oranları ve sermaye birikimi ile bir ilişki içerisindedir. Beşerî sermayenin geliştirilmesi amacıyla eğitim, sağlık, teknoloji, Ar-Ge alanlarına yatırımların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Ay ve Yardımcı, 2008: 40). Gelişmiş ülkeler bu alanlara yatırım yapacak güce sahipken öte yandan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerindeki makro sorunlarıyla mücadele etmesi, söz konusu alanlara yeteri kadar yatırım yapılmasının önüne geçmektedir. Bu nedenle gelişmiş ülkeler ileri teknoloji ve yüksek beşerî sermaye seviyesine sahip ve uzun süreli ve istikrarlı büyümeyi gerçekleştirebiliyorken, gelişmekte olan ülkeler daha geri planda kalmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler söz konusu yatırımların arttırılması amacıyla çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilen DYSY' nı ülkelerine çekmeye çalışmaktadır. DYSY ile bir yandan sermaye yetersizliği ve tasarruf sorunlarını çözüme kavuştururken diğer yandan ileri teknolojiyi ülkelerine getirerek beşerî sermaye hacmini, daha az maliyetle genişletmektedirler (Ağayev, 2010: 162). DYSY' nin etkisi ile gerçekleştirilen bilgi ve teknoloji transferi beşerî sermayeyi geliştirmekte ve gelişen beşerî sermaye üretim sürecinde etkinlik ve verimlilik sağlayarak ekonomik büyümeye pozitif etki etmektedir. DYSY, beşerî sermaye aracılığıyla dolaylı yoldan ekonomik büyümeyi etkileyebilmektedir (Ağayev, 2010: 163).

DYSY' nın ekonomik büyüme ve beşerî sermayeye olan etkileri yatırıma ev sahipliği yapan ülkenin yatırım ortamına, dış ticarete olan açıklığına, sahip olduğu beşerî sermayenin niteliğine, transfer olan ileri teknolojiyi içselleştirebilme, kendi üretim süreçlerinde kullanabilme ile yayma kapasitesine ve ekonomik gelişmişliğine göre farklılık gösterebilmektedir (Yalçınkaya ve Aydın, 2015: 44). Beşerî sermaye düzeyi ve yayılma eğilimi teknoloji transferi ile yakından ilişkilidir. Beşerî sermaye düzeyi ileri seviyede olan ev sahibi ülkelerde teknolojinin yayılma etkisi daha çok ortaya çıkmaktadır. Zira beşerî sermaye seviyesi yüksek olan ekonomiler, ileri teknolojiyi kullanma ve yayma açısından daha başarılıdır (Başarır, 2013: 53).

DYSY, yüksek getiri elde etmeyi amaçlayan yatırımlardır. Bu nedenle yatırım yapacakları ülkeyi seçerken ev sahibi ülkenin ekonomik ve siyasi istikrarına, ekonomik büyüme performansına ve beşerî sermaye seviyesine bakarak tercih yapacakları açıktır. Ekonomik büyüme performansı ve ekonomik istikrarın yanı sıra beşerî sermaye ve DYSY arasında da etkileşim söz konusudur. Yatırımlar ev sahibi ülkede yerli iş gücüne bilginin yayılması için potansiyel oluştururken, ülkenin sahip olduğu beşerî sermaye seviyesi bilginin emilmesini ve yayılmasını kolaylaştırmaktadır (Alitoska, 2019: 43). Yani beşerî sermaye seviyesi yüksek olan ülkelerde bilginin ve ileri teknolojinin benimsenmesi ve kullanılması daha kolay ve hızlı gerçekleşmektedir. Bu da yatırımların daha kısa sürede getiri elde etmesi demektir. Bu açıdan ev sahibi ülkenin büyüme performansı ve beşerî sermaye seviyesi, söz konusu ülkenin ne kadar DYSY çekeceğini belirlemektedir. Bu sebeple gelişmekte olan ekonomiler DYSY' nı kendi ülkelerine çekebilmek için birbirleriyle yarış halindedir. DYSY, yüksek getiri elde etmeyi amaçladığı için ev sahibi ülkelerde büyüme performansının ve beşerî sermaye seviyesinin önem arz ettiği görülmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere DYSY' nın etkileri yatırım yapılan ülkelerin özelliklerine göre değişebilmektedir.

Büyüme performansına sahip beşerî sermaye seviyesi daha yüksek olan ülkeler, teknoloji yoğun ve yüksek sermayeye sahip çok uluslu şirketleri ülkelerine çekebilmekte ve beşerî sermaye hacmini genişleterek büyüme performanslarını ileri seviyeye taşıyabilmektedirler. Diğer taraftan beşerî sermaye seviyesi ve büyüme

performansı daha düşük olan ülkeler, koşulları daha zayıf olmasından dolayı daha düşük teknoloji ve sermayeye sahip çok uluslu şirketleri ülkelerine çekmekte ve beşerî sermayeye sadece marjinal olarak katkı sağlayabilmektedirler (Blomstrom ve Kokko, 2002: 24).

DYSY, özellikle ulusal tasarruf ve sermaye birikimi yetersizliği görülen gelişmekte olan ülke ekonomilerinde beşerî sermayenin geliştirilmesi ve ekonomik büyümenin gerçekleşmesi aşamasında kilit noktayı oluşturmaktadır. Bu durumun farkında olan birçok gelişmekte olan ülke DYSY' nı ülkelerine çekme çabasına girmekte ve beşerî sermaye seviyelerini ile büyüme performanslarını yükseltmeye çalışarak ileri teknolojiyi ülkelerine getirmek için uğraşmaktadır.

Diğer taraftan ise DYSY' nin beşerî sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisinde olumlu etkileri olduğu kadar olumsuz etkileri de söz konusudur. Bu olumsuz etkilerin bir kısmı yatırım yapıldığı anda görülmekteyken bir kısmı da yatırım gerçekleşikten sonra görülmektedir. DYSY' nin olumsuz etkilerinden en önemlisi özelleştirmeler ile yabancı şirketlere satılan kuruluşlar vasıtasıyla, ülke sermayesi üzerinde bulunan her türlü hak karşı tarafa devredilebilmektedir. Yani şirket yönetimi üzerinde denetim sağlayan DYSY yatırım yapılan ülkenin kilit sektörlerini ele geçirerek ekonomide denetim yetkisine sahip olabilir. Bu durum ev sahibi ülkenin ekonomik ve siyasal bağımsızlığına tehdit oluşturabilir (Seyidoğlu, 2001: 730). Diğer bir olumsuz etki ise ev sahibi ülkede DYSY ile kurulan yeni işletmelerin kendi ileri teknolojileri ile gelerek ev sahibi ülkeyi bu teknolojilere bağımlı hale getirmeleridir (Göz, 2009: 24). Dolayısıyla diğer ülkenin teknolojilerine bağımlı hale gelen ülkeler Ar-Ge harcamalarını, teknoloji bağımlılığına aktarmak zorunda kalmaktadır. Kendi teknolojilerini üretmekte yetersiz kalan yerli şirketler, iç pazarda çok uluslu şirketlere karşı rekabet gücünü yitirerek endüstriyi terk etme durumunda kalabilirler. Bu durum yabancı yatırımcının tekel güç haline gelmesine, tüketici ve üretici dengesi arasındaki ekonomik bütünlüğün bozulmasına sebep olmaktadır (Türkmen, 2006: 40).

DYSY, aşırı kar transferi gerçekleştirerek ödemeler dengesi üzerinde de olumsuz etkiler yaratabilmektedir (Blattner, 2002: 10). Ayrıca yabancı yatırımcıların kar odaklı olması, nitelikli ve ucuz iş gücünü tercih etmesi GOÜ' de refah artışı yaratma ve istihdam sağlama etkisini azaltmaktadır (Nunnenkamp, 2004: 667). DYSY' nın yeni üretim tekniği kurmadan direk satın alma veya birleşmeler şeklinde gerçekleştirdiği yatırımlar ev sahibi ülkede kapasite artışı ve üretim tekniğinde gelişmeler yaşanmasına engel oluşturabilmektedir (Ayaydın, 2010: 135). Gelişmekte olan ülkeler teşvik politikaları uygulayarak kar fırsatı yaratmakta ve DYSY' nı ülkelerine çekmeye çalışmaktadır. Ancak gelen DYSY' nın miktarı ve kalitesinin ne seviyede olduğu bu noktada önem taşımaktadır. Gelen DYSY eğer düşük kalitede ve seviyede ise teknoloji, bilgi ve yüksek verimlilik transferini tam anlamıyla gerçekleştiremeyebilir. Söz konusu durumda ev sahibi ülke için dezavantaj oluşturmaktadır (Çelik ve Öncü, 2018: 404).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Literatüre bakıldığında ekonomik büyüme ve beşerî sermaye ilişkisinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının rolüne yer veren çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Çalışmalar genel olarak ekonomik büyüme-beşerî sermaye ilişkisi, ekonomik büyüme-doğrudan yabancı sermaye yatırımları ilişkisi, doğrudan yabancı sermaye yatırımları-beşerî sermaye ilişkisi ve ekonomik büyüme-beşerî sermaye ilişkisinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının rolü başlıkları adı altında yapılmıştır. Ekonomik büyüme ve beşerî sermaye ilişkisinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını dâhil eden çalışmalarda herhangi bir eşik değere ilişkin analizlere çok fazla rastlanmamış, çalışmaların genellikle değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi üzerine yoğunlaştığı görülmüştür.

Literatürde ekonomik büyüme ve beşerî sermaye ilişkisini konu alan çok sayıda ampirik çalışmaya rastlanmaktadır. Söz konusu çalışmalar iki değişken arasındaki ilişkinin var olup olmadığına eğer bir ilişki söz konusu ise ilişkinin yönüne odaklanmıştır. Literatürde ekonomik büyüme ve beşerî sermaye ilişkisinde ekonomik büyüme kişi başı gelir ve GSYİH oranı ile ölçülmekte iken beşerî sermaye genellikle beşerî sermaye unsurlarından eğitim temel alınarak okullaşma oranı ve insani

gelişmişlik endeksi ile ölçülmektedir. Ayrıca literatürde yer alan çalışmaların bir kısmı bir ülke üzerine odaklanırken, bir kısmının ise ülke grupları üzerine analizler yapmayı tercih ettiği görülmektedir.

Ekonomik büyüme ve beşerî sermaye ilişkisine yönelik çalışmalar incelendiğinde bir ülke üzerine odaklanan çalışmalardan Devarajan ve Diğerleri (1996), kamu harcamalarının birleşenlerinin (Eğitim, sağlık, altyapı, savunma vb.) ekonomik büyümeye katkısının ne olduğu ve hangi bileşenlerin kesilmesi gerektiği hakkında çalışmışlardır. Çalışmadan elde ettikleri sonuç ise eğitim için ayrılan kamu harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkisinin negatif olduğu ve istatistiksel olarak önemli olmadığıdır.

Türkiye için Serel ve Masatçı (2005) 1950-2000 dönemini incelemişlerdir. Söz konusu çalışmada Johansenko-entegrasyon yöntemini kullanarak eğitilmiş insanların üretim sürecine olan olumlu katkısını araştırmışlardır. Yapılan analizde beşerî sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Analizlerden elde edilen bulgular sonucunda beşerî sermaye ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı saptanmış olup, Granger nedensellik analizi sonucu büyümeden beşerî sermayeye tek yönlü nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir.

Taban ve Kar (2006), yaptıkları benzer bir çalışmada Türkiye için 1969-2001 dönemini incelemiş ve Johansen eş bütünleşme analizi yardımıyla ekonomik büyüme ve beşerî sermaye ilişkisinin varlığını araştırmışlardır. Diğer çalışmalardan farklı olarak söz konusu çalışmada beşerî sermaye göstergelerinden beşerî sermaye endeksi, bileşik okullaşma oranı ile eğitim ve yaşam süresi indeksleri kullanılmıştır. Yapılan analizlerde ekonomik büyüme ve beşerî sermaye ilişkisinin yönünün seçilen beşerî sermaye göstergesine göre farklılık gösterdiği gözlemlenmiştir. Elde edilen analizler ışığında ekonomik büyümenin bir taraftan beşerî sermayeyi belirlerken, diğer taraftan beşerî sermayenin göstergeleri tarafından da belirlendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Erdoğan ve Yıldırım (2009), beşerî sermaye ve iktisadi büyüme ilişkisi üzerine 1983-2005 dönemine ilişkin verileri ARDL yöntemi ile inlemişlerdir. Çalışma

sonucunda ilkokulda, ortaokulda, genel ve meslek liselerinde öğretmen-öğrenci oranları, ilkokul düzeyinde okullaşma oranı ve eğitim harcamaları ile iktisadi büyüme arasında pozitif ilişki saptamışlardır. Ancak lise ve yüksekokul düzeyinde okullaşma ve eğitim harcamalarının yatırıma ayrılan kısmı ile iktisadi büyüme arasında negatif ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Varsak ve Bakırtaş (2009), Türkiye için 1970-2008 dönemini incelemiş ve çalışmalarında beşerî sermaye ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli etkileşim ile söz konusu etkileşimin yönü ve derecesini belirlemeye yönelik araştırmalarda bulunmuşlardır. Yapılan analizlerde beşerî sermayenin ekonomik büyüme üzerine etkisini okullaşma oranları ve eğitim harcamalarıyla, beşerî sermayenin ekonomik büyüme ile ilişkisinin yönü ve büyüklüğünü ise zaman serisi analizlerinden yararlanarak incelemişlerdir. Çalışmada eş bütünleşme analizi temel alınarak kullanılan değişkenlere sırasıyla Johansen eş bütünleşme testi, vektör hata düzeltme (VEC) ve varyans ayrıştırma analizi uygulanmıştır. Elde edilen analiz bulgularına göre eğitim göstergelerinde meydana gelen değişimin kişi başına GSMH' yı önemli ölçüde etkilediği, eğitim göstergelerinde meydana gelen değişimlerin ise kişi başına GSMH' da meydana gelen değişimden etkilenmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Riasat ve Diğerleri (2011), Pakistan'ın ekonomik büyümesi üzerinde beşerî sermaye unsurlarından eğitim harcamalarının etkisini araştırmışlardır. ARDL tekniği kullanarak yaptıkları çalışma sonucunda eğitim harcamalarının uzun dönemde önemli bir etkisi olduğuna ancak bu etkinin kısa dönemde istatistiksel olarak önemli olmadığını elde etmişlerdir. Eğitim harcamalarında %1' lik artış olursa uzun dönemde GSYİH' yı ancak %0,039' a kadar arttıracaktır.

Yaylalı ve Lebe (2011), Türkiye' de iktisadi büyüme ve beşerî sermaye göstergelerinden eğitim arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla 1938-2007 dönemini incelemişlerdir. Yıllık veriler kullanarak analizlerini eş bütünleşme ve VAR yöntemi kullanarak oluşturmuşlardır. Analizler sonucunda beşerî sermayenin önemli göstergelerinden biri olan eğitim ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. Granger nedensellik testine göre söz konusu değişkenler arasında çift

yönlü nedensellik olmakla birlikte genel olarak tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Uygulanan teorik ve ampirik analizler sonucunda süreç gerektiren bir yatırım olan beşerî sermayenin zamanla ekonomik büyümedeki değişime daha fazla katkıda bulunduğu ortaya konulmuştur.

Ay ve Yardımcı (2014), Türkiye için 1950-2000 dönemini incelemiştir. Diğer çalışmalardan farklı olarak beşerî sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye fiziksel sermaye de dâhil edilerek analizler yapılmıştır. Analizlerde zaman serileri ile VAR yöntemi kullanılmakla birlikte Johansen eş bütünleşme, etki tepki ve varyans ayrıştırması sonuçlarına da yer verilmiştir. 1950-2000 yılları arasında yüksek öğretimdeki beşerî sermaye dikkate alınarak gerçekleştirilen analiz sonuçları, Türkiye’de uzun dönemde fiziksel ve beşerî sermaye birikiminin ekonomik büyüme ve verimliliği pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Ancak Ay ve Yardımcı, beşerî sermayenin yetenek dağılımlarına değinerek ekonomik büyümeye pozitif katkısı bakımından önem taşıdığından bahsetmişlerdir.

Turan (2016), Türkiye için 1961-2012 dönemine odaklandığı çalışmada uzun dönemli yüksek eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ampirik olarak incelemiştir. Uzun dönem eş bütünleşme testi olan ARDL sınır testi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular yüksek eğitim ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ve anlamlı bir ilişki olmadığı yönündedir. Bu çalışmaya göre ekonomik büyüme sadece verimlilik artışlarının etkisiyle kısa dönemde hızlanmaktadır.

Mahmudlı (2017), Azerbaycan için 1991-2015 dönemini ele alarak ekonomik büyüme ve beşerî sermaye arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada betimsel analizden elde edilen bulgular sonucunda, beşerî sermaye ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki gözlemlenmiştir. Mahmudlı, Azerbaycan’ın gelecek yıllarda beşerî sermayesini zenginleştirilmesiyle ekonomik büyümesinin yukarı yönlü ivme kazanacağını ifade etmektedir.

Yılmaz ve Ünver (2019), Türkiye için 1938-2013 dönemini incelemiş ve ekonomik büyüme ile beşerî sermaye arasındaki ilişkiyi zaman serileri analizi ile test

etmişlerdir. Diğer çalışmalardan farklı olarak beşerî sermayeyi temsilen yüksek öğretim kademelerinde okul başına düşen öğrenci sayısı, yıllık istihdam rakamları ve yüksek öğretim brüt okullaşma oranları kullanılmıştır. Çalışmada uygulanan Johansen- Juselius testi sonucunda, beşerî sermaye ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada Türkiye için incelenen 1938-2013 döneminde ekonomik büyüme ve beşerî sermaye arasında Granger nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Söylemez ve Yurttañıkımaz (2020), Türkiye için 1980-2017 dönemini incelemiş ve söz konusu dönemde seçilen eğitim, sağlık, fiziki sermaye göstergeleri ile beşerî sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ekonometrik açıdan test etmişlerdir. Diğer çalışmalardan farklı olarak eğitim, fiziki ve beşerî sermaye göstergeleri ile birlikte sağlık göstergeleri de analizlere dâhil edilmiştir. Çalışmada ekonometrik analiz yöntemi olarak Johansen eş bütünleşme testi, Granger nedensellik testi ve VEC yöntemi kullanılmıştır. Analizler sonucunda kısa ve uzun dönemde kişi başına düşen eğitim harcamaları ile sabit sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeyi arttırıcı etki yaptığı belirlenmiştir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ise ekonomik büyümeden, sabit sermaye yatırımlarından ve kişi başına düşen sağlık harcamalarından kişi başına düşen eğitim harcamalarına doğru pozitif ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Ekonomik büyüme ve beşerî sermaye ilişkisini tek bir ülke bazında ele alan çalışmaların yanı sıra ülke grubu bazında ele alan çalışmalarda mevcuttur. Ülke bazında ele alan çalışmalardan Benhabib ve Spiegel (1994), çalışmalarında 1965-1985 dönemini ele alarak gelişmekte olan ve gelişen toplam 121 ülke için beşerî sermayenin, teknolojik gelişmeye adaptasyon hızını incelemişler ve beşerî sermaye fiziki sermaye verimliliğini etkileyerek arttırır hipotezini test etmişlerdir. Çalışma sonucunda beşerî sermayenin üretim faktörlerinden biri olarak ekonomik büyüme üzerinde, negatif etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ekonomik büyüme üzerinde, beşerî sermayenin doğrudan etkisinden ziyade, dolaylı etkisinin olduğu çalışmada elde edilen diğer bir sonuçtur.

O'Neill (1995), az gelişmiş ülkeleri ele aldığı çalışmasında okullaşma kayıtlarını kullanarak, beşerî sermaye unsurlarından eğitim ve ekonomik büyüme ilişkisini ele

almıştır. Çalışmada az gelişmiş ülkelerin sayısal anlamda okullaşma ve eğitim alanında diğer gelişmiş ülkelerle olan açığı giderek kapattığını tespit etmiştir. Ancak gelişmekte olan ülkelerin eğitimden elde ettikleri getiri değerlendirildiğinde gelişmiş ülkelerin çok gerisinde olduğu da çalışmada vurgulanmıştır. Bunun nedeni olarak ise az gelişmiş ülkelerde eğitimin kalite olarak gelişmiş ülkelerin gerisinde olması ve az gelişmiş ülkelerde beşerî sermayeyi tamamlayabilecek faktörlerinin yeteri miktarda bulunmaması görülmüştür. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere beyin göçü de yaşandığı gözlemlenmiştir. Çalışmada elde edilen sonuç neticesinde az gelişmiş ülkelerin beşerî sermayeyi yeterince kullanamadığı, eğitime yaptıkları yatırımın karşılığını tam olarak alamadığı ve ekonomik büyümenin bu durumdan olumlu olarak etkilenemediği elde edilmiştir.

Einarsson ve Marquis (1998), beşerî sermayenin ABD ekonomisinin büyümesindeki rolünü, 1950-1989 dönemi arası yıllık verileri kullanarak araştırmışlardır. Çalışmada beşerî sermaye büyüme hızının fiziki sermaye büyüme hızından daha yavaş olduğu ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin de fiziki sermayeden daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Blankenau ve diğerleri (2007), beşerî sermaye unsurlarından eğitim kamu harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri kullanarak tespit etmeye çalışmışlardır. Çalışmada eğitim harcamaları ve uzun dönem büyüme arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada elde edilen diğer bir sonuç yoksul ülkelerde eğitim harcamalarının büyüme üzerinde herhangi bir etkisi olmadığıdır.

Eser ve Ekiz Gökmen (2009) çalışması gelmektedir. Ülke grubu olarak Türkiye ve Dünya ülkelerini ele alan çalışmada 1980-2000 dönemi incelenmiştir. Çalışmada beşerî sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki teorik ve ampirik literatür çerçevesinde incelenmiş, beşerî sermayenin ekonomik büyüme üzerinde önemli ölçüde etkili olduğu, toplumların ekonomik gelişme süreçlerinde başarılı olabilmeleri için fiziki sermayelerinin yanında beşerî sermayelerini de geliştirmeleri gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca gelişmekte olan ekonomilerde beşerî sermayenin geliştirilmesinin gerekliliğine değinilmiştir.

Koç (2013), yaptığı çalışmada 27 AB ülkesini 2012 verilerini kullanarak incelemiş ve yatay kesit analiz yöntemi ile beşerî sermayenin ekonomik büyüme üzerine etkisini test etmiştir. Çalışma sonucunda beşerî sermayenin ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgulara göre AB ülkelerinde beşerî sermaye göstergelerinde görülen bir iyileşmenin, ekonomik büyüme üzerinde de aynı şekilde olumlu etki yarattığı istatistiksel olarak tespit edilmiştir. Ayrıca Koç, eğitilmiş ve sağlıklı bireylerden oluşan toplumlarda, sosyo-kültürel gelişmenin ekonomik büyümenin önemli kaynaklarından birini oluşturduğu ve aynı zamanda diğer kaynaklarında verimliliğini arttıran bir unsur olduğu kanısındadır.

Manga ve Diğerleri (2015), yaptıkları çalışmada ülke grubu olarak Türkiye ve BRICS ülkelerini ele almış ve 1995-2011 dönemini incelemiştir. Çalışmada Türkiye ve BRICS ülkelerinde, beşerî sermaye ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi panel birim kök testi ve panel eş bütünleşme analizi kullanılarak incelenmektedir. Analizler sonucunda Türkiye ve BRICS ülkelerinde, beşerî sermaye ve ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişkisi olduğuna ulaşılmıştır. Bu çerçevede beşerî sermayenin ekonomik büyümeyi teşvik eden önemli bir faktör olduğuna değinilmiştir. Manga ve Diğerleri, gelişmiş ülkeleri yakalama hedefinde olan ülkelerin beşerî sermaye faktörünü daha fazla dikkate alması gerektiği kanısındadır. Bu bağlamda, beşerî sermayeyi geliştiren alanlarda iyileştirmeler yapılarak eğitimin kalitesinin artırılması ve beşerî sermayenin getirisi artırıcı ilave önlemler alınması önerilmektedir.

Parlakıldız (2015), 25 OECD ülkesi için 1998-2013 dönemini birim kök testi ve panel veri analizi uygulayarak incelemiştir. Çalışmada beşerî sermaye ve GSYİH büyüme oranı arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Yapılan analizde 25 OECD ülkesinde, beşerî sermayenin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşılan bu sonuç özellikle OECD ülkeleri gibi gelişmiş ülkelerin beşerî sermayeye verdikleri önemi destekler nitelikte bulunmuştur.

Tunalı ve Yılmaz (2016), beşerî sermaye, kalkınma ve büyüme kavramlarını teorik olarak inceledikleri çalışmada, 34 OECD ülkesini 2005-2014 dönemini ele alarak birim kök testi ve panel veri analizi yardımıyla incelemişlerdir. Yapılan analizler sonucunda doğumda yaşam beklentisi ile okullaşma oranının insani gelişmişlik endeksi üzerinde pozitif etkisi tespit edilmiştir. Elde edilen diğer bir sonuç ise reel GSYİH ile insani gelişmişlik endeksi arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığıdır. Buna göre, ekonomik büyüme sağlayan ülkelerin kalkınma düzeyleri artmayacak, büyüme ile kalkınma arasındaki bağlantının sağlanabilmesi için ülkelerin sosyal politikalara ağırlık vermesi gerekecektir.

Bozkurt ve Balmumcu (2018), Türkiye ve 30 gelişmekte olan ülkeyi ele aldıkları çalışmada 1970-2014 dönemini incelemiş, panel veri analizi ve eş bütünleşme analizi kullanarak beşerî sermaye ve ekonomik büyüme arasında ilişkinin varlığını araştırmışlardır. Yapılan analizlerden elde edilen bulgular doğrultusunda, beşerî sermaye endeksi ile reel GSYİH serileri arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ekonomik büyüme ve beşerî sermayenin uzun dönemde birlikte hareket ettiği ve iki değişken arasında uzun dönemli pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır. Ayrıca Bozkurt ve Balmumcu beşerî sermaye birikimini arttıracak yatırım harcamaları, beşerî sermaye finansmanı ve sosyal politikaların etkin bir şekilde yürütüldüğü sürece yapısal sorunları olan gelişmekte olan ülkelerde beşerî sermayenin ekonomik büyümenin itici gücü olacağı kanısındadır.

Daşçı ve Cemaloğlu (2018), beşerî sermayeye yapılan harcamaların ekonomik büyümeye etkisini inceledikleri çalışmada 13 OECD ülkesini 1999-2014 verilerini ele alarak VAR analizi ve STATA 13 programı yardımıyla araştırmışlardır. Diğer çalışmalardan farklı olarak söz konusu çalışmada beşerî sermayeyi temsilen beşerî sermaye göstergelerinden sağlık harcamaları analizlerde kullanılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda sağlık harcamaları ve GSYİH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Yapılan etki-tepki analizinde sağlık harcamalarının GSYİH' yı önce azaltıp, daha sonra maksimum seviyeye ulaştırıp, sonra bir süre dalgalanma ile dengeye getirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada varyans ayrıştırması

sonucu elde edilen bulgulara göre ikinci dönemde GSYİH 'daki değişimin %14'ü sağlık, %7'si eğitim harcamalarıyla açıklandığı görülmekte ve ayrıca sağlık harcamalarında meydana gelen değişim %38'i GSYİH ile açıklanmaktadır. Çalışmada sağlığa yapılan harcamalar ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki söz konusu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Daşçı ve Cemaloğlu tarafından söz konusu değişkenlerin ekonomik ve politik karar alma birimleri tarafından dikkate alınabileceğinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Ekonomik büyüme ve beşerî sermaye ilişkisinde DYSY' nın rolünü konu alan çalışmalar, değişkenler arasında bir ilişkinin var olup olmadığına var ise bu ilişkinin yönüne odaklanmıştır. Yapılan çalışmalarda ekonomik büyümenin göstergesi olarak kişi başına gelir, beşerî sermayenin göstergesi olarak eğitim ve beşerî sermaye endeksi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları kullanılmıştır. Yapılan çalışmalar arasında DYSY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi esas alan çalışmalar da mevcuttur. Söz konusu ikili ilişkiyi esas alan çalışmalarda tek bir ülke üzerinde analizler oluşturan çalışmalar olduğu gibi ülke grubu bazında analizlerini gerçekleştiren çalışmalarda bulunmaktadır.

Alagöz ve Diğerleri (2008), DYSY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye için 1992-2007 dönemini ele alarak incelemiştir. Çalışmada GSYİH ve DYSY verileri kullanılarak Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda incelenen dönem içerisinde ne doğrudan yabancı sermayeden büyümeye ne de büyümeden doğrudan yabancı sermayeye iki taraflı anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ayrıca çalışmada 2002-2007 dönemine ait regresyon analizi incelenmiş ve modelin esneklik katsayılarına göre DYSY' nın ekonomik büyüme üzerinde etkisinin orta şiddette olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Alagöz ve diğerleri, yabancı sermaye girişlerindeki miktarsal büyüklüklerin daha da artması durumunda yabancı sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki net olumlu etkisinin hissedilebileceği kanısındadır.

Mucuk ve Demirsel (2009), Türkiye için 1992-2007 dönemini incelediği çalışmasında doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki bağıntı analiz edilmiştir. Çalışmada eş bütünleşme testi, Granger nedensellik testi, etki-tepki fonksiyonu ve varyans ayrıştırması kullanılmıştır. Uygulanan eş bütünleşme testi

ele alınan değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini, Granger nedensellik testi ise değişkenler arasındaki etkileşimin karşılıklı olduğunu göstermiştir. Etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırmasına ilişkin bulgular da söz konusu sonuçları desteklemekte ancak ekonomik büyümenin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklama yüzdesinin daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Mucuk ve Demirsel' e göre uygun yatırım ikliminin yaratılarak doğrudan yabancı yatırımların özendirilmesi ekonomik gelişmenin sağlanması bakımından önem taşımaktadır. Ancak yatırımların mevcut üretim birimlerinin mülkiyet değiştirilmesi şeklinde değil de yenilerinin oluşturulması şeklinde gerçekleştirilmesi gerekliliğini belirtmişlerdir.

Ayaydın (2010), benzer bir çalışmada Türkiye' de 1970-2007 dönemi için ekonomik büyümenin temel göstergesi kabul edilen GSMH ile DYSY arasında ilişki olup olmadığını incelemiştir. Çalışmada, birim kök analizi, Johansen-Juselius Ko-entegrasyon testi ile VAR nedensellik analizi ve varyans ayrıştırmasından oluşan VAR analizi yöntemlerinden yararlanılmıştır. VAR nedensellik analizi ve varyans ayrıştırması ile DYSY' dan GSMH' ya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Elde edilen bulgular sonucunda Türkiye' de DYSY ve ekonomik büyüme arasında pozitif yönde güçlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Şahin (2015), Çin için 1982-2013 dönemini incelemiş ve DYSY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmada bağımlı değişken olarak doğrudan yabancı sermaye girişleri, bağımsız değişken olarak kişi başına GSYH oranı, diğer çalışmalardan farklı olarak mal ticareti, sermaye birikimi ve yükseköğretimde okullaşma oranı alınmıştır. Analizlerde Ko-entegrasyon analizi, durağanlık testi ile vektör hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Çalışma sonucunda kısa dönemde DYSY girişleri, ekonomik büyüme, mal ticareti, sermaye birikimi ve yükseköğretim okullaşma oranı arasında ilişki gözlemlenmiştir. Uzun dönemde ise DYSY, sermaye birikimi ve yükseköğretim okullaşma oranı arasında nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Köprücü (2017), Türkiye için 1981-2013 dönemini kapsayan yıllık verilerini kullanarak, DYSY ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki ile ev sahibi ülkede teknolojik yayılma etkisini araştırmıştır. Çalışmada Johansen eş bütünleşme

analizi ve Ko-entegrasyon testi kullanılmıştır. Modelde değişken olarak GSYİH oranı, doğrudan yabancı yatırımlar, beşerî sermaye ile diğer çalışmalardan farklı olarak dışa açıklık ve yurt içi yatırımlar kullanılmıştır. Uygulanan Johansen eş bütünleşme testi sonucuna göre değişkenler arası uzun dönemli bir ilişkinin varlığı gözlemlenmiş, değişkenlerin birlikte hareket ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Granger nedensellik testi yapılmış ekonomik büyüme doğrudan yabancı yatırımların “Granger nedeni” olduğu, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme “Granger nedeni” olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Köprücü, öncelikle yeşil alan yatırımların teşvik edilmesi, ardından gerek doğrudan yabancı yatırımın diğer türlerinin artırılması gerekse de yurt içi yatırımların hız kazanması ile Türkiye ekonomisinin uzun dönem büyüme perspektifini yakalayacağı kanısındadır.

Aydın ve Güvenoğlu (2019), benzer bir çalışmada Türkiye’ de doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme ilişkisini, 2009:1-2019:7 dönemi aylık verilerini kullanarak ARDL yöntemi ile incelemiştir. Çalışmada uygulanan analiz sonucunda uzun dönemde doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği tespit edilmiştir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme ilişkisini ülke grubu bazında ele alan çalışmalardan, De Melo (1999), 32 ülkeyi ele aldığı çalışmasında 1970-1990 dönemini baz almış ve DYSY’ nın ekonomik büyüklüğe olan etkisini incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre incelenen dönem ve ele alınan 32 ülke için DYSY’ nın ekonomik büyüklüğe pozitif etkide bulunduğu saptanmıştır.

Carkovic ve Levine (2002), 72 ülke için Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) kullanarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde etkilerini araştırmışlardır. Çalışmada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etki oluşturmadığı gözlemlenmiştir.

Hansen ve Rand (2004), doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH oranı ve büyüme ilişkisini incelediği çalışmada 31 gelişmekte olan ülkeyi baz almıştır. Analizler sonucunda değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Uzun dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH' yı etkilediği görülmüştür.

Lyroudi ve diğerleri (2004), doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme üzerine etkilerini incelediği çalışmada geçiş ekonomilerini ele almıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre DYSY' nın büyüme üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Çalışmada oluşturulan veri seti yavaş ve hızlı büyüyen geçiş ekonomileri olarak iki gruba ayrılmış ve yine aynı sonuca ulaşılmıştır.

Merlevede ve Schoors (2004), 25 geçiş ekonomisi için yapısal reformların yanı sıra doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının büyüme üzerinde etkisini panel veri sistemi yoluyla incelemiştir. Çalışma sonucu elde edilen bulgular, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının büyümeye pozitif etki ettiğini göstermektedir.

Li ve Liu (2005), 1970-1999 dönemlerini dikkate aldığı çalışmada, 84 ülke için ev sahibi ülkenin ekonomik büyümesi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda DYSY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünün tüm ülkeler için aynı olmadığı ve ilişkinin zamanla değişen bir durum sergilediği gözlemlenmiştir.

Yao (2006), çalışmada 28 Çin kentini 1978-2000 dönemini, ihracatın ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik performans üzerindeki etkisini ele almıştır. Çalışmada Pedroni' nin panel birim kök testi ile Arellona ve Bond' un dinamik panel veri tahmin tekniği kullanılmıştır. Çalışma sonucunda hem ihracatın hem de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde güçlü ve olumlu etkisi olduğu gözlemlenmiştir.

Batmaz ve Tekeli (2007), 1996-2006 dönemini ele alarak Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Türkiye için DYSY' nın ekonomik büyüme üzerine etkilerini inlemişlerdir. Oluşturulan büyüme modeli sonucunda söz konusu ülkelerin

ekonomik büyümelerinde ülkelere gelen DYSY' nın pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğuna ulaşılmıştır. Ancak reel ve istikrarlı büyüme için DYSY' nın tek başına yeterli olmayacağı ifade edilmektedir. Buna göre DYSY ile gerçekleşen teknoloji transferi ve istihdamın ekonomik büyümeye ivme kazandırabilmesi, yatırım yapılacak ülkenin transfer edilen teknolojiyi emme ve sahip olduğu beşerî sermaye stokuna bağlı bulunmaktadır.

Okuyan ve Erbaykal (2007), DYSY ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini 9 gelişmekte olan ülkenin 1970-2006 verilerini kullanarak incelemiştir. Toda Yamamoto nedensellik analizi uygulanarak elde edilen sonuçlarına göre ele alınan ülkelerden 6 tanesinde (Brezilya, Meksika, Malezya, Güney Kore, Tayland ve Türkiye) ekonomik büyümeden DYSY' na doğru, 2 tanesinde (Singapur ve Endonezya) değişkenler arasında karşılıklı nedensellik ilişkisine, 1 tanesinde (Hindistan) DYSY' dan ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Çalışmada genel olarak ulaşılan sonuç ele alınan tüm ülkelerde DYSY ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki çıkmasıdır. Bu sonuca göre Okuyan ve Erbaykal, DYSY' nın nispeten istikrarlı büyüme trendi olan ülkelere yöneldiği fikrindedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin yatırımları ülkelere çekebilmeleri için, istikrarlı ve sürdürülebilir büyümeyi sağlayacak ekonomik alt yapılarını oluşturmaları gerektiği belirtilmiştir.

Ağayev (2010), DYSY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel eştümleme ve panel nedensellik yöntemlerini kullanarak 25 geçiş ekonomisi için incelemiştir. Uygulanan panel eştümleme analizine göre DYSY ve ekonomik büyüme değişkenlerinin uzun dönemde birlikte hareket ederek ortak bir yönelime sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Kısa dönem ilişkisinin incelendiği panel nedensellik analizi sonuçlarına göre de DYSY' dan ekonomik büyümeye doğru güçlü, tam tersi yönde ise zayıf bir nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir. Tüm bu sonuçlar doğrultusunda çalışmada elde edilen genel sonuç geçiş ekonomilerinde DYSY ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğudur.

Iamsiraroja ve Ulubaşoğlu (2015), inceleme dönemi olarak 1970-2009 yıllarını ele almış ve 140 ülke için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği incelenmiştir. Araştırma sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği ve bu durumun gelişmekte olan ülkeler için daha belirgin olduğu gözlemlenmiştir.

Bostan ve Diğerleri (2016), Avrasya ülkeleri için ekonomik büyüme süreci ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmiştir. Bu bağlamda 6 Avrasya ülkesi (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan) için 1995-2012 dönemini incelemiştir. Çalışmada birim kök testi, panel veri analizi, Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testleri ekonomik büyüme verileri ile doğrudan yabancı sermaye girişı verileri kullanılarak uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre seçilen 6 Avrasya ülkesi kapsamında değişkenler arasında ekonomik büyümeden doğrudan yabancı sermayeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Yalçınkaya ve Aydın (2016), gelişmekte olan seçili yükselen piyasa ekonomilerinde (Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Meksika, Nijerya, Rusya, Güney Afrika ve Türkiye) DYSY' nın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini 1992-2015 dönemini ele alarak incelemiştir. Analizlerde yeni nesil panel veri analizi uygulanmış ve çalışma sonucunda Brezilya, Çin, Rusya, Hindistan, Endonezya ve Türkiye' de DYSY' nın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin pozitif yönlü, istatistikî açıdan anlamlı olduğuna ulaşılmıştır. Nijerya, Meksika ve Güney Afrika' da ise DYSY' nın ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Teorik ve ampirik literatürle uyumluluk gösteren bu sonuçlar neticesinde, DYSY' nın yükselen piyasa ekonomilerinin ekonomik piyasa performansları üzerindeki olumlu etkilerinin mutlak olmadığını ve bu etkilerin ülkelerdeki yatırım ortamının nicelik ve niteliksel birtakım özelliklere göre değişme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Carbonell ve Werner (2018), yayınladıkları araştırmalarında İspanya' yı 1984-2010 dönemini baz alarak incelemişlerdir. Çalışma sonucunda İspanya' da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeyi teşvik ettiğine dair olumlu bir kanıt sunmamışlardır.

Öncü ve Çelik (2018), doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi BRICT (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Türkiye) ülkelerini ele alarak 1998-2016 dönemi için panel birim kök testi ve nedensellik testleri ile araştırmışlardır. Çalışmada uygulanan Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi sonuçlarına göre doğrudan yabancı yatırımlardan ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisinin olmadığı, ilişkinin ekonomik büyümeden doğrudan yabancı yatırımlara doğru olduğu görülmüştür.

Zandile ve Phiri (2018), Burkino-Faso' yu 1970-2017 yılları arasındaki dönemi ele alarak incelemişlerdir. Çalışmada ulaşılan sonuç doğrudan yabancı sermaye yatırımları ihracata olumlu etki ederken, kısa vadede ekonomik büyüme üzerinde doğrudan veya dolaylı bir etki yapmamaktadır.

Koçbulut ve Altıntaş (2018), Hansen (1999) tarafından geliştirilen panel eşik değer analizini kullanarak 27 OECD ülkesi için DYSY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tespit etmeye çalışmışlardır. Elde edilen bulgular, DYSY ile ekonomik büyüme arasında doğrusal bir ilişki olmadığına ve DYSY için tek eşik değer bulunduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. Analizlerden çıkartılan bu sonuç, DYSY' nın ev sahibi ülkeye giriş düzeyine bağlı olarak ekonomik büyümeyi farklı şekillerde etkileyebileceğini göstermiştir. Çalışma sonucunda incelenen ülke grubu için DYSY girişleri 1,67' lik eşik değer seviyesinin üzerine çıktığında DYSY ekonomik büyümeyi olumlu etkilemekte, bu seviyenin altında kaldığında ise durum tersine dönmektedir. Koçbulut ve Altıntaş, ev sahibi ülkelerde politika yapıcıların yatırımları kendi ülkelerine çekmek için serbest ticaret bölgeleri, beşerî sermaye tabanı, finansal sistem ve altyapı kalitesi vb. koşulları iyileştirmeyi amaçlamaları gerektiği kanısındadır.

Ağır ve Rutbil (2019), doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 20 gelişmekte olan ülke için analiz ettikleri çalışmasında, 1985-2013 yılları arasındaki verileri yapısal kırılmalı panel eş bütünleşme ve panel nedensellik yöntemleri yardımıyla incelemiştir. Analiz sonucunda söz konusu ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeye katkı sağlamadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ağır ve Rutbil, bu durumun veri ülkelerin birbirinden farklı makroekonomik özelliklere sahip olmalarından, veri ülkelere gelen yabancı sermaye yatırımlarının iyi bir şekilde planlanamamasından, etkin bir şekilde yönlendirilememesinden ve dahası doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yetersizliğinden kaynaklanabileceğini belirtmektedir.

Syzdykova Oralbaykızı (2019), Orta Asya ülkelerine gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkelerin ekonomik büyümesine olan etkilerini inceleyen bir çalışma yapmıştır. Çalışmada 1995-2017 verileri kullanılarak, Panel ARDL testi yapılmıştır. Çalışma sonucunda, Orta Asya ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların %1'lik artışının GSYH' yı %0,9 arttırdığı gözlemlenmiştir. Ayrıca buna ek olarak çalışmada sanayi ve ihracat değişkenlerinin ekonomik büyümeye olan pozitif etkisi de tespit edilmiştir.

Kamacı ve Mohammed (2020), BRICS-T ülkeleri için 1999-2018 dönemini inlemiştir. Çalışma diğer çalışmalardan farklı olarak doğrudan yabancı yatırımlar ve dolaylı yabancı yatırımların ekonomik büyümeye olan etkisini incelemektedir. Analizlerde panel birim kök testi ve ARDL modeli uygulanarak değişkenler arası kısa ve uzun dönemli ilişki sınanmıştır. ARDL modeli sonuçlarına göre kısa dönem katsayıları anlamsızdır. Uzun dönemde ise doğrudan yabancı yatırımlardaki 1 birimlik artış ekonomik büyümeyi 1,164 birim artırırken, dolaylı yatırımlarda 1 birimlik artış ise ekonomik büyümeyi 1,172 birim arttırmaktadır.

Syzdykova (2020), 8 Asya-7 Avrupa geçiş ülkelerinde 1992-2011 dönemi için gayri safi yurt içi hâsıla ile doğrudan yabancı sermaye yatırımı arasında bir ilişkinin var olup olmadığını belirlemiştir. Bu amaç doğrultusunda değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin belirlenmesi için Westerlund panel eşbütünleşme testi yapılmıştır. Analizler sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğuna ulaşılmıştır. Söz konusu ülkelerde doğrudan yabancı yatırım, sabit sermaye ve ekonomik büyüme birlikte hareket etmektedir.

Çayır ve Erdem (2020), BRIC-T lkeleri özeline beşerî sermayenin doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişleri üzerindeki etkisini 1993-2017 dönemi için Panel veri analizi kullanarak test etmişlerdir. DYY girişlerinin belirleyicileri olması bakımından piyasa büyüklüğü, ticarete açıklık, doğal kaynak zenginliği ve enflasyon oranı da modelde kullanılmıştır. Değişkenler arası eş bütünleşme testinden hareketle elde edilen uzun dönemli bulgular, BRICS-T lkelerinde beşerî sermayenin DYSY girişlerini pozitif yönde ve anlamlı şekilde etkilediğini göstermektedir. Öte yandan modele dâhil edilen doğal kaynak zenginliği ve yabancı yatırım girişleri arasında pozitif, enflasyon oranı ve yabancı yatırım girişleri arasında negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Ticaret açıklık ve piyasa büyüklüğü değişkenleri ise kullanılan tahmincilere göre farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

İşleyen (2020), 36 OECD ülkesine ait 1999-2018 verilerini kullanarak beşerî sermaye ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme ile ilişkisini panel eş bütünleşme testi ile analiz etmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda beşerî sermaye, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme (GSYİH) arasında eşbütünleşme olduğu görülmüştür. Ayrıca uzun dönemli eşbütünleşme testi sonucunda beşerî sermaye, DYSY ve GSYİH arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI BAĞLAMINDA OECD ÜLKELERİNDE BEŞERÎ SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın öneminden, araştırmanın kapsam ve amacından, araştırmada kullanılan veri seti ile araştırmanın kısıtlarından bahsedilmiştir. Ayrıca araştırmanın modeli verilerek, yatay kesit bağımlılığı, panel birim kök testleri, yumuşak geçişli panel regresyon modelleri ile araştırmanın yöntem ve hipotezleri açıklanmıştır.

1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Beşerî sermaye kavramı, ülke ekonomilerine katkısı göz önüne alındığında gün geçtikçe önemi daha da artan bir hal almaktadır. Toplumda yer alan bireylerin sahip oldukları bilgi, beceri, kabiliyet, yetenek ve eğitim olarak tanımlandırılan beşerî sermaye, ülkelere nitelikli işgücü kazandırarak üretime katkı sağlamaktadır. Üretime katılacak bireylerin sahip oldukları değerler, bir yandan üretimde verimliliğe neden olurken, diğer yandan ise üretim aşamasında yenilikler getirilerek geliştirilmesi ve uygulanmasına imkân tanımaktadır. Beşerî sermayenin bireyler üzerinde yarattığı etkilere değinildiğinde, üretim faktörlerinde sağladığı verimlilik ve var olan teknolojiye yenilerinin eklenmesi, yapılan yeniliklere uyum sağlanabilmesi için ülke ekonomilerinin büyümesinde oldukça etkili bir faktördür. Bu nedenle ülke ekonomilerinin büyümesi söz konusu ülkelerin sahip olduğu beşerî sermaye ile doğrudan ilişkilidir.

Beşerî sermaye, belirli bir dönemden diğer bir döneme üretimde yaşanan artışı ifade eden ekonomik büyüme ile doğrudan ilişkili olan bir kavramdır. Beşerî sermayede yaşanan bir artış, nitelikli işgücü yaratarak üretim faktörlerinde verimlilik sağlamaktadır. Dolayısıyla üretimde bir artış meydana gelmektedir. Bu artış, ekonomik büyüme üzerinde beşerî sermayenin oldukça önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Bu nedenle ülkeler, bireylere yatırım yaparak üretimi arttırmayı ve

sürdürülebilir büyümeyi sağlamayı amaçlamaktadır. Ekonomide büyümenin gerçekleşmesi ve devamlılığın sağlanabilmesi özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından oldukça önemlidir. Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerle rekabet edebilmesi için beşerî sermaye yatırımlarını arttırması gerekmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerin söz konusu yatırımları gerçekleştirmesi sahip oldukları sermaye birikimine bağlıdır. Yatırımları gerçekleştirecek seviyede sermaye birikimi bulunmayan gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelerin seviyelerine ulaşabilmek için farklı yollara başvurarak beşerî sermayelerini attırmaya ve ekonomik büyümelerini gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Ekonomik büyüme için gerekli olan beşerî sermaye yatırımlarının, sermaye birikimi olmayan ve tasarruf yetersizliği görülen gelişmekte olan ülkeler tarafından arttırılması, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının söz konusu ülkelere gelmesi ile de mümkün olmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ev sahibi ülkelere döviz girişi ve teknoloji transferi sağlayarak bir yandan ekonomide istihdam sağlamakta diğer yandan ise iş gücü niteliğini arttırarak beşerî sermayeye katkıda bulunmaktadır (İşleyen, 2020: 2554).

2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE AMACI

Çalışmada hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri içerisinde barındıran OECD ülkeleri (Ek:1' de yer verildiği gibi) ele alınmıştır. Çünkü OECD ülkeleri bir yandan beşerî sermaye seviyesi belirli bir eşiğin üzerinde bulunan, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamış ve doğrudan yabancı sermaye yatırımını gerçekleştirecek şirket ve işletmeleri içeren yapıya sahiptir. Diğer yandan ise beşerî sermaye seviyesi düşük, sürdürülebilir büyümeyi sağlayamayan ve sermaye birikimi yetersiz olduğu için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını üzerine çekerek, gelişmiş ülkelerin seviyesine ulaşmaya çalışan gelişmekte olan ülkeleri de içerisinde barındırmaktadır. Bu nedenle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme ve beşerî sermaye üzerindeki etkilerini gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerinden karşılaştırma yaparak daha iyi analiz etmek amacıyla OECD ülkeleri çalışma kapsamına dâhil edilmiştir.

Araştırmanın temel amacı, OECD ülkelerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme ve beşerî sermaye ilişkisindeki rolünü ülkeler bazında incelemektir. Buna bağlı olarak Yumuşak Geçişli Regresyon (YGPR) modeli kullanılarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına dair bir eşik seviyesi belirlenecek ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının eşik seviyesinin altında ve üstünde olması durumunda ekonomik büyüme ve beşerî sermaye ilişkisi incelenecektir.

3. ARAŞTIRMADA KULLANILAN VERİ SETİ

Çalışmanın bu bölümünde OECD ülkeleri bazında 1990-2019 dönemi itibariyle, beşerî sermayeyi temsilen eğitim süresine ve eğitime geri dönüşe dayalı kişi başına beşerî sermaye endeksi (HCI), ekonomik büyümeyi temsilen reel GSYİH (zincirleme satın alma gücü paritelerinde harcama yönlü reel GSYİH), doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını temsilen ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH içerisindeki payı (%) (doğrudan yabancı yatırım net girişler %) kullanılmıştır. Beşerî sermayeyi temsilen eğitim süresine dayalı beşerî sermaye endeksi Penn World Table (PWT)' dan, reel GSYİH ile DYSY' nin GSYİH içindeki payı ise The World Bank' dan (WDI) alınmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN KISITLARI

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme ve beşerî sermaye ilişkisindeki rolüne yönelik yapılan bu çalışmada belirli kısıtlar bulunmaktadır. Bu kısıtlardan ilki araştırmada kullanılan değişkenlerle ilgilidir. Ekonomik büyümeyi etkileyen fiziki sermaye, sosyal sermaye, doğal kaynaklar, emek, tasarruflar gibi pek çok değişken arasından sadece beşerî sermaye kullanılmıştır. Diğer değişkenlerin kullanılmamasının nedeni, OECD ülkeleri bazında bu değişkenlere ilişkin verilere tam olarak ulaşamamasıdır.

İkinci bir kısıt ekonomik büyüme, beşerî sermaye ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını temsilen hangi değişkenlerin kullanıldığıdır. Ekonomik büyümeyi temsilen reel GSYİH değişkeni, beşerî sermayeyi temsilen eğitime ve eğitime geri

dönüşe dayalı kişi başına beşerî sermaye endeksi (HCI) ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını temsilen de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH içerisindeki payı (%) (FDI) kullanılmıştır. Çalışmanın bir diğer kısıtı ise çalışmanın dönem aralığına aittir. Ekonomik büyüme ve beşerî sermaye göstergelerine ait her ülke için 1990 öncesi ve 2019 sonrası tam verilere ulaşılamadığından yıl aralığı 1990-2019 dönemi olarak kısıtlanmıştır.

Bu araştırmada çalışmanın son kısıtı olarak ülkeler bazında veriler kullanılmıştır. OECD ülke grubunda 38 üye ülke bulunmaktadır. Bu ülkeler Ek:1’deki tabloda (s. 128) verilmiştir. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin farklı olmasına bağlı olarak her ülkenin beşerî sermaye ve ekonomik büyüme oranları farklılaşmaktadır. Dolayısıyla doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme ve beşerî sermaye ilişkisindeki etkisi ülke bazlı yapılan analizlerde farklılık göstermektedir.

5. ARAŞTIRMANIN MODELİ VE HİPOTEZLERİ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme ve beşerî sermaye ilişkisi üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla Gonzalez vd. (2005), Fouquau vd. (2008), Chiu (2017) ve Aydın ve Esen (2017) çalışmalarında kullandıkları modelden hareketle büyüme modeli oluşturulmuş ve söz konusu model aşağıda yer alan denklem 3.1’de gösterilmiştir. Modelde yer alan değişkenler, düzey değerleri ile logaritmaları alınarak modele dâhil edilmiştir. Dolayısıyla ile modelin logaritmasının alınması, modelin ampirik olarak hesaplanmasını kolaylaştırmaktadır.

$$\ln GDP_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 HCI_{it} + \varepsilon_{it}$$

Denklem 3.1’de t döneminde i ülkesi için $\ln GDP$, reel GSYİH; HCI, beşerî sermaye endeksini ve ε ise beyaz gürültülü hata terimini göstermektedir.

Üretim faktörlerinden özellikle beşerî sermaye, üretim sürecinde hem diğer üretim faktörlerinin verimliliğinin artması hem de aynı miktarda girdi ile daha çok çıktı elde edilmesi bakımından en önemli üretim faktörü olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan ise üretim sürecine katılacak beşerlerdeki bilgi, beceri, yetenek ve

kabiliyetin yüksek seviyelerde olması bir yandan sahip olunan teknolojiyi kullanma kapasitesini diğer yandan ise söz konusu teknolojiye yenilerinin eklenme kapasitesini arttırmaktadır. Dolayısıyla beşerî sermayede bir artışın yaşanması üretimde de bir artışa sebep olmakta ve ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir.

Birbirinden farklı yapısal özelliklere sahip olan ülkeler ekonomik büyümelerini sağlamak için beşerî sermaye seviyelerini artırma yoluna gitmekte ve beşerî sermaye yatırımlarını gerçekleştirmektedirler. Gelişmiş ülkeler bu koşulu sağlamaktayken gelişmekte olan ülkeler yatırımlar için kaynak arayışına gitmektedir. Çünkü beşerî sermaye seviyesinin düşük olması üretim sürecini ve çıktı miktarını olumsuz etkilemektedir. Gelişmekte olan ülkelerin birbiriyle olan rekabeti ve gelişmiş ülkelerin seviyelerine ulaşmalarının temel koşullarından biri sahip olunan beşerî sermaye miktarıdır.

Beşerî sermayenin miktarı kadar sahip olunan beşerî sermayenin sektörler arası dağılımının gerçekleştirilmesi, beşerî sermayeye sahip bireylere gerekli şartlar sağlanarak göç etmelerinin önüne geçilmesi, beşerî sermayenin kullanılarak gerilemesinin engellenmesi ve fiziki sermaye ile desteklenerek üretimde artış sağlanabilmesi gerekmektedir. Tüm bu şartların sağlanabilmesi ise beşerî sermayeye yapılan yatırım miktarı ile doğrudan ilişkilidir. Buna bağlı olarak beşerî sermaye seviyesinin yatırımlar aracılığıyla yükseltilecek etkinliğinin artırılması ve beşerî sermayeye yapılan yatırımların geri dönüş etkisinin de sağlanması oldukça önemlidir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkelerin sahip olduğu beşerî sermayeye ulaşabilmek ve onlarla rekabet edebilmek amacıyla bu alana yönelik yapılan altyapı, eğitim, sağlık vb. yatırımları artırma yoluna gitmeleri gerekmektedir. Söz konusu alana yapılan yatırımlar için ise bu ülkelerin yüksek maliyete katlanmaları gerekmektedir. Bu sebeple gelişmekte olan ülkeler yatırım yapabilmek için gerekli olan maliyeti karşılayacak alternatif bir yol arayışına girmektedir. Gelişmekte olan ülkeler yeterli seviyede beşerî sermaye miktarına ulaşmak amacıyla yatırımlarını gerçekleştirmek için alternatif yollardan avantajlı bir yol olarak görülen, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları temelde bir yandan yatırım gerçekleştirilen ev sahibi ülke üzerinde sermaye birikimi yetersizliğine ve tasarruf oranı yetersizliğine çözüm olmakta diğer taraftan ise ev sahibi ülkeyi döviz dar boğazından kurtarmakta, teknoloji transferi sağlayarak ileri teknolojinin ülkeye gelmesini, bilgi transferi gerçekleştirerek bilginin yerli firmalara ve üretime katılacak bireylere aktarımını sağlamaktadır. Ayrıca ev sahibi ülkede bulunan yerli firmalara yönetim ve organizasyon bilgisini de aşlamaktadır. Ev sahibi ülke de yer alan beşerlerin eğitilmesini ve geliştirilmesini sağlayarak beşeri sermaye seviyesini de arttırmaktadır. Tüm bu etkilerin yanı sıra doğrudan yabancı sermaye yatırımları ev sahibi ülkenin milli gelir seviyesini olumlu etkilererek dolaylı yoldan söz konusu ülkenin ekonomik büyüme performansını olumlu etkilemektedir. Çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, yatırımın gerçekleştirildiği ev sahibi ülke üzerinde oluşturduğu tüm bu etkiler ev sahibi ülkenin sahip olduğu bir takım özelliklere göre farklılık göstermektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını gerçekleştiren çok uluslu şirketler yatırım yapacağı ülkeyi seçerken ülkenin sürdürülebilir büyümeyi sağlayıp sağlamadığına, siyasi istikrarına, sahip olduğu beşeri sermayeye, işgücü miktarına ve yatırımın maliyetine, ülkenin sosyal ve ahlaki durumuna vb. dikkat etmektedir. Eğer ev sahibi ülke ekonomik ve siyasi istikrarı sağlamış, beşeri sermaye seviyesi belirli bir aşamaya gelmiş, ucuz iş gücüne sahip, sosyal ve ahlaki açıdan düzenini sağlamış bir ülke ise teknolojisi yoğun ve yüksek sermayeye sahip doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekmektedir. Ancak tam tersi düşük büyüme performansına sahip, beşeri sermaye seviyesi düşük olan ülkeler ancak kalitesi düşük, teknolojisi yoğun olmayan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler teknolojisi yoğun ve yüksek sermayeye sahip olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülkelere çekmek, bu yatırımlar aracılığıyla herhangi bir maliyete katlanmadan beşeri sermaye hacmini genişleterek büyüme performanslarını ileriye taşıyabilmek için birbiriyle rekabet etmektedir.

Kalitesi ve sermayesi düşük, teknolojisi yoğun olmayan doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ev sahibi ülkenin beşeri sermayesine yalnızca marjinal olarak katkı sağlamakta ve büyüme performansı üzerinde olumlu etki göstermemektedir.

Dolayısıyla düşük seviye ve kaliteye sahip doğrudan yabancı sermaye yatırımları yalnızca ev sahibi ülkeye sermaye getirisi sağlamakta, beşeri sermayesi düşük olan ev sahibi ülke beşeri sermayesini arttırabilmek amacıyla beşeri sermaye yatırımlarını kendi gerçekleştirmek zorunda kalmakta ve yatırımlar kısa dönem içerisinde tüketim harcaması olarak görüleceğinden beşeri sermaye artarken ekonomik büyüme bu durumdan olumsuz etkilenmektedir. Sermayesi ve kalitesi yüksek, teknolojisi yoğun doğrudan yabancı sermaye yatırımları bir yandan sermaye yetersizliğini gidermekte diğer yandan ise beşeri sermayeyi eğiterek yeni teknolojiye adaptasyonunu sağlamakta ve büyüme performansını olumlu yönde etkilemektedir. Beşeri sermaye, yatırımı gerçekleştiren çok uluslu şirket tarafından geliştirileceğinden ev sahibi ülke gelen sermayeyi farklı alanlarda kullanılabilecek, hem beşeri sermaye artacak hem de ekonomik büyüme bu durumdan olumlu etkilenecektir. Buna bağlı olarak gelişmekte olan ülkelere gerçekleştirilen her yabancı yatırım, ev sahibi ülkenin beşeri sermayesini geliştirememekte ve ekonomik büyümesine pozitif katkı sağlayamamaktadır. Dolayısıyla ev sahibi ülkenin teknolojisi yoğun, sermayesi ve kalitesi yüksek olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülkelere çekmesi önem içermektedir.

Çalışmanın temel hipotezi, OECD ülkeleri ekonomik büyüme ve beşerî sermaye ilişkisinin doğrusal olmadığı ve bu ilişkide doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının seviyesinin önemli bir rol oynadığıdır. Bu bağlamda çalışmanın alt hipotezleri ise şu şekilde oluşturulmuştur;

H₁ =Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirli bir eşik seviyesinin altında iken beşerî sermayenin artması ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkiler.

H₂ =Doğrudan yabancı sermaye yatırımları belirli bir eşik seviyesinin üzerinde iken beşerî sermaye seviyesinin artması ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkiler.

6. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

OECD ülkelerinde 1990-2019 dönemi itibarıyla doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme ve beşerî sermaye ilişkisi üzerindeki rolünün ülke bazında incelendiği bu çalışmada; ilk olarak çalışmaya dâhil edilen değişkenlere ilişkin verilere yatay kesit bağımlılığı testi uygulanmıştır. İkinci aşamada yapısal

kırılmaları ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testlerinden olan Pesaran (2007) birim kök testi yapılmıştır. Son olarak Denklem 3.1’deki eşitlik Yumuşak Geçişli Panel Regresyon yöntemi uygulanarak tahmin edilmiştir.

6.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Panel veri analizlerinde paneli oluşturan ülkelerin yani yatay kesitlerin birbirleri ile bağımsızlığı önem içermektedir. Yatay kesit birimlerinin bağımsız olması, paneli oluşturan birimlerden birinde meydana gelecek bir şoktan diğer yatay kesit birimlerinin etkilenmeyeceğini anlamını taşımaktadır. Diğer bir ifadeyle, ülkelerin herhangi birinde meydana gelen makroekonomik bir şoktan diğer ülkeler etkilenmemektedir. Fakat günümüzde tüm ülkelerin birbiriyle ilişkili olduğu ve her ülkenin farklı normlara sahip olduğu düşünülürse böyle bir durumun gerçekleşmesini beklemek doğru olmaz. Sonuç olarak her bir ülke yani diğer bir ifade ile panel birimi farklı düzeyde etkilenmektedir. Ancak seriler arasında yatay kesit bağımlılığı mevcut iken bu durumun dikkate alınmaması ve analiz yapılması, tahmin sonuçlarını önemli derecede etkilemekle birlikte tahminlerin sapmalı ve tutarsız hale gelmesine neden olmaktadır (Mercan, 2014: 235). Bu nedenle analizlerde ilk aşamada yapılması gereken işlem birincil ya da ikincil kuşak panel birim kök testlerinin hangisinin uygulanacağına karar verilmesi için, yatay kesit bağımlılığının sınanmasıdır. Panel verilerde yatay kesit bağımlılığının reddedilmesi halinde birincil kuşak testler yapılırken, yatay kesit bağımlılığı varlığı halinde ise ikincil kuşak testler yapılmaktadır. Bu şekilde daha güçlü ve etkin tahminler yapılabilmektedir (Gövdeli, 2018: 78).

Serilerde yatay kesit bağımlılığının varlığı Breusch-Pagan (1980) $CDLM_1$ testi, Pesaran (2004) $CDLM_2$ testi ve Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) Sapması Düzeltilmiş LM testleri ile test edilmektedir (Gövdeli, 2018: 78). Söz konusu testlerde hipotezler aşağıdaki gibi kurulmaktadır.

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Breusch-Pagan (1980) $CDLM_1$ testi, Pesaran (2004) $CDLM_2$ testi ve Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) Sapması Düzeltilmiş LM testlerinden elde edilen olasılık değerleri 0.05'ten küçük olduğunda %5 anlamlılık düzeyinde H_0 reddedilmektedir. Bu durumda paneli oluşturan birimler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı kabul edilmektedir (Gövdeli, 2018: 78).

Breusch-Pagan (1980) $CDLM_1$ testi Denklem 3.2'de ifade edilmiştir:

$$CDLM_1 = T \sum_{j=i+1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij}^2 \quad (3.2)$$

Denklem (3.2)'de p_{ij} artıklar arasındaki yatay kesit korelasyonlarının tahminlerini göstermektedir.

H_0 hipotezi altında N sabit ve $T \rightarrow \infty$ a gitmektedir. Test istatistiği $N(N-1)/2$ serbestlik derecesi ile *Ki-kare* asimptotik dağılımı göstermektedir ve $CDLM_1$ testi zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğunda ($T > N$) kullanılmaktadır (Gövdeli, 2018: 78). Pesaran (2004) $CDLM_2$ testi Denklem 3.3'deki gibi ifade edilmiştir:

$$CDLM_2 = \left(\frac{1}{N(N-1)} \right)^{\frac{1}{2}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{p}_{ij}^2 - 1) \quad (3.3)$$

$CDLM_2$ test istatistiği Pesaran (2004), H_0 hipotezi altında $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ olduğu bir durumda standart normal dağılmaktadır. $CDLM_2$ testi zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğunda ($T > N$) kullanılmaktadır (Gövdeli, 2018: 78). Ancak test sonuçları grup ortalaması sıfır ve bireysel ortalama sıfırdan farklı olduğunda sapmalı olmaktadır. Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) bu sapmayı, Denklem 3.3'te yer alan test istatistiğine varyansı ve ortalamayı da ekleyerek düzeltmiştir (Göçer, Mercan ve Hotunluoğlu, 2012: 456). Sapması Düzeltilmiş LM testi (LM_{adj}) Denklem 3.4'te gösterilmiştir.

$$LM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{\frac{1}{2}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \left[\hat{p}_{ij}^2 \left(\frac{(T-K-1) \hat{p}_{ij} - \hat{\mu}_{tij}}{v_{Tij}} \right) \right] \sim N(0,1) \quad (3.4)$$

Denklem 3.4'te μ_{Tij} ortalamayı, v_{Tij} varyansı temsil etmektedir. Buradan elde edilecek olan test istatistiği asimptotik olarak standart normal dağılım göstermektedir.

6.2. Panel Birim Kök Testleri

Zaman serisi ve panel veri analizlerinde kullanılan serilerin durağan olması gerekmektedir. Serilerin durağan olmaması birim kök içerdiği anlamına gelmektedir. Analizlerde hesaplanan test istatistiklerinin sapmalı sonuçlar verebilmesine, diğer bir ifadeyle sahte regresyon sorununa neden olmaktadır. Bu durumda serilerin durağanlığının araştırılması gerekmektedir.

Durağanlığı inceleyen birim kök testleri birincil ve ikincil kuşak olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Birincil kuşak panel birim kök testleri olarak adlandırılan testlerin yatay kesit bağımlılığını dikkate almaması, reddedilmemesi gereken bir hipotezin reddedilmesine ve yanlış sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle serilerin durağanlığının sınanmasında yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikincil kuşak panel birim kök testleri kullanılması gerekmektedir (Büyükdeniz, 2018: 37). Panel veri çalışmalarında Maddala ve Wu (1999); Hadri (2000); Choi (2001); Levin, Lin ve Chu (2002); Im, Pesaran, Shin (2003); Breuting (2005) testleri birincil kuşak testler olarak karşımıza çıkmaktadır. İkincil kuşak panel birim kök testleri ise Multivariate Augmented Dickey Fuller (MADF) (Taylor ve Sarno, 1998); Seemingly Unrelated Regression Augmented Dickey Fuller (SURADF) (Breuer, Mcnown ve Wallace, 2002; Bai ve Ng 2004); Panel Kwiatkowski, Phillips, Schmidt and Shin (PANKPSS) (Carrion- i- Silvestre, Barrio-Castro ve Lopez- Bazo, 2005) ve Coss-Sectional Augmented Dickey Fuller (CADF) (Pesaran 2007) testleridir (Mercan, 2014: 236).

Literatür incelendiğinde panel verilere ilişkin durağanlık sınamalarında yaygın kullanılan ikincil kuşak testlerden biri yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve Pesaran (2007) tarafından geliştirilen "CADF" birim kök testidir (Büyükdeniz, 2018: 37).

Pesaran (2007), serilerin yatay kesit bağımlılığını ortadan kaldırmak amacıyla, gözlemlenemeyen ortak faktörü temsilen modele bağımlı değişkenin yatay kesit

ortalamalarının düzey ve gecikmeli değerlerini dâhil etmiştir. (Büyükdeniz, 2018: 37). CADF testinde durağanlığı sınamak için kurulan model Denklem 3.5'te gösterilmektedir:

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i + p_i Y_{it-1} + d_0 Y_{t-1} + \sum_{j=0}^p d_{j+1} \Delta Y_{t-j} + \sum_{k=1}^p c_k \Delta Y_{i,t-k} + \varepsilon_{it} \quad (3.5)$$

Bu testte boş hipotez, $H_0: p_i = 0$ olarak tanımlanmıştır. Boş hipotezin reddedilmesi serinin durağan olduğunu ifade etmektedir.

6.3. Yumuşak Geçişli Panel Regresyon Modelleri

Panel veri analizlerinde kullanılan değişkenler arasında doğrusal bir ilişkinin bulunmadığı bir durumda doğrusal modellere ilişkin yöntemlerin kullanılması sıkıntılı sonuçlar oluşturulabilmektedir. Bu nedenle doğrusal olmayan bir modelde değişkenler arasındaki ilişkinin doğrusal olmayan panel veri analiz yöntemleri ile incelenmesi gerekmektedir. Panel verilerde doğrusal olmayan ilişkinin analiz edilebilmesi amacıyla ilk olarak Hansen (1999), Panel Eşik Regresyon (PER) yöntemini geliştirmiştir. PER yönteminin en temel özelliği, eşğin altındaki ve üstündeki rejimlere göre eşik değişkeninin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin farklılaşabilmesidir. Bu durum, rejimlere göre eşik değişkeninin bağımlı değişken üzerindeki etkisini belirleyen katsayının farklı olmasına neden olmaktadır (Aydın ve Esen, 2017b: 105).

Parametrelerin rejimler arasında ani olarak değişiklik gösterdiğinin varsayıldığı PER yönteminde her bir rejim, elde edilen eşik düzeyine göre birbirinden ayrılmaktadır. Ancak iktisadi açıdan, rejimler arasında parametrelerin bu kadar ani değişiklikler sergilemesi her zaman gerçekleşmeyebilmektedir (Güloğlu ve Nazlıoğlu, 2013: 11). Reel GSYİH ile beşeri sermaye (hc) arasındaki ilişkide bu yaklaşım, panele dahil edilen bu ülkeleri reel GSYİH' ya göre gruplara ayırmakta ve her bir grup için farklı parametreler tahmin etmektedir. Dolayısıyla, reel GSYİH' nin yüksek olduğu gelişmiş ülkeler ile reel GSYİH' nin düşük olduğu gelişmekte olan ülkeler arasında kesin farklılıklar olduğunu varsaymaktadır. Bu varsayım gereği, gelişmekte olan bir ülkenin gelişmiş ülke sınıfına geçmesi zaman içerisinde gerçekleşmekte ve bu durum tahmin edilen parametrelerin aniden değil, yumuşak bir şekilde değiştiği anlamını taşımaktadır.

Bu nedenle çalışmada Gonzalez, Terasvirta ve Van Dijk (2005) tarafından geliştirilen ve regresyondaki parametrelerin rejimler arasındaki hareketliliğinin keskin ve daha yavaş bir şekilde değişmesine izin veren YGPR modeli kullanılmıştır.

Reel GSYİH ile beşeri sermaye arasındaki doğrusal olmayan ilişkinin incelenmesi amacıyla Denklem 3.1'den hareketle iki rejimli sabit YGPR modeli oluşturulmuş ve model Denklem 3.6'da gösterilmiştir:

$$\ln GDP_{it} = \mu_i + \beta_0 HCI_{it} + \beta_1 HCI_{it} * g(q_{it}; \gamma, \theta) + \varepsilon_{it} \quad (3.6)$$

$\ln \hat{GDP}_{it}$ ve \hat{HCI}_{it} sırasıyla logaritmik formda reel GSYİH ve beşeri sermayeyi; ε hata terimini; $t = 1, 2, \dots, T$ zamanı ve $i=1, 2, 3, \dots, N$ illeri göstermektedir. μ_i ve q_{it} sırasıyla birim sabit etkileri ve modelde eşik (geçiş) değişkeni olarak kullanılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH içerisindeki payını (%) (*Foreign direct investment (FDI)*) temsil etmektedir. Denklem 3.6'da $g(q_{it}; \gamma, \theta)$ geçiş fonksiyonu olarak kullanılmakta ve lojistik fonksiyon formunda denklem (3.7)'deki gibi gösterilmektedir:

$$g(q_{it}; \gamma, \theta) = [1 + \exp(-\gamma(q_{it} - \theta))]^{-1} \quad (3.7)$$

Denklem 3.7'de θ parametresi $g(q_{it}; \gamma, \theta) = 0$ ve $g(q_{it}; \gamma, \theta) = 1$ 'e denk gelen iki rejim arasındaki eşik parametresi iken γ (düzleştirme parametresi) ise geçiş fonksiyonunun değerindeki değişimin düzlüğünü, başka bir ifade ile bir rejimden diğer rejime geçişi belirlemektedir. Düzleştirme parametresi sonsuza gittikçe ($\gamma \rightarrow \infty$) geçiş fonksiyonundaki 0'dan 1'e doğru değişme, eşik değişkeninin θ 'ya eşit olduğu noktada bir rejimden diğer rejime geçiş PER modelinde olduğu gibi ani ve keskin bir şekilde olmaktadır. Bu durumda model, PER yaklaşımı kullanılarak tahmin edilmektedir. Düzleştirme parametresinin sifıra yaklaştığı bir durumda ise ($\gamma \rightarrow 0$) geçiş fonksiyonu bir sabite eşit olmakta ve düzleştirme parametresinin sifıra eşit olduğu noktada ($\gamma = 0$) model doğrusal forma indirgenmektedir. Böyle bir durumda model panel kesit-içi tahmincisi kullanılarak tahmin edilmektedir (Fouquau, Hurlin ve Rabaud, 2008: 287-288).

Geçiş fonksiyonu, geçiş değişkeninin sürekli fonksiyonu olduğu gibi 0 ve 1 arasında bir değer almaktadır. Denklem 3.6'da geçiş fonksiyonu 0 değerini aldığı anda ($g(q_{it}; \gamma, \theta) = 0$) regresyon katsayısı β_0 değerini; 1 değerini aldığı anda ise ($g(q_{it}; \gamma, \theta) = 1$) ise regresyon katsayısı $\beta_0 + \beta_1$ değerini almaktadır. Diğer taraftan geçiş fonksiyonu 0 ile 1 değeri arasında bir değer aldığı anda ise ($0 < g(q_{it}; \gamma, \theta) < 1$) regresyon katsayısı β_0 ve β_1 'in ağırlıklı ortalaması olarak hesaplanmaktadır. Bu nedenle de YGPR modelinde, katsayıları doğrudan yorumlamaktan ziyade katsayı işaretlerinin yorumlanması tercih edilmektedir (Fouquau, Hurlin ve Rabaud, 2008: 287-288). Diğer bir ifadeyle bağımsız değişkenin bağımlı değişkenin üzerindeki etkisinin negatif/pozitif olduğu söylenmekte ve zamana göre değişen esneklikler yorumlanmaktadır (Güloğlu ve Nazlıoğlu, 2013: 12).

YGPR modeli iki rejimli olabileceği gibi ikiden fazla rejimlide olabilmektedir. Bu durumda Denklem 3.6'daki modele ilişkin ikiden fazla rejimli YGPR modeli Denklem 3.8'deki gibi ifade edilmektedir:

$$\ln GDP_{it} = \mu_i + \beta_0 HCl_{it} + \sum_{j=1}^r \beta_j HCl_{it} * g_j(q_{it}^{(j)}; \gamma_j, \theta_j) + u_{i,t} \quad (3.8)$$

İkiden fazla rejimli YGPR modelinde kullanılan geçiş fonksiyonu Denklem 3.9'deki gibi ifade edilmektedir.

$$g(q_{it}; \gamma, \theta) = [1 + \exp(-\gamma \prod_{j=1}^m (q_{it} - \theta_j))]^{-1}, \gamma > 0, c_1 \leq c_2 \leq \dots \leq c_m \quad (3.9)$$

İkiden fazla rejimli YGPR modelinde geçiş (eşik) değişkeninin (q) açıklayıcı değişkenden farklı olduğu bir durumda esneklik değeri Denklem 3.10'deki gibi hesaplanmaktadır:

$$e_{i,t} = \frac{\partial \ln GDP_{it}}{\partial HCl_{it}} = \beta_0 + \sum_{j=1}^r \beta_j * g_j(q_{it}^{(j)}; \gamma_j, \theta_j) \quad (3.10)$$

YGPR analizi sırasıyla doğrusallığın test edilmesi, rejim sayısının belirlenmesi (r) ve tahmin olmak üzere üç aşamada oluşmaktadır (Fouquau, Hurlin ve Rabaud, 2008: 287-288). Doğrusallık $\gamma = 0$ veya $\beta_0 = \beta_1$ sıfır hipotezlerinin sınanması ile yapılmakta

fakat her iki durumda model sıfır hipotezi altında tanımlı olmayan parametrelere sahip olması nedeniyle test istatistiği standart olmamaktadır. Bu nedenle geçiş fonksiyonu yerine $\gamma = 0$ için birinci derece Taylor açılımı uygulanmaktadır. Doğrusallık sınavında sıfır hipotez doğrusal model iken alternatif hipotez ise YGPR modelden oluşmaktadır. Bu hipotezler standart F-istatistiği ile test edilmekte ve standart F-istatistiğine göre sıfır hipotezinin reddedilmesi YGPR modelinin kullanılmasını gerektirmektedir. Doğrusal model hipotezinin reddedilmesinden sonraki aşama ise rejim sayısının belirlenmesidir. Bu aşamada, ilk olarak $r=r^*=1$ sıfır hipotezi, $r=r^*+1$ alternatif hipotezine karşı sınanmaktadır. Sıfır hipotezi kabul edilirse süreç sona ermekte ve sıfır hipotezinin reddedilmesi durumunda ise $r=r^*+1$ sıfır hipotezi, $r=r^*+2$ alternatif hipotezine karşı test edilmektedir. Rejim sayısının belirlenmesi aşaması sıfır hipotezinin ilk defa kabul edilmesine kadar devam etmektedir (Fouqua, Hurlin ve Rabaud, 2008: 287-288). YGPR analizinde son aşama ise tahmin aşamasından oluşmaktadır. Bu aşamada ilk olarak paneli oluşturan yatay kesitlere ait sabit ekiler değişkenlerin zaman ortalamalarından çıkarılır. Daha sonra ise dönüştürülmüş model doğrusal olmayan En küçük Kareler (EKK) ile tahmin edilmektedir (Gonzalez, Terasvirta ve Van Dijk, 2005).

7. ANALİZ SONUÇLARI

Üçüncü bölümün bu kısmında, OECD üyesi 38 ülke için (Ek:1' de yer verildiği gibi) doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme ve beşeri sermaye ilişkisindeki rolünü analiz etmek amacı ile gerçekleştirilmiş analiz sonuçlarına yer verilecektir.

7.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Gelişmekte olan ülkelerin birçoğu ekonomik büyümeyi sağlayabilmek adına beşeri sermayeye yatırım yapmak durumundadır. Ancak bu tür ülkelerin sermaye birikimlerindeki yetersizlik, beşeri sermayeye yapılacak yatırımların önünde engel oluşturmaktadır. Sermaye yetersizliği sorununu çözmek ve beşeri sermaye yatırımlarını gerçekleştirerek ekonomik büyümeye pozitif katkı sağlamak amacıyla kaynak arayışına gitmektedir. Bir yandan beşeri sermayenin eğitilmesi diğer yandan sermaye

yetersizliğinin giderilmesi ve neticesinde ekonomik büyümeyi pozitif etkilemesi doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını cazip hale getirmektedir. Bu durum doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme ve beşeri sermaye ilişkisindeki rolünün araştırılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu noktadan hareketle OECD ülkelerinde ekonomik büyüme ve beşeri sermaye ilişkisinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının rolü YGPR modeli ile incelenmiştir. “Tablo 3.1” de modelde kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler verilmiştir.

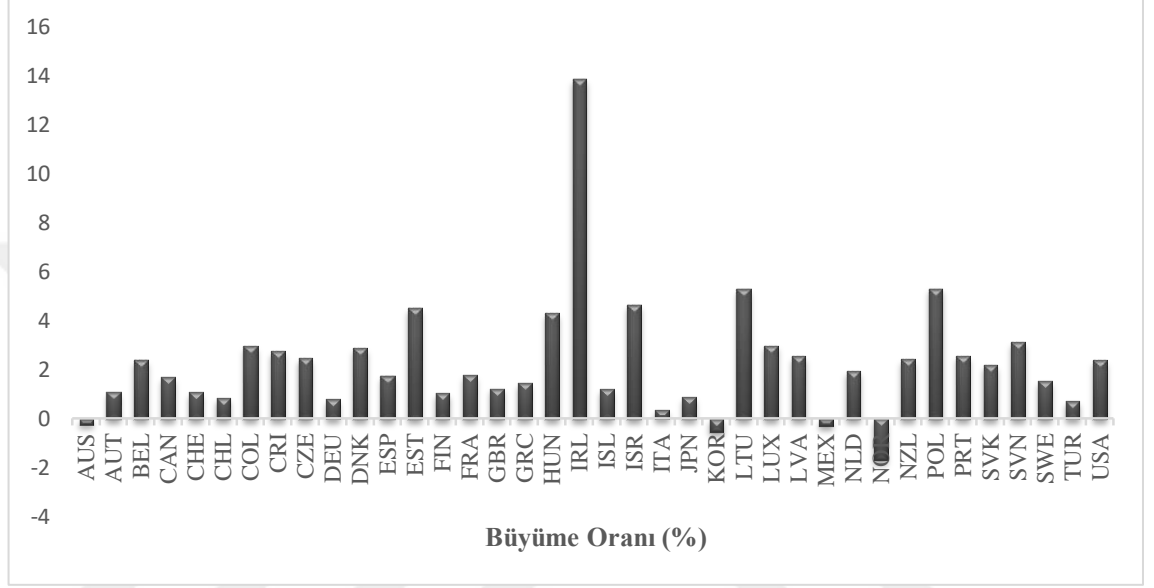
Tablo 3.1. Tanımlayıcı İstatistikler*

	<i>Reel GSYİH (\$)</i>	<i>Beşeri Sermaye Endeksi</i>	<i>Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının GSYİH İçerisindeki Payı (%)</i>
Ortalama	1.200.663	3,115	4,230
Standart Sapma	2.614.257	0,431	8,914
Maksimum	20.860.506	3,892	86,589
Minimum	8.369.693	1,802	-57,605
Gözlem Sayısı	1096	1096	1096
* Reel GSYİH ve Beşeri Sermaye arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir korelasyon bulunmaktadır (0,250).			

Tablo 3.1’de görüldüğü gibi ülke bazında reel GSYİH ve beşerî sermaye endeksi değişkenlerine ilişkin ortalamalar sırasıyla 1.200.663\$ ve 3,115’tir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH içindeki payına (%) ilişkin ortalama değer %4,230’dır. Reel GSYİH’nın en yüksek olduğu ülke, 20.860.506(\$ ile ABD iken en düşük olduğu ülke ise 8.369,693(\$ ile İzlanda’dır. Beşerî sermayeye ilişkin verilere bakıldığında; en düşük beşerî sermaye endeksine sahip ülke, 1,802 ile Türkiye iken en yüksek değere sahip ülke ise 3,892 ile İsrail’dir. En yüksek doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH içindeki payına (%) sahip ülke %86,589 ile Hollanda iken en düşük değere sahip ülke %-57,605 ile Lüksemburg’tur.

Ekonomik büyüme ve beşerî sermaye düzeyleri ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre farklılık göstermektedir. Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin verilerin daha net görülmesi amacıyla, veriler her ülke için belirli bir yılı esas alarak

hazırlanmıştır. Buna istinaden Grafik 3.1’de ekonomik büyümeyi temsilen büyüme oranı, Grafik 3.2’de beşerî sermayeyi temsilen beşerî sermaye endeksini ve Grafik 3.3’de eşik değişkenini temsilen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH’deki payına ilişkin göstergelere yer verilmiştir.

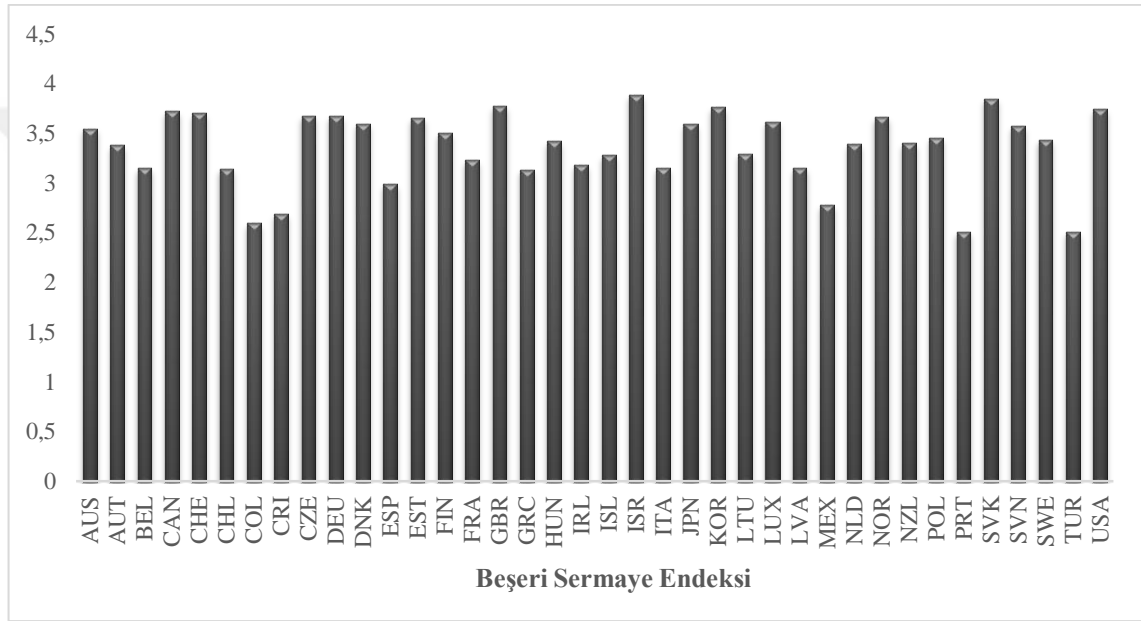
Grafik 3.1 OECD Ülkelerinde 2019 yılına ait reel GSYİH büyüme oranı göstergeleri.

Kaynak:The World Bank (WDI)

Grafik 3.1 incelendiğinde 2019 yılında en yüksek reel GSYİH büyüme oranına sahip iki ülke sırasıyla İrlanda ve Polonya iken en düşük reel GSYİH büyüme oranına sahip ülkelerin sırasıyla Norveç ve Kore olduğu görülmektedir. İrlanda yapısı itibariyle yüksek teknoloji endüstrisi, hizmet ve yaşam bilimlerine sahip, ticaret, sanayi ve yatırım odaklı modern bir bilgi ekonomisinden oluşmaktadır. Bu durum İrlanda’nın diğer ülkelere göre neden daha fazla GSYİH büyüme oranına sahip olduğuna işaret etmektedir. En yüksek ikinci reel GSYİH büyüme oranına sahip olan ülke ise Polonya’dır. Polonya Avrupa da en iyi ekonomik büyüme sonuçları veren ülkelerden biridir. Ayrıca Dünya Bankası tarafından yüksek gelirli ekonomi olarak sınıflandırılmıştır. Ekonomik serbestleşme politikası izleyen Polonya’nın ihrac kalemlerini makinelerin, elektronik donanımların, taşıtların vb. oluşturması da reel GSYİH büyüme oranının yüksekliğinin nedeni açıklamada ipucu vermektedir. Diğer taraftan OECD ülkeleri

arasında en düşük reel GSYİH büyüme oranına sahip ülkelerin % -1,7 ile Norveç ve -0,5 ile Kore olduğu görülmektedir. Grafik 3.1'e genel olarak bakıldığında Meksika, Kore ve Norveç dışında tüm ülkelerde reel GSYİH büyüme oranında bir artış olduğu görülmektedir (WDI, 2019).

PWT' a göre 2019 yılına ait Beşerî Sermaye Endeksi (HC), OECD ülkeleri kapsamına giren 38 ülkeye ait olan verileri Grafik 3.2' de verilmiştir.

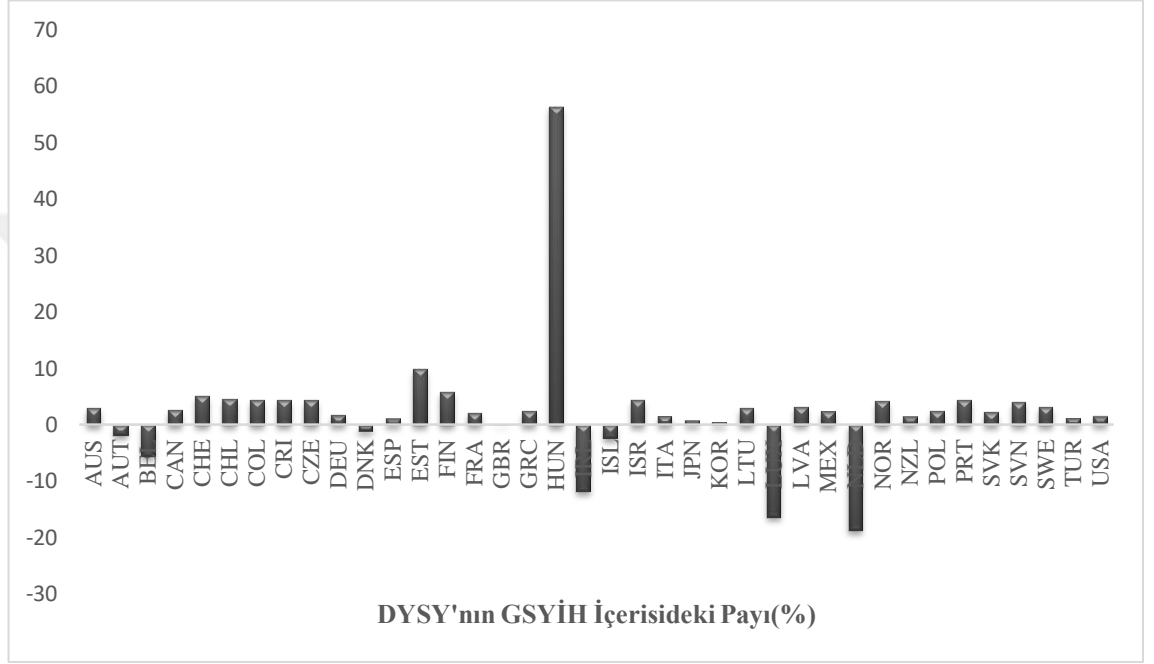

Grafik 3.2. OECD Ülkelerinde 2019 yılına ait Beşerî Sermaye Endeksi (hc) verileri.
Kaynak:Penn World Table (PWT)

Grafik 3.2' ye göre 2019 yılında en yüksek beşerî sermaye endeksine sahip ülkeler İsrail ve Slovakya iken, en düşük beşerî sermaye endeksine sahip olan ülkeler Portekiz ve Türkiye'dir. İsrail ileri teknoloji endüstrilerine sahip ve yazılım-telekomünikasyon alanlarında oldukça gelişmiş olması, insan sermayesinin yüksek ve iş gücünün vasıflı hale gelmesine neden olmaktadır. Bu durumda İsrail' in yüksek beşerî sermaye endeksine sahip olmasına sebebiyet vermektedir. En düşük beşerî sermaye endeksine sahip olan ülkeler birbirine çok yakın seviyelerde olan Portekiz ve Türkiye'dir. Portekiz ve Türkiye'nin ise eğitim, sağlık, altyapı vb. yatırımlara yeterince

kaynak ayıramaması OECD ülkeleri içerisinde geride kalarak düşük beşerî sermaye endeksine sahip olmalarına neden olmaktadır.

WDI verilerine göre 2019 yılını baz alan DYSY'nın GSYİH içerisindeki payının (%) değerlendirildiği, OECD ülkelerine ait oranlar Grafik 3.3'te verilmiştir.

Grafik 3.3. OECD Ülkelerinde 2019 yılına ait DYSY'nın GSYİH içerisindeki payı (%)

Kaynak:The World Bank (WDI)-(Foreign Direct Investment (FDI), Net Inflows)

Grafik 3.3' e bakıldığında DYSY' nın GSYİH içerisindeki payı diğer ülkelere oranla daha düşük olan iki ülke sırasıyla Hollanda ve Lüksemburg iken en yüksek olan ülkeler sırasıyla Macaristan ve Estonya' dır. Hollanda' nın dışa açık bir ekonomik yapıya sahip olması, büyük enerji zenginliğinin bulunması, ulaşım, lojistik ve finansal alanlarda iyi olması onu DYSY' na ev sahipliği yapan ülke durumundan uzaklaştırmaktadır. Diğer taraftan benzer bir şekilde Lüksemburg, jeopolitik konumu gereği diğer ülkelere göre daha fazla avantaj sağlamakta ancak çok uluslu şirketlere sahip olması sebebiyle, DYSY' na ev sahipliği yapan değil yatırımı gerçekleştiren üle konumunu almaktadır. Bu sebeple doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH içerisindeki payı oldukça düşüktür. Öte yandan Macaristan' da DYSY' nın GSYİH

içerisindeki payının baz alınan diğer ülkelerden oldukça fazla olduğu görülmektedir. Macaristan'ın üretkenlik kapasitesinin %80'inden fazlasının ülkenin refah ekonomisine fon sağlayan genel vergi ve özel sermayeden oluşması bu durumu desteklemektedir.

7.2. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Ekonomik büyüme ile beşerî sermaye arasındaki doğrusal olmayan ilişkide doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının rolünün incelendiği bu çalışmada ilk olarak yatay kesitler (ülkeler) arasındaki bağımlılık incelenmiştir. Bu çalışmada yatay kesit bağımlılığının varlığı, Breusch-Pagan (1980) tarafından bulunan ve Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) tarafından sapması düzeltilen LM_{adj} (Adjusted Lagrange Multiplier) testiyle incelenmiş olup elde edilen sonuçlar “Tablo 3.2”de gösterilmiştir.

Tablo 3.2. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	<i>LnGDP</i>	<i>HCI</i>	<i>Model</i>
<i>CD_{BP}</i>	2804.236*	18366.92*	2795.996*
<i>CD_{LM}</i>	56.03794*	471.0797*	55.81818*
<i>CD</i>	36.93813*	133.0294*	36.71396*
<i>LM_{adj}</i>	55.38277*	470.4245*	-

*, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini göstermektedir. *CD_{BP}*:Breusch ve Pagan 1980 testini, *CD_{LM}*:Pesaran 2004 *CD_{LM}* testini *CD*:Pesaran 2004 *CD* testini and *LM_{adj}*:Sapması düzeltilmiş *CD* testini göstermektedir.

Tablo 3.2'deki reel GSYİH ve beşerî sermaye serilerine ilişkin test istatistiklerine göre “yatay kesit bağımlılığı yoktur” şeklinde kurulan boş hipotez güçlü biçimde reddedilmiştir. Serilerde ve modelde yatay kesit bağımlılığının olduğuna karar verilmiş olup ulaşılan bu sonuç ülkelerden birine gelen bir şokun diğerlerini de etkilediğini ifade etmektedir.

7.3. Birim Kök Test Sonuçları

Yatay kesit bağımlılığının varlığı, analizin bazı aşamalarında uygulanacak testlerin seçiminde önem içermektedir. Öyle ki yatay kesit bağımlılığının varlığı halinde bu durumu dikkate alan ikinci nesil birim kök testlerinin uygulanması gerekliliği ortaya

çıkılmaktadır. Bu çalışmada kullanılan serilerde yatay kesit bağımlılığının var olduğu tespit edildiği için serilerin durağanlığını sınamada ikincil nesil birim kök testlerinden Pesaran (2007) CADF testi tercih edilmiş ve sonuçları Tablo 3.3’ te gösterilmiştir.

Tablo 3.3 Pesaran CADF (2007) Birim Kök Testi Sonuçları

	Sabitli		Sabitli-Trendli					
	Test İst.	Kritik Değerler			Test İst.	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10		%1	%5	%10
LnGDP	-2.668*	-2.230	-2.110	-2.040	-2.696*	-2.730	-2.610	-2.540
HCI	-1.999***	-2.230	-2.110	-2.040	-2.766*	-2.730	-2.610	-2.540

*, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Tablo 3.3’te elde edilen sonuçlara göre “serilerin birim kök içerdiği” şeklinde kurulan boş hipotez, reel GSYİH ve beşerî sermaye serileri için reddedilmektedir. Bu durum serilerin düzey değerlerinde ($I(0)$) durağan olduklarını göstermektedir.

7.4. Yumuşak Geçişli Panel Regresyon Tahmin Sonuçları

Analizde kullanılacak değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olduklarının tespit edilmesiyle birlikte YGPR analizinin ilk aşaması olan doğrusal modelin doğrusal olmayan modele karşı test edilmesi aşamasına geçilmiştir. Bu amaçla modelde doğrusallığın test edilmesi ve geçiş fonksiyonu sayısının belirlenmesi için Wald (LM), Fisher (LM_F) ve LRT (LRT) testleri hesaplanmış ve bu sonuçlar Tablo 3.4’te gösterilmiştir.

Tablo 3.4. Doğrusallık Testi Sonuçları

Eşik Değişkeni (FDI)	
H_0 : Doğrusal Model H_1 : En az bir eşik değişkenine sahip YGPR Model	
LM	14.108* (0,000)
LM_F	13.810* (0,000)
LRT	14.204* (0,000)

*, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Tablo 3.4'teki LM , LM_F ve LRT test sonuçlarının %1 düzeyinde anlamlılığa sahip olduğu görülmekte ve bu sebeple sıfır hipotezi reddedilmektedir. Buna göre, modelin doğrusal olmayan en az bir eşik etkisi içerdiği yönündeki alternatif hipotez kabul edilmiştir. Diğer bir ifade ile reel GSYİH ile beşerî sermaye arasındaki ilişkide doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının rolüne dair oluşturulan model aracılığıyla, doğrusal olan modellerin kullanılmasının uygun olmayacağı tespit edilmiştir. Bu tespitten ardından bir sonraki aşama olan rejim sayısının belirlenmesine geçilmiş ve uygun rejim sayısının belirlenmesi amacıyla LM , LM_F ve LRT testleri tekrar uygulanmış, ulaşılan sonuçlar Tablo 3.5'te gösterilmiştir.

Tablo 3.5.Uygun Konum Parametre Sayısının Bulunması

Eşik Değişkeni (FDI)	
$H_0 : r = 1$ vs $H_1 : r = 2$	
LM	0.153 (0.695)
LM_F	0.148 (0.701)
LRT	0.153 (0.695)

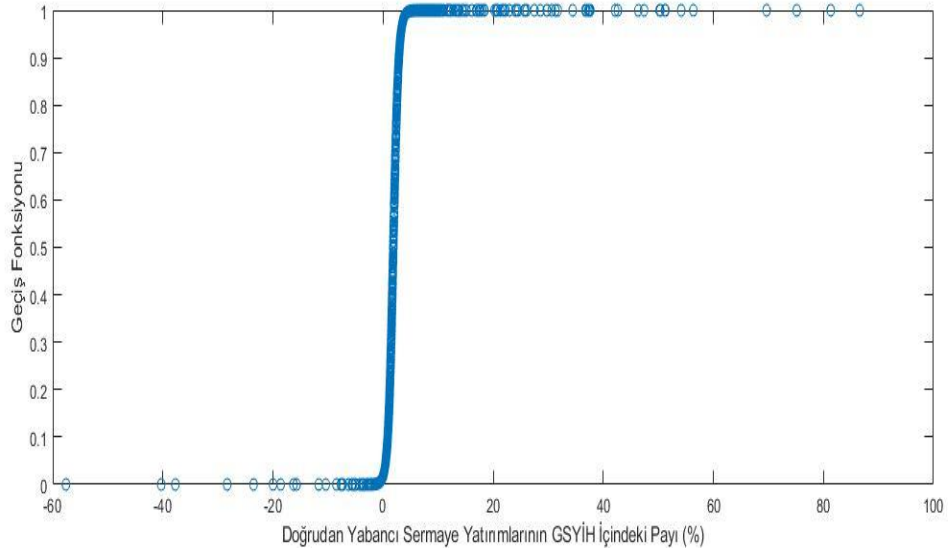
Tablo 3.5'teki sonuçlara göre modelin sıfır hipotezi reddedilememiştir. Bu nedenle modelin bir eşik etkisi içerdiğine ve iki rejimli YGPR modeli ile tahmin edilmesinin uygun olduğuna karar verilmiştir. Analizde bir sonraki aşamada reel GSYİH ile beşerî sermaye arasındaki ilişkide doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının rolü, iki rejimli YGPR modeliyle tahmin edilmiş ve tahmin sonuçları Tablo 3.6'da gösterilmiştir.

Tablo 3.6.YGPR Modeli Tahmin Sonuçları

Eşik Değişkeni (<i>FDI</i>)	Katsayılar
<i>HCI</i> ₁	-0,920* (0,457)
<i>HCI</i> ₂	0,969** (0,144)
Konum Parametresi, θ	12,939
Geçiş Parametresi, γ	2,077

*, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini göstermektedir. Parantez içerisindeki değerler heteroskedasitiye karşın modifiye edilmiş standart hataları göstermektedir.

Tablo 3.6’da görüldüğü gibi geçiş katsayısının (eğim parametresi, $\gamma=2,0771$) düşük değer alması rejimler arasındaki geçişin yumuşak olduğunu ifade etmektedir. Bu durum, YGPR modelinin EPR modeline indirgenemeyeceğini göstermektedir. Aynı zamanda, beşerî sermaye ile reel GSYİH büyüme oranı arasındaki ilişkide rejimler arasındaki geçişin ani olmadığını, yavaş olduğunu ve bir süreç gerektirdiğini de belirtmektedir. Diğer taraftan, modelde eşik değişkeni olarak kullanılan doğrudan yabancı sermaye yatırımları (*FDI*) ilişkin katsayı ise 12,939 olarak bulunmuştur.

Grafik 3.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının GSYİH Payına İlişkin YGPR Modeli ile Elde Edilen Tahmini Geçiş Fonksiyonu.

Kaynak: Yazar tarafından MATLAB programı ile elde edilmiştir.

Tablo 3.6’da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH içerisindeki payının % 12,939’un altında olduğu ilk rejimde beşerî sermayeye ilişkin tahmin edilen katsayı (β_0), %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif değer (-0,920) almaktadır. Eşik değişkeninin % 12,939’un üstünde olduğu ikinci rejimde ise β_0 ve β_1 ’in toplamı olarak ifade edilen beşerî sermayeye ilişkin tahmin edilen katsayı %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif değer (0,049) almaktadır. Ancak bu parametreler logit ve probit modellerde olduğu gibi doğrudan esneklik olarak yorumlanamamakta yalnızca işaretleri yorumlanabilmektedir. Bu katsayıların işaretinin ilk rejimde negatif (β_0), ikinci rejimde ise pozitif değer alması ($\beta_0 + \beta_1$), OECD ülkelerinde ekonomik büyüme ve beşerî sermaye arasındaki ilişkinin, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH içindeki payı belirli bir eşik seviyesinin altında olduğu durumda negatif, üzerinde olduğu durumda pozitif yönlü olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirli bir eşik seviyesinin altında gerçekleştiği durumda, beşerî sermaye artarken ekonomik büyüme azalmaktadır.

Gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının kalitesi ve seviyesi önem taşımaktadır. Bu nedenle de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH içindeki payı eşik altında gerçekleşen yatırımlar, yatırım yapılan ev sahibi ülkenin beşerî sermaye için ayrıca kaynak ayırmasını gerekli kılmaktadır. Beşerî sermayenin eğitimi ve geliştirilmesi için yapılan yatırımlar fazla maliyetli olduğu için de beşerî sermaye artarken çıktı üzerindeki etki azalmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH içindeki payının eşik üzerinde gerçekleşmesi beşerî sermayeyi herhangi bir maliyete katlanılmadan geliştirmekte, teknoloji ve bilgi transferi ile yönetim ve organizasyon aktarımını tam anlamıyla sağlamaktadır. Burada beşerî sermaye DYSY aracılığıyla artmaya devam ederken üretime daha çok katkıda bulunmakta ve ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.

Sonuç olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının beşerî sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisinde öneminin incelendiği bu çalışmada, iki değişken arasındaki ilişkide doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Elde edilen sonuçların literatürde yer alan, beşerî sermaye, ekonomik

büyüme ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını içeren çalışmaların geneliyle uyumluluk gösterdiği gözlemlenmiştir.

SONUÇ

Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının neden kaynaklandığı ve sürdürülebilir büyümenin nasıl gerçekleşeceği üzerine geçmişten bugüne bir çok fikir öne sürülerek teoriler geliştirilmiştir. 1980 öncesi teoriler büyümeyi fiziki yatırımlar ile açıklarken, 1980 sonrası teoriler büyümeyi teknolojik gelişme ve bilgi birikimi ile ilişkilendirmiştir. Bireyin niteliklerini arttıran ve üretim sürecine katkı sağlayan her türlü pozitif değer beşerî sermaye olarak nitelendirilirken, ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde en önemli faktör olarak görülmüştür.

Beşerî sermaye üretimde girdi olarak kullanılan ana faktörlerden biridir. Bireyin üretim aşamasında niteliklerini kullanması ve verimlilik artışı sağlayarak çıktı miktarında artışa neden olması beşerî sermayenin önemini daha da arttırmaktadır. Beşerî sermayesi gelişmiş bir toplum demek yenilikçi, teknolojik değişmelere ayak uydurabilen, daha üretken, sosyal ve siyasal yeniliklere uyum sağlayan, demokrasi ve insan haklarına saygılı, ekonomik açıdan daha fazla üretim ve talep demektir. Ancak beşerî sermayenin geliştirilerek ekonomik büyümenin sağlanması için eğitim ve sağlık başta olmak üzere teknoloji, Ar-Ge, alt yapı vb. yatırımların arttırılarak, beşerî sermayenin fiziki sermaye ile desteklenmesi gerekmektedir. Söz konusu yatırımlar oldukça maliyetli yatırımlardır. Dolayısıyla ülkeler beşerî sermaye yatırımlarını gerçekleştirmek için sermaye birikimine ihtiyaç duymaktadır. Gelişmiş ülkeler yatırımları gerçekleştirebilecek sermaye birikimine sahip iken, gelişmekte olan ülkeler sermaye yetersizliği nedeniyle yatırımlarını gerçekleştirememektedir. Bu durumda doğrudan yabancı sermaye yatırımları gelişmekte olan ülkelerin sermaye yetersizliğini gidermek ve beşerî sermayelerini geliştirebilmek adına iyi bir alternatif olarak dikkat çekmektedir.

Çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilen DYSY, yatırım yapılan ev sahibi ülkeye teknoloji transferi gerçekleştirerek beşerî sermayenin eğitilmesini sağlamakta, bilgi transferi gerçekleştirmekte, yönetim ve organizasyon alanlarında da pozitif etki yaratarak ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir.

DYSY aracılığıyla bir taraftan beşerî sermaye artmaya devam ederken üretime daha çok katkıda bulunmakta ve buna bağlı olarak büyümede artış gerçekleşebilmektedir. Bu sebeple özellikle gelişmekte olan ülkeler için beşerî sermayenin geliştirilerek sürdürülebilir büyümenin sağlanması konusunda DYSY kilit noktadır.

Bu çalışmanın amacı, OECD ülkelerinde ülke bazında 1990-2019 dönem aralığı için DYSY' nin ekonomik büyüme ve beşerî sermaye ilişkisindeki rolünü Yumuşak Geçişli Panel Regresyon Modeli ile analiz etmektir. Modele dâhil edilen değişkenler, ekonomik büyümeyi temsilen reel GSYİH oranı (\$), beşerî sermayeyi temsilen beşerî sermaye endeksi (HCI)' dir. Ayrıca, DYSY' nin GSYİH içindeki payı olarak hesaplanan (%) bir eşik değişkeni olarak modele dahil edilmiştir.

Çalışmaya dâhil edilen 38 ülkeye ilişkin değişkenlere ilk olarak, yatay kesit bağımlılığı testi uygulanmıştır. Buna ilişkin yatay kesit bağımlılığının varlığı Breusch-Pagan (1980) tarafından bulunan ve Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) tarafından sapması düzeltilen LMadj (Adjusted Lagrange Multiplier) testiyle incelenmiştir. Reel GSYİH oranı ve beşerî sermaye endeksi verilerine ilişkin test istatistiklerine göre “yatay kesit bağımlılığı yoktur” şeklinde kurulan boş hipotez güçlü biçimde reddedilmiştir. Başka bir ifade ile değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın ikinci aşamasında yapısal kırılmaları ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Pesaran (2007) CADF ikinci nesil panel birim kök testleri yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre “serilerin birim kök içerdiği” şeklinde kurulan boş hipotez reddedilmiş ve serilerin düzey değerde durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Analizin son aşaması, değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olduklarının tespit edilmesiyle birlikte Yumuşak Geçişli Panel Regresyon analizinin ilk aşaması olan doğrusal modelin doğrusal olmayan modele karşın test edilmesi aşamasına geçilmiştir. Bu amaçla modelde doğrusallığın test edilmesi ve geçiş fonksiyonu sayısının belirlenmesi için Wald, Fisher ve LRT testleri hesaplanmıştır. Test sonuçlarına göre

sıfır hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Böylelikle, modelin doğrusal olmayan en az bir eşik etkisi içerdiği alternatif hipotezi kabul edilmiş ve reel GSYİH ile beşerî sermaye endeksi arasındaki ilişkide DYSY'nın rolüne ilişkin modelde doğrusal olan modellerin kullanılmasının uygun olmayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bir sonraki aşama olan doğrusal model hipotezinin reddedilmesiyle birlikte rejim sayısının belirlenmesi aşamasına geçilmiştir. Wald, Fisher ve LRT testleri tekrar edilerek, modelin “bir eşik etkisi içerdiği” sıfır hipotezi reddedilememiştir. Böylece modelde reel GSYİH ile beşerî sermaye endeksi arasındaki ilişkide DYSY' na dair bir eşik değerinin yer aldığı belirlenmiş ve iki rejimli YGPR modeli ile tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre DYSY' nın GSYİH içindeki payına ilişkin tahmin edilen eşik değeri %12,939 olarak bulunmuştur. DYSY' nın GSYİH içindeki payının 12,939' un altında olduğu ilk rejimde beşerî sermaye endeksine ilişkin tahmin edilen katsayı (β_0), %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif değer (-0,9204) almaktadır. DYSY' nın GSYİH içindeki payının 12,939' un üstünde olduğu ikinci rejimde ise her iki katsayının toplamı olarak ifade edilen ($\beta_0 + \beta_1$), %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif değer (0,9694) almaktadır. Bu katsayıların işaretlerinin ilk rejimde negatif (β_0), ikinci rejimde ise pozitif değer alması ($\beta_0 + \beta_1$), OECD ülkelerinde ekonomik büyüme ve beşerî sermaye arasındaki ilişkinin belirli bir eşik seviyesinin altında negatif yönlü olduğunu, eşik seviyesinin üzerinde iken ise pozitif yönlü olduğunu göstermektedir. Bu bulgular Koçbulut ve Altıntaş, 2019; Borensztein vd., 1998; Batmaz ve Tekeli, 2007; Syzdykova Oralbaykızı, 2019; Yalçınkaya ve Aydın, 2015; Yılmaz vd., 2011' in çalışmalarında buldukları sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Sonuçlar ekonomik büyüme ve beşerî sermaye arasındaki ilişkinin doğrusal olmayıp, U şeklinde olduğunu bizlere göstermektedir.

Sonuç olarak, DYSY' nın ekonomik büyüme ve beşerî sermaye ilişkisindeki rolünün incelendiği bu çalışmada, iki değişken arasındaki ilişkide DYSY' nın büyük bir rol oynadığı görülmektedir. Beşerî sermayenin ekonomik büyümeye olan etkisine ilişkin DYSY' nın GSYİH içindeki payına dair eşik seviyesinin dikkate alınması gerekmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir büyüme ve beşerî sermayenin geliştirilmesi bağlamında politika yapıcıların teknolojisi yoğun, kalitesi ve

sermayesi yüksek olan DYSY'nı ülkelerine çekebilmek amacıyla hareket etmesi gerekmektedir. Çünkü gerçekleştirilen her DYSY, yatırımın gerçekleştirildiği ev sahibi ülkenin beşeri sermayesini geliştirmemekte ve dolayısıyla büyüme potansiyelini olumlu yönde etkilememektedir. Ev sahibi ülkenin ileri teknolojiyi ülkesine getirebilecek, sermayesi yüksek ve beşeri sermayesini kendi eğitebilecek yapıda, yüksek kalitede DYSY' nı ülkesine çekmesi gerekmektedir. Ancak bu doğrultuda gerçekleştirilen DYSY aracılığı ile beşeri sermaye geliştirilerek, yabancı yatırım tarafından aktarılan sermaye farklı alanlarda değerlendirilmekte ve bir yandan beşeri sermaye artarken bir yandan da ekonomik büyüme bu durumdan pozitif etkilenmektedir. Aksi takdirde ise teknolojiyi yoğun olmayan, sermayesi ve kalitesi düşük DYSY tarafından gerçekleştirilen yatırımlar, ev sahibi ülkeye hem düşük sermaye getirmekte hem de beşeri sermayeyi ev sahibi ülkenin kaynak ayırarak eğitmesini gerekli kılmaktadır. Bu durumda aktarılan sermayenin bir kısmı ev sahibi ülke tarafından beşeri sermayeyi geliştirmek için yapılan yatırımlara aktarılacaktır. Dolayısıyla da beşeri sermayenin geliştirilmesi amacıyla ev sahibi ülke tarafından yapılan yatırımlar kısa dönemde tüketim harcaması olarak görülecek, diğer sektörlerin gelişimi amacıyla kullanılacak sermaye miktarı azalacak ve ekonomik büyüme bu durumdan olumsuz etilenecektir. Bu nedenle politika yapıcıların, çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilecek her DYSY' nı kabul etmemesi, durumu değerlendirerek yüksek sermaye ve kaliteye sahip, teknolojiyi yoğun yatırımları ülkesine çekmesi, beşeri sermayenin geliştirilerek olumlu büyüme performansı sergilemesi açısından önemlidir.

Tüm bunlar doğrultusunda teknolojiyi yoğun, sermayesi ve kalitesi yüksek DYSY' nı ülkelere çekmek isteyen politika yapıcıların öncelikle DYSY' nı etkileyen en önemli unsurlardan olan ekonomik ve siyasi istikrarı sağlaması gerekmektedir. Ardından yapılacak düzenlemeler ve uygulanacak teşvik politikaları ile yatırım ortamının uluslararası seviyeye getirilerek DYSY için cazip bir hal alması sağlanmalıdır. Ayrıca kayıt dışı ekonomiyi engelleyecek düzenlemelerin gerçekleştirilerek önüne geçilmesi gerekmektedir. Eğer DYSY'ndan daha fazla verim alınmak isteniyorsa, yatırımı gerçekleştiren şirketler daha çok üretim alanına ve daha çok emek gücüne ihtiyaç duyulan sektörlere yöneltilmelidir.

DYSY, belirlenen amaçlar doğrultusunda ülkeye çekebilmek için eğitim, sağlık, alt yapı vb. yatırımlar arttırılmalıdır. Ve gelen yabancı sermayenin dengeli bir şekilde sektörler arasına dağılımını gerçekleştirilmelidir.

Tüm bunlar doğrultusunda ancak yüksek sermaye ve kaliteye sahip, yoğun teknolojikli DYSY ülkeye çekilebilecek ve yabancı yatırım tarafından ev sahibi ülkenin herhangi bir kaynak ayırmasına gerek kalmadan beşeri sermaye geliştirilmiş olacak ve buna bağlı olarak pozitif yönde büyüme gerçekleşecektir.

KAYNAKÇA

ACAR, Y. (2002) **İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri**, Vipaş A.Ş Yayınları, Bursa, 35-36.

AGHION, P.; HOWITT, P. (2009) “The Economics of Growth, London; The MIT Press, 1.

AĞAYEV, S. (2010) “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi; Geçiş Ekonomileri Örneğinde Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizleri”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 12, Sayı 1, ss. 159-184.

AĞIR, H.; RUTBİL, M. (2019) “Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ile Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Analizi”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 16, Sayı 2, ss. 469-488.

AKÇA, F. (2014) “Beşerî Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi; Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi, **Cumhuriyet Üniversitesi, S.B.E.** Sivas.

AKSU, L. (2016) “Türkiye’ de Beşerî Sermayenin Önemi; İktisadi Büyüme ile İlişkisi, Sosyal ve Stratejik Analizi”, **İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, ss. 68-129.

AKSU, L. (2016) “Türkiye’ de Beşerî Sermayenin Önemi; İktisadi Büyüme ile İlişkisi”, **İktisat Politikaları Araştırma Dergisi**, Cilt 13, Sayı 2, ss. 1-35.

ALAGÖZ, M.; ERDOĞAN, S., TOPALLI, N. (2008) “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi 1992-2007”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, ss. 79-89.

ALİ, H.; JABEEN, A. (2015) “Effects of Education on Economic Growth; Evidence from Pakistan, American Journal of Economics”, **Finance and Management**, Cilt 1, Sayı 6, ss. 579-585.

ALİTOSKA, A. (2019), “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Beşerî Sermaye ve İktisadi Büyüme İlişkisi”, Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Ticaret Üniversitesi, S.B.E.** İstanbul.

ALTINBAŞAK, İ.; YALÇIN, A., CENGİZ, E. (2008) **Küresel Pazarlama Yönetimi**, İstanbul, Beta Basım Yayın, 346.

AŞIK, B. (2007) “Uzun Dönemli Büyümede Dışa Açıklık ve Beşerî Sermayenin Rolü (Yükselen Piyasalar İçin Bir Panel Data Uygulaması)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Yıldız Teknik Üniversitesi, S.B.E.** İstanbul.

ATAMTÜRK, B. (2007) “Büyüme Teorileri ve IMF Politikaları”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 12, Sayı 1, ss. 89-103.

ATİK, H. (2013), “Beşerî Sermaye ve Dış Ticaret İlişkisi; Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi, **Erciyes Üniversitesi, S.B.E.** Kayseri.

AY, A.; YARDIMCI, P. (2008) “Türkiye’ de Beşerî Sermaye Birikimine Dayalı AK Tipi İçsel Ekonomik Büyümenin VAR Modeli ile Analizi, **Selçuk Üniversitesi Maliye Dergisi**, Sayı 155, ss. 39-54.

AYAYDIN, H. (2010) “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi; Türkiye Örneği”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 26, ss. 134-145.

AYKIRI, M. (2016) “Orta Gelir Tuzağından Çıkışta Beşerî Sermayenin Önemi (Yüksek ve Üst Orta Gelirli Ülkeler Üzerine Bir Uygulama)”, Doktora Tezi, **Atatürk Üniversitesi, S.B.E.** Erzurum.

BAKIRTAŞ, İ.; ÖZTÜRKLER, H., AY, C., YÜKSEL, B., MARANGOZ, B., BALTACIOĞLU, T. ve Diğerleri (2009) **Stratejik Küresel Pazarlama**, Ankara, Eflatun Yayınları, 238.

BAL, O. (2011) Beşerî Sermaye ve Ekonomik Gelişme, “Çevrimiçi”, <https://avesis.kocaeli.edu.tr/> Erişim 18/12/2021.

BARRO, R. J. (1989) “Economic Growth in a Cross Section of Countries”, **NBER Working Paper Series**, No;3120.

BAŞARIR, Y. (2013) “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi (Türkiye Uygulaması), Yüksek Lisans Tezi, **Anadolu Üniversitesi, S.B.E.** Eskişehir.

BATMAZ, N.; TEKELİ, S. (2007) “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Türkiye Örneği (1996-2016)”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, ss. 35-52.

BECKER, G. S.; MURPHY, K.M, ROBERT, F. (1994) Human Capital, Fertility and Economic Growth”, **NBER Working Papers**, pp. 323-350.

BENHABIB, J.; SPIEGEL, M. (1994) “The Role of Human Capital in Economic Development Evidence from Aggregate Cross-Country Data”, **Journal of Monetary Economics**, Volume 34, pp. 143-173.

BERBER, M. (2006) **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, Derya Kitapevi, Trabzon.

BERKMAN, K. (2008) “Beşerî Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi; Türkiye Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, **Pamukkale Üniversitesi, S.B.E.** Denizli.

BLANKENAN, W.F.; SIMPSON, N. B., TOMLJANOVICH M. (2007) “Public Education Expenditures, Taxation and Growth: Linking Data To Theory”, **American Economic Association**, Volume 97, Issure 2, pp. 393-397.

BLOMSTROM, M.; KOKKO, A. (2002) FDI and Human Capital; A Research Agenda, **OECD Development Centre Working Paper**, No; 195, 1-33.

BOSTAN, A.; KELLEÇİ, S., YILMAZ, A. (2016) “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Avrasya Ekonomileri Örneği”, **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 5, Sayı 5, ss. 23-36.

BOZKURT, K.; BALMUMCU, Ö. (2018) “Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Panel Veri Analizi”, **Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Prof. Dr. Harun TERZİ Özel Sayısı, ss. 391-406.

BOZKURT, S. (2009) “Türkiye’ de Beşerî Sermaye ile Bölgesel Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiler”, Yüksek Lisans Tezi, **Ege Üniversitesi, S.B.E.** İzmir.

BÜLBÜL, Y. (2008) **TEKNONOMİ; Tarihsel Açıdan Teknoloji-Ekonomi İlişkisi**, İstanbul.

CAN, F. (2015) “Eğitim Kanalıyla Gerçekleşen Beşerî Sermaye Artışlarının Ekonomik Büyümeye Etkisi (OECD Örneği), Yüksek Lisans Tezi, **Anadolu Üniversitesi, S.B.E.** Eskişehir.

CARBONAL, J. B.; WERNER, R. (2018) “Does Foreign Direct Investment Generate Economic Growth? A New Empirical Approach Applied to Spain”, **Journal Economic Geography**, Volume 94, Issue 4, pp. 120-158.

CHECH, B. (2000) “Economic Growth As The Limiting Factor for Wildlife Conservation”, (Vahşi Yaşamın Korunması İçin Sınırlayıcı Faktör Olarak Ekonomik Büyüme), *Wildlife Society Bulletin*, 28(1), 1-24.

ÇAYIR, B.; ERDEM, E. (2020) “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beşerî Sermaye İlişkisi: BRIC-T Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama”, **İzmir İktisat Dergisi**, Cilt 35, Sayı 4, ss. 725-739.

ÇAYIR, B.; ERDEM, E. (2020) “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Beşerî Sermaye İlişkisi; BRICS-T Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama”, **İzmir İktisat Dergisi**, Cilt 35, Sayı 4, ss. 725-739.

ÇEŞTEPE, H; GENÇEL, H. (2019) “Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi; Türkiye için Nedensellik Analizi”, **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 8, Sayı 16, s. 139-146.

ÇOLAK, M. (2010) “Eğitim ve Beşerî Sermayenin Kalkınma Üzerine Etkisi”, **Kamu İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Cilt 11, Sayı 3, ss. 109-125.

DAŞÇI, E.; CEMALOĞLU, N. (2018) “Beşerî Sermayeye Yapılan Harcamaların Ekonomik Büyüme Etkisi: Panel VAR Analizi”, **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 18, Sayı 2, ss. 1-16.

DAŞDEMİR, A. (2008) “AB Üyesi Ülkelerde Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi; Panel Veri Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, **Dokuz Eylül Üniversitesi, S.B.E.** İzmir.

DEJAVARAN, S. V.; SWAROOP V., ZOU, H. (1996) “The Composition of Public Expenditure and Economic Growth”, **Journal of Monetary Economics**, Volume 37, Issue 2, pp. 313-344.

DEMİR ŞEKER, S. (2011) “Türkiye’ nin İnsani Gelişme Endeksi ve Endeks sıralamasının Analizi, **T.C. Kalkınma Bakanlığı**, Yayın No; 2888, Ankara.

DEMİR, O. (2002) “Durgun Durum Büyümeden İçsel Büyüme”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, ss. 1-16.

DEMİR, O.; ÜZÜMCÜ, A. (2003) “İçsel Büyümenin Kaynakları”, **Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 17, Sayı 3-4, ss. 17-38.

DEMİRCAN, H. (2003) **Dünya ve Türkiye’ deki Yabancı Sermaye Yatırımları ve Stratejileri**, Hazine Müsteşarlığı, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü.

DİNÇER, M. Z. (2020) **Genel Ekonomi; Sermaye Piyasa Faaliyetleri Düzey 3 Sınavı Ders Notları**, Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kuruluşu Yayınları, s. 79.

EINARSSON, T.; MARGUIS, M. H. (1998) “An RBC Model with Growth: The Role of Human Capital”, **Journal of Economics and Business**, Volume 50, Issue 5, pp. 431-444.

ERCAN, M. K. (2001), “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Ülkenin Kalkınmışlığı ve Krizler Arasındaki İlişki”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, ss. 81-92.

ERCAN, N. Y. (2000) “İçsel Büyüme Teorisi; Genel Bir Bakış, **Planlama Dergisi** Özel Sayı-DTP’ nin Kuruluşunun 42. Yılı, ss. 130.

ERCAN, N. Y. (2002) “İçsel Büyüme Teorisi Genel Bir Bakış”, **Planlama Dergisi**, DTP’ nin 42. Kuruluş Yılı Özel Sayısı, ss. 129-138.

ERDOĞAN, S.; YILDIRIM, D. Ç. (2009) “Türkiye’ de Eğitim-İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme”, **Kocaeli Üniversitesi Bilgi Ekonomisi ve Yönetim Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, ss. 11-22.

EREN, E. (2001) **Makro İktisat**, Avcı Ol Basım Yayın, İstanbul.

ERGEN, H. (1999) “Türkiye’ de Eğitimin Ekonomik Büyümeye Katkısı”, **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Cilt 10, Sayı 35, ss. 21-52.

ESER, K.; EKİZ GÖKMEN, Ç. (2009) “Beşerî Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri; Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler”, **Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, ss. 41-56.

FERNANDEZ, E.; MAURO, P. (2000) “The Role of Human Capital in Economic Growth; The Case of Spain”, **IMF Working Paper**.

GÖKÇE, C. (2007) “Ekonomik Büyüme Sürecinde Enerjinin Değişen Rolü; Türkiye Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, **Kocatepe Üniversitesi, S.B.E.** Afyon.

GÖKÇEN, B. (2006) “Beşerî Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Önemi; Adana İline İlişkin Bir Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi, **Çukurova Üniversitesi, S.B.E.** Adana.

GÖKÇEN, B. (2006) “Beşerî Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Önemi; Adana İline İlişkin Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, **Çukurova Üniversitesi, S.B.E.** Adana.

GÖKTAŞ YILMAZ, Ö. (2005) “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, Sayı 2, ss. 63-76.

GÜLMEZ, A; AK, M. Z. (2006) **Türkiye’ de Ar-Ge ve Ekonomik Büyüme İlişkisi; Eşbütünleşme Testi, (Uluslararası 5. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi)**, Kocaeli, Bilgi Toplumunu Yayınları.

GÜNGÖR, T. (2016) “Türkiye’ de Yüksek Öğretim ve Ekonomik Büyüme”, **Çimento İşveren Dergisi**, Cilt 30, Sayı 1, ss. 8-17.

GÜRAK, H. (2006) **Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi**, Etkin Kitapevi, Bursa.

HANSEN, H.; RAND, J. (2004) “On The Causal Links Between FDI and Growth in Developing Countries”, Institute of Economics, University of Copenhagen and Development Economics Research Group, **Discussions Papers**, pp. 04-30.

IAMSIRAROJA, S.; ULUBAŞOĞLU, M. A. (2015) “Foreign Direct Investment and Economic Growth: A Real Relationship Or Wishful Thinking?”, **Economic Modelling**, Volume 51, pp. 200-213.

İNCE, Ö. (2006) “Yeni Büyüme Teorileri; Türkiye İçin Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, **Ege Üniversitesi, S.B.E.** İzmir.

İŞLEYEN, Ş. (2020) “Beşerî Sermaye ve Doğrudan Yabancı Yatırımlarının Ekonomik Büyüme ile İlişkisi; OECD Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi”, **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 9, Sayı 3, ss. 1554-1563.

İŞLEYEN, Ş. (2020) “Beşerî Sermaye ve Doğrudan Yabancı Yatırımlarının Ekonomik Büyüme ile İlişkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi”, **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 9, Sayı 3, ss. 1554-1563.

KAHİLLOĞULLARI, A. (2010) “Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi; Türkiye Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, **Mustafa Kemal Üniversitesi, S.B.E.** Hatay.

KAMACI, A.; MOHAMMAD, A. S. (2020) “BRIC-T Ülkelerinde Doğrudan ve Dolaylı Yatırımların Ekonomik Büyüme Etkisi”, **Yönetim, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, ss. 86-104.

KARAGÜL, M. (2002) “Beşerî Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi**, Yayın No; 37, Afyon.

KARAGÜL, M. (2002) **Beşerî Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu**, Anıt Matbaa, Afyon.

KARAMAN, E. (2007) “Beşerî Sermaye ve İktisadi Kalkınma Üzerine Etkileri, Türkiye Üzerine Bir Analiz”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **İnönü Üniversitesi, S.B.E.** Malatya.

KARŞIYAKALI, B. (2008) “Türkiye’ de Ekonomik Büyümenin Kaynaklarının Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, **Dokuz Eylül Üniversitesi, S.B.E.** İzmir.

KAYMAK, H. (2005) “Yabancı Doğrudan Yatırımları Artırmak için Teşvikler Gerekli ve/veya Yeterli mi?”, **Maliye Dergisi**, Sayı 149.

KAZANCIĞİL, D. (2019) “Beşerî Sermaye Ekonomik Büyüme İlişkisi”, Doktora Tezi, **Balıkesir Üniversitesi, S.B.E.** Balıkesir.

KIRIKÇI, M. H. (2019) “Beşerî Sermaye Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kurumsal Faktörler Açısından Değerlendirilmesi; Bir Panel Veri Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, **Gaziantep Üniversitesi, S.B.E.** Gaziantep.

KOÇ, A. (2013) “Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Analizi ile AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Maliye Dergisi**, Sayı 165, ss. 241-258.

KOÇBULUT, Ö.; ALTINTAŞ, H. (2019) “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme: OECD Ülkeleri İçin Panel Eşik Değer Analizi”, **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı 54, ss. 89-113.

KONYA, S. (2012) “İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejilerinin Büyüme Üzerine Etkisi; Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama”, Doktora Tezi, **Selçuk Üniversitesi, S.B.E.** Konya.

KONYA, S. (2012) “İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejilerinin Büyüme Üzerine Etkisi; Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama”, Doktora Tezi, **Selçuk Üniversitesi, S.B.E.** Konya.

KÖPRÜCÜ, Y. (2017) “Doğrudan Yabancı Yatırımların Teknolojik Yayılma ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt 15, Sayı 30, ss. 105-122.

KUYUBAŞI, V. (2009) “Beşerî Sermayeye Dayalı Ekonomik Büyüme Modelleri ve Gemmell’ in Beşeri Sermaye Modeline Yönelik Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, **Osmangazi Üniversitesi, S.B.E.** Eskişehir.

KUZUÖREN, B. (2019) “Kurumlar ve Beşerî Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi; Türkiye İçin Ampirik Analiz”, Yüksek Lisans Tezi, **Bülent Ecevit Üniversitesi, S.B.E.** Zonguldak.

KWON, D. (2009) Human Capital and Its Measurement, “Çevrimiçi”, <https://www.oecd.org/site/progresskorea/44109779.pdf> Erişim 19/12/2021.

LAUTER, G.; REHMAN, Ö. (1999) “Central and East European Trade Orientation and FDI Flows; Preperation for EU Nembership”, **International Trade Journal**, Vol 13, Issue 1, pp. 35-53.

LI, X.; LIU, X. (2005) “Foreign Direct Investment and Economic Growth: An Increasingly Endogenous Relationship”, **World Development**, Volume 33, Issure 3, pp. 393-407.

LYROUDI, K.; PAPANASTASIOU, J., VAMVAKIDIS, A. (2004) “Foreign Direct Investment and Economic Growth in Transition Economies”, **South Eastern Europe Journal of Economics**, Issure 1, pp. 97-110.

MAHMUDLI, S. (2017) “Beşerî Sermayenin Ekonomik Büyümeye Yansıması; Azerbaycan Örneği, **Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, ss. 13-29.

MANGA, M.; BAL, B.; ALGAN, N ve KANDIR, E.D (2015) “Beşerî Sermaye, Fiziksel Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi; BRICS Ülkeleri ve Türkiye Örneği, **Ç.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 24, Sayı 1, ss. 45-60.

MECİK, O. (2010) “Sosyal Sermaye ve Beşerî Sermayenin Bireysel Ekonomik Getirisi; Eskişehir Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, **Uşak Üniversitesi, S.B.E.** Uşak.

MEIER, G. M.; ROBERT, E. B. (1957) **Economic Development; Theory, History, Policy, New York; John Wiley and Sons.**

MELLO, D.; LUIZ R. (1999) “Foreign Direct Investment in Developing Countries and Growth: A Selective Survey”, *Journal of Development Studies*, Volume 34, Issue 1, pp. 1-34.

MERLEVEDE, B.; SCHOORS, K. (2004) “Reform, FDI and Economic Growth: Tale of the Tortoise and the Hare”, William Davidson Institute, **Working Paper**, No: 730.

MUCUK, M.; DEMİRSEL, M. T. (2009) “Türkiye’ de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Performans”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 21, ss. 365-373.

O’NEILL, D. (1995) “Education and Income Growth Implication for Cross-Country Inequity, **Journal of Political Economy**, Volume 103, Issue 6, ss. 1298-1301.

OECD (2001c) The Well-Being of Nations; The Role of Human and Social Capital, <https://www.oecd.org/site/worldforum/33703702.pdf> Erişim 19/12/2021.

OKUYAN, H. A.; ERBAYKAL, E. (2007) “Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **Finans, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 19, Sayı 67, ss. 47-58.

ORALBAYKIZI, A. S. (2019) “Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Orta Asya Ülkeleri Örneği”, **International Journal of Cultural and Social Studies**, Cilt 5, Sayı 1, ss. 291-307.

OTO, R. (2019) “Türkiye’de Beşerî Sermaye Kaynakları ve Beşeri Sermayenin Gelecekte Türkiye’ nin Büyümesine Katkısı; Bitlis İli Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, **Gazi Üniversitesi, S.B.E.** Ankara.

ÖNCÜ, E.; ÇELİK, Ş. (2018) “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: BRIC-T Ülkeleri Panel Nedensellik Analizi”, **Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 17. UİK Özel Sayısı, ss. 403-414.

ÖZDİLEK, E. (2019) “Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi; Orta Doğu Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir İnceleme”, Yüksek Lisans Tezi, **Afyon Kocatepe Üniversitesi, S.B.E.** Afyonkarahisar.

ÖZEL, H. A. (2012) “Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, ss. 63-72.

PRESTON, P. W. (2002), *Development Theory; An Introduction*, UK; Blackwell Publishing.

RİASAT, S.; ATİF, R., ZAMAN, K. (2011) “Measuring The Impact of Educational Expenditures on Economic Growth: Evidence from Pakistan”, **Educational Research**, Volume 2, Issue 13, pp. 1839-1846.

ROMER, M. P. (1990) Endogenous Technological Change, *The Journal of Political Economy*, Vol 98, No;5, Part 2, pp. 71-102.

ROMER, M. P. (1994) The Origins of Endogenous Growth, *The Journal of Economic Perspective*, Volume 8, Issue 1, pp. 3-22.

SCHULTZ, T. (1972) “Human Capital; Policy Issues and Research Opportunities”, **NBER Working Papers**, Vol 6, No 4126, pp 1-84.

SEDDİQI, K. M. Z. (2018) “Yeni Büyüme Teorileri Çerçevesinde Ekonomik Büyüme ve Beşerî Sermaye İlişkisi; Afganistan Uygulaması (1980-2015)”, Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Üniversitesi, S.B.E.** İstanbul.

SEREL, H.; MASATÇI, K. (2015) “Türkiye’ de Beşerî Sermaye ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Ko-entegrasyon Analizi”, **Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 19, Sayı 2, ss. 49-58.

SEYİDOĞLU, H. (2001) **Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama**, 21. Baskı, İstanbul, Guzem Yayınları, 397.

SMITH, A. (2015) An Inquiry Into The Nature and Causes of The Wealth of Nations, <http://www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/adam-smith/wealth-nations.pdf> Erişim 20/12/2021.

SÖYLEMEZ, A. (2019) “Beşerî Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi; Türkiye Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, **Atatürk Üniversitesi, S.B.E.** Erzurum.

SÖYLEMEZ, A.; ÇALIŞKAN, Z. (2020) “Beşerî Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi; Türkiye Üzerine Bir İnceleme, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 24, Sayı 1, ss. 175-195.

SÖYLEMEZ, A.; YURTTANÇIKMAZ, Z. Ç. (2020) “Beşerî Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 24, Sayı 1, ss. 175-195.

SYZDYKOVA, A. (2020) “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi”, **İktisat Araştırmaları Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, ss. 78-90.

ŞAHİN, D. (2015) “Çin’ de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 8, Sayı 41, ss. 1296-1302.

ŞİMŞEK, M. Ş. (2006) **İşletme Bilimine Giriş**, 23. Baskı, Konya, Eğitim Yayınları, 76.

TABAN, S. (2008) **İktisadi Büyüme Kavram ve Modelleri**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

TABAN, S. (2010) “Türkiye İçin Devlet Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Sınır Testi Yaklaşımı ile İncelenmesi”, **Uluslararası Finans Araştırmaları Dergisi**, Cilt 48, Sayı 1, ss. 184-193.

TABAN, S. (2011) **İktisadi Büyüme Kavram ve Modelleri**, 2. bs, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 1.

TABAN, S.; KAR, M. (2006), “Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme Nedensellik Analizi, 1969-2001”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, ss. 159-182.

TUNALI, H. N.; YILMAZ, A. (2016) “Büyüme, Beşerî Sermaye ve Kalkınma İlişkisi: OECD Ülkeleri’ nin Ekonometrik Bir İncelemesi”, **MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 14, Sayı 4, ss. 295-318.

UNDP (2000), Human Development Report-1995, <https://www.undp.org/hdro> Erişim 19/12/2021.

UNDP (2004) Human Development Report-2021, <https://hdr.undp.org/> Erişim 19/12/2021.

UNDP (2010) “Human Development Report, 2010; The Real Wealth of Nations; Pathways to Human Development, 20th Anniversary Edition, Palgrave Macmillan, New York.

ÜNSAL, E. M. (2007) **İktisadi Büyüme**, 1. Baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara.

ÜNSAL, E. M. (2016), **İktisadi Büyüme**, Genişletilmiş 2. Baskı, BB101 Yayınları, Ankara.

ÜNSAL, E. M. (2020), **Makro İktisat**, 1. Baskı, Murat Eğitim Yayınları, İstanbul.

ÜNVER, Ş. (2017) “Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi; Ekonometrik Bir Analiz”, Yüksek Lisans Tezi, **Atatürk Üniversitesi, S.B.E.** Erzurum.

VARSAK, S. (2008) “Beşerî Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi;1970-2006 Türkiye Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, **Dumlupınar Üniversitesi, S.B.E.** Kütahya.

VARSAK, S.; BAKIRTAŞ, İ. (2009) “Ekonomik Büyüme Üzerinde Beşerî Sermayenin Etkisi: Türkiye Örneği”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 25, ss. 49-60.

YALÇINKAYA, Ö.; AYDIN, H. İ. (2017) “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri; Seçilen Yükselen Piyasa Ekonomileri Örneği (1992-2015)”, **Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, ss. 39-64.

YAO, S. (2006) “On Economic Growth, FDI and Exports in China”, **Journal Applied Economics**, Volume 38, Issue 3, pp. 339-351.

YARDIMCI, P. (2006) “İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri”, **Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı 10, ss. 96-115.

YARDIMCI, P. (2006) “İçsel Büyüme ve Türkiye’ de İçsel Büyüme Etkileyen Faktörlerin Ampirik Analizi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Selçuk Üniversitesi, S.B.E.** Konya.

YAYLALI, M.; LEBE, F. (2011) “Beşerî Sermaye ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 30, Sayı 1, ss. 23-59.

YILMAZ, Ö. G. (2005) “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi, Ekonometri ve İstatistik E-Dergisi, Sayı 2, ss. 63-76.

YUMUŞAK, İ. G. (2000) “Beşerî Sermayenin İktisadi Önemi ve Türkiye’ nin Beşerî Sermaye Potansiyeli”, **Kocaeli Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, ss. 4-48.

YUMUŞAK, İ. G.; BİLEN, M. (2000) “Beşerî Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme, **K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 1, ss. 77-96.

YÜCEL, F.; AKBAY, O. S. (2008) **Yabancı Doğrudan Yatırımlar Yoluyla Gelişmekte Olan Ülkelere Teknoloji Transferi ve Ekonomik Büyüme**, Üniversite-Sanayi İş birliği Merkezleri Platformu (USİMP) Üniversite Sanayi İş birliği Ulusal Kongresi, Adana, ss. 4.

YÜLEK, M. A. (1997) “İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine”, **Bilkent Üniversitesi Hazine Dergisi**, Sayı 6, ss. 1-15.

ZANDİLE, Z.; ANDREW, P. (2018) “**FDI As A Contributing Factor To Economic Growth In A Burkina Faso: How True Is This**”.

ZHANG, K. H. (2001) “Does Foreign Direct Investment Promote Economic Growth? Evidence From East Asia and Latin America”, *Contemporary Economic Policy*, 19(2), 175-185.

EKLER

EK 1: OECD ÜLKELERİ

ÜLKELER	
ABD	JAPONYA
ALMANYA	KANADA
AVUSTRALYA	KOLAMBIYA
AVUSTURYA	KORE
BELÇİKA	KOSTARİKA
BİRLEŞİK KRALLIK	LETONYA
ÇEK CUMHURİYETİ	LİTVANYA
DANİMARKA	LÜKSEMBURG
ESTONYA	MACARİSTAN
FİNLANDİYA	MEKSİKA
FRANSA	NORVEÇ
HOLLANDA	POLONYA
İSPANYA	PORTEKİZ
İSRAİL	SLOKYA
İSVEÇ	SLOVENYA
İSVİÇRE	ŞİLİ
İRLANDA	TÜRKİYE
İZLANDA	YENİ ZELANDA
İTALYA	YUNANİSTAN

Kaynak: IMF

EK 2. LİTERATÜR TABLOSU

Ekonomik Büyüme ve Beşerî Sermaye İlişkisine Dayalı Çalışmalar

1. Ülke Grubu Olarak Ele Alan Çalışmalar

ÇALIŞMA	DÖNEMİ	DÜZEYİ	YÖNTEMİ	BULGULAR
Eser ve Ekiz Gökmen (2009)	1980-2000	Türkiye ve Dünya Ülkeleri	-	Beşerî sermaye ekonomik büyüme üzerinde önemli ölçüde etkilidir ve gelişmekte olan ülkelerde beşerî sermayenin geliştirilmesi gerekmektedir.
Koç (2013)	2012	27 AB Ülkesi	Yatay Kesit Analizi	Beşerî sermaye göstergelerinde meydana gelen değişmelerin, ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yarattığı gözlemlenmiştir.
Manga ve Diğerleri (2015)	1995-2011	Türkiye ve BRICS Ülkeleri	Panel Birim Kök Testi Panel Eşbütünleşme Analizi	Beşerî sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki uzun dönemde pozitif ve anlamlı bulunmuştur.
Parlakyıldız (2015)	1998-2013	25 OECD Ülkesi	Panel Veri Analizi Birim Kök Testi	İlişki yönü beşerî sermayeden ekonomik büyümeye doğru ve pozitif olarak analiz edilmiştir.
Tunalı ve Yılmaz (2016)	2005-2014	34 OECD Ülkesi	Birim Kök Testi Panel Veri Analizi	Beşerî sermaye göstergelerinden olan doğumda yaşam beklentisi ve okullaşma oranı insani gelişmişlik endeksi üzerinde pozitif etkiye sahiptir ve bu etkinin reel GSYİH ile arasında negatif ilişki analiz edilmiştir.

Daşçı ve Cemaloğlu (2018)	1999-2014	13 OECD Ülkesi	VAR Analizi	Beşerî sermaye göstergelerinden olan sağlık ve sağlığa yapılan harcamalar ile ekonomik büyüme arasında sağlıktan ekonomik büyümeye doğru pozitif ilişki söz konusudur.
Bozkurt ve Balmumcu (2018)	1970-2014	Türkiye ve 30 Gelişmekte Olan Ülke	Panel Veri Analizi Eşbütünleşme Analizi	Beşerî Sermaye ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde pozitif ilişki tespit edilmiştir.

2. Ülke Olarak Ele Alan Çalışmalar

ÇALIŞMA	DÖNEMİ	DÜZEYİ	YÖNTEMİ	BULGULAR
Serel ve Masatçı (2005)	1950-2000	Türkiye	Ko-entegrasyon Testi Granger Nedensellik Analizi	Ekonomik büyüme ve beşerî sermaye arasında uzun dönemli ilişki mevcuttur. İlişkinin yönü büyümeden beşerî sermayeye tek yönlü olarak analiz edilmiştir.
Taban ve Kar (2006)	1969-2001	Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Analizi	Ekonomik büyümeden beşerî sermayeye, beşerî sermayeden de ekonomik büyümeye etkileşim söz konusudur ve bu etkileşim pozitif yöndedir.
Varsak ve Bakırtaş (2009)	1970-2008	Türkiye	Eşbütünleşme Analizi VAR Analizi Yöntemi Granger Nedensellik Testi	Eğitim ve kişisel gelir ile eğitim harcamaları ve gelir dağılımlı arasında pozitif ilişki gözlemlenmiştir. Ve ülkelerin eğitim harcamaları seviyesi ile gelişmişlik düzeyleri arasında ilişki tespit edilmiştir.

Yaylalı ve Lebe (2011)	1938-2007	Türkiye	Zaman Serileri Analizi VAR Analizi Yöntemi Johansen Eşbütünleşme Analizi	Ekonomik büyüme ve beşerî sermaye arasında çift yönlü ve tek yönlü ilişki söz konusudur. Beşerî sermaye göstergelerinden eğitim ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir.
Ay ve Yardımcı (2014)	1950-2000	Türkiye	Betimsel Analiz	Türkiye’de uzun dönemde fiziki ve beşerî sermaye birikiminin ekonomik büyüme ve verimliliği pozitif etkilediği gözlemlenmiştir.
Mahmudlı (2017)	1991-2015	Azerbaycan	Johansen ve Juselius Eşbütünleşme Analizi Zaman Serileri Analizi Birim Kök Testi	Beşerî sermaye ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir.
Yılmaz ve Ünver (2019)	1983-2013	Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Testi Granger Nedensellik Testi VEC Yöntemleri	Türkiye için uzun dönemde beşerî sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi varlığı tespit edilmiştir.
Söylemez ve Yurttan Çıkmaz (2020)	1980-2017	Türkiye		Beşerî sermaye ekonomik büyümeyi uzun dönemde pozitif olarak etkileyecektir.

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisini Ele Alan

Çalışmalar

1. Ülke Grubu Olarak Ele Alan Çalışmalar

ÇALIŞMA	DÖNEMİ	DÜZEYİ	YÖNTEMİ	BULGULAR
Batmaz ve Tekeli (2007)	1996-2006	Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Türkiye	Panel Veri Analizi	Çalışmada ele alınan ülkeler için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkelerin ekonomik büyümelerinde pozitif etkisi olduğu gözlemlenmiştir.
Okuyan ve Erbaykal (2007)	1970-2006	9 Gelişmekte Olan Ülke	Toda Yamamoto Nedensellik Analizi	Ülkelerden 6 tanesinde ekonomik büyümeden DYSY'na doğru, ülkelerin 2 tanesinde DYSY' dan ekonomik büyümeye doğru ve 1 tanesinde karşılıklı nedensellik ilişkisine rastlanmıştır.
Ağayev (2010)	-	25 Geçiş Ekonomisi	Pedroni Panel Eşbütünleşme Granger Nedensellik Testi Panel Nedensellik Testi	Geçiş ekonomilerinde DYSY ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Bostan ve Diğerleri (2016)	1995-2012	6 Avrasya Ülkesi	Birim Kök Testi Panel Veri Analizi Dimutrescu - Hurlin Panel Nedensellik Testleri	Ekonomik büyümeden DYY'lara doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Yalçınkaya ve Aydın (2016)	1992-2015	Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Meksika, Nijerya, Rusya, Güney Afrika, Türkiye	Durbin-Hausman Panel Eşbütünleşme Testi	Nijerya, Meksika, Güney Afrika için DYSY'ların ekonomik büyüme üzerinde bir etkiye sahip olmadığı ancak diğer ülkeler için DYSY'nın E.B üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğu gözlemlenmiştir.

Öncü ve Çelik (2018)	1998-2016	BRICT (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Türkiye)	Birim Kök Testi Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Testleri	Doğrudan yabancı yatırımlardan ekonomik büyümeye nedensellik bulunamamış fakat ekonomik büyümeden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına nedensellik ilişkisi görülmüştür.
Koçbulut ve Altındaş (2018)	2003-2015	27 OECD Ülkesi	Panel Eşik Regresyon Analizi	Doğrudan yabancı yatırım girişleri 1,657 eşik değerinin üzerinde ise DYY'lar ekonomik büyümeyi pozitif etkiler, eğer eşik değerinin altında ise tam tersi söz konusudur.
Ağır ve Rutbil (2019)	1985-2017	20 Gelişmekte Olan Ülke	Panel Veri Analizi Eşbütünleşme Nedensellik Testi	Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi gözlemlenememiştir.
Syzdykova Oralbaykızı (2019)	1995-2017	Orta Asya Ülkeleri	Panel ARDL Sınır Testi	Orta Asya ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen %1'lik artış GSYH'yı %0,9 arttırmaktadır.
Kamacı ve Mohammed (2020)	1999-2018	BRICS-T Ülkeleri	Panel Birim Kök Testi ARDL Modeli	Kısa dönemde katsayılar anlamsız iken uzun dönemde doğrudan yabancı yatırımlarda 1 birimlik artış ekonomik büyümeyi 1.64 arttırmaktadır.
Syzdykova (2020)	1992-2011	8 Asya- 7 Avrupa Geçiş Ülkeleri	Panel Eşbütünleşme Testi	Doğrudan yabancı yatırım girişleri geçiş ülkelerinin ekonomik büyümesi üzerinde önemli ve pozitif etkiye neden olmaktadır.

2. Ülke Olarak Ele Alan Çalışmalar

ÇALIŞMA	DÖNEMİ	DÜZEYİ	YÖNTEMİ	BULGULAR
Alagöz ve Diğerleri (2008)	1992-2007	Türkiye	Regresyon Analizi	Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeye etkisinin orta şiddette olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Mucuk ve Demirel (2009)	1992-2007	Türkiye	VAR Modeli Durağanlık Testi Eşbütünleşme Testi Etki tepki Fonksiyonları	Ekonomik büyüme ve DYSY'nın uzun dönemde beraber hareket ettikleri ve etkileşimin karşılıklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Ayaydın (2010)	1970-2007	Türkiye	Birim Kök Testi VAR Analizi Ko-entegrasyon Testi	Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve güçlü bir ilişki tespit edilmiştir.
Şahin (2015)	1982-2013	Çin	Durağanlık Testi Koentegrasyon Analizi Vektör Hata Düzeltme Modeli	Kısa dönemde ekonomik büyüme ve sermaye birikimi arasında, uzun dönemde ise DYSY'ları ve sermaye birikimi arasında nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
Köprücü (2017)	1981-2013	Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Analizi Ko-entegrasyon Testi	Doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Aydın ve Güvenoğlu (2019)	2009:1-2019:7	Türkiye	ARDL Yöntemi	Uzun dönemde doğrudan yabancı yatırımlar ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beşerî Sermaye İlişisini Ele Alan Çalışmalar

ÇALIŞMA	DÖNEMİ	DÜZEYİ	YÖNTEMİ	BULGULAR
Çayır ve Erdem (2020)	1993-2017	BRICS-T Ülkeleri	Panel Veri Analizi	BRICS-T ülkelerinde beşerî sermayenin DYY girişlerini pozitif ve anlamlı etkilemesi söz konusudur.

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Ekonomik büyüme ve Beşerî Sermaye İlişisini Ele Alan Çalışmalar

ÇALIŞMA	DÖNEMİ	DÜZEYİ	YÖNTEMİ	BULGULAR
İşleyen (2020)	1999-2018	36 OECD Ülkesi	VAR Analizi Panel Veri Analizi Eşbütünleşme Testi	Beşerî sermaye, doğrudan yabancı yatırımlar ve GSYİH arasında eşbütünleşme olduğu görülmüş, uzun dönemli eşbütünleşme sonucu pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir.